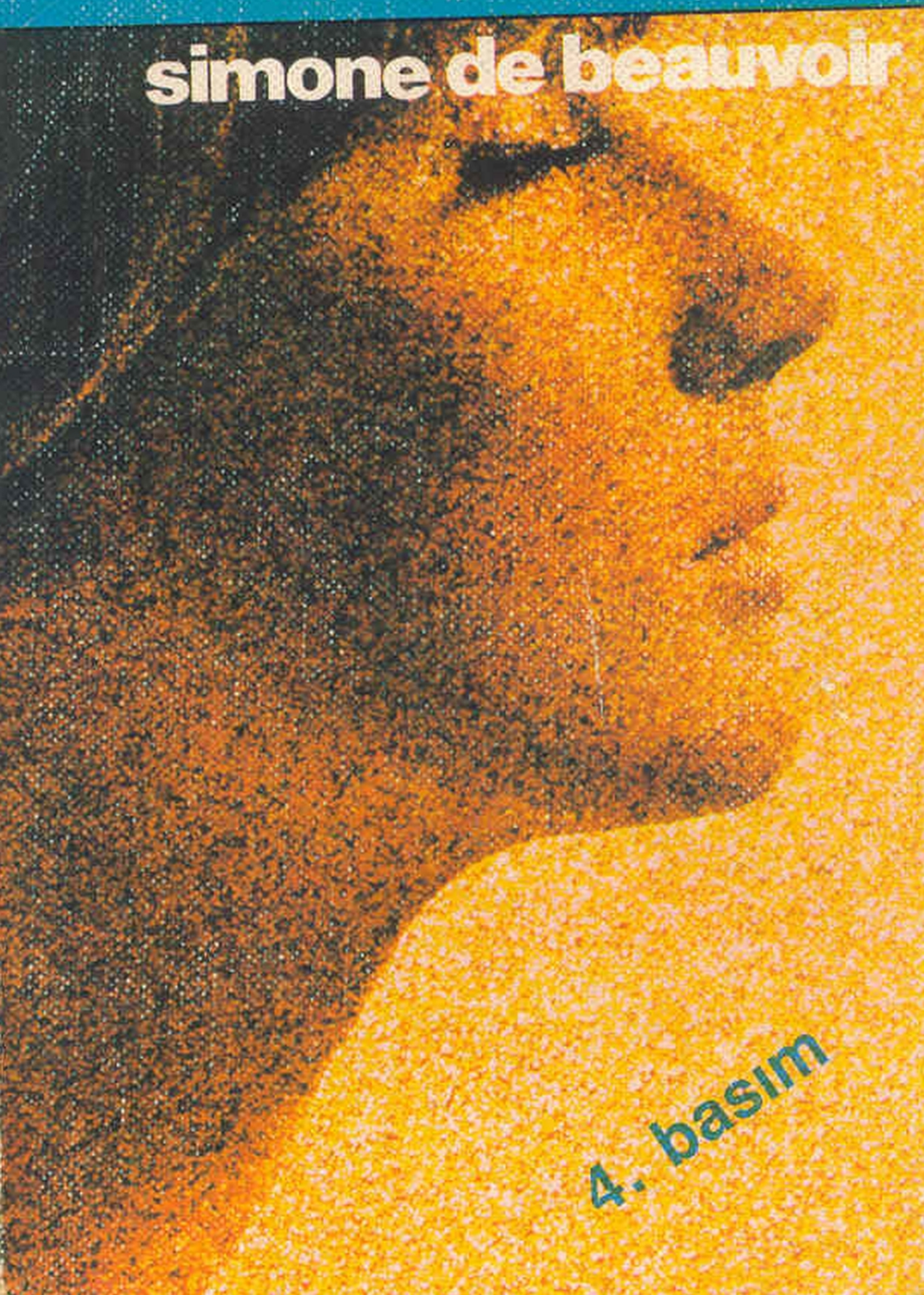
P payel

denemeler

«Pyrrhus ile Cinéas»

simone de beauvoir

4. basım

SIMONE DE BEAUVOIR

□

DENEMELER
«PYRRHUS İLE CİNEAS»

□

4. basım

PAYEL YAYINLARI : 43
Deneme Kitapları : 1

Kapak düzeni : Hüseyin Necmi

●

Kapak filmleri : Ebru Grafik

●

Kapak baskısı : Çetin Ofset

●

Dizgi-baskı : Teknografik Matbaası

●

Cilt : Esra Mücellithanesi

Simone de Beauvoir 1908 yılında Paris'te doğdu. Sorbonne Üniversitesi'nde okudu. Öğrenciyken ünlü yazar ve düşünür J.P. Sartre ile tanıştı ve bir daha ondan ayrılmadı. Bir süre felsefe öğretmenliği yaptı. 1943'te yayımlanan ve büyük ilgi gören *Konuk Kız* romanıyla yazarlığa başladı. Çeşitli roman, deneme ve inceleme kitapları yazdı. Dünyanın pek çok yerini dolaştı. 1954'te *Mandarinler* romanıyla Goncourt Ödülü'nü, 1975'te Uluslararası Kudüs Ödülü'nü, 1983'te Danimarka Sonning Ödülü'nü aldı. Kadın ve insan hakları için savaştı. Humanist ve feminist bir yazar olarak dünyada ün kazandı. 1986'da Paris'te öldü.

Yapıtın özgün adı: Pyrrhus et Cinéas

●

Türkçe birinci basım: Aralık 1963 (De Yayınevi)

●

İkinci basım: Ocak 1976

●

Üçüncü basım: Nisan 1982

●

Dördüncü basım: Ekim 1989

SIMONE DE BEAUVOIR

DENEMELER

«PYRRHUS İLE CİNEAS»

Fransızca aslından çeviren
ASIM BEZİRCİ

PAYEL YAYINEVİ
İstanbul

ASIM BEZİRCİ'NİN ÇEVİRİLERİ

Üç Hikâye, Gustave Flaubert, 1955, 3. basım 1981
Belâlı Yer, Erskine Caldwell, 1954, 4. basım 1984
Varoluşçuluk, J.P. Sartre, 1961, 9. basım 1989
Seçme Şiirler, P. Eluard, A. Kadir'le, 1961, 3. basım 1983
Halkın Ekmeği, B. Brecht, A. Kadir'le, 1972, 7. basım 1989
Sosyalist Gözle Toplum Ve Sanat, G. Plehanov - J. Fréville, 1963, 3. basım 1974
Sosyalizmin Işığında Bilim Ve Din, M. Cachin, 1962, 2. basım 1965
Edebiyat Üstüne Söyleşiler, Alain, 1965, 3. basım 1985
Pyrrhus İle Cineas, S. de Beauvoir, 1963, 4. basım 1989
Özgürlük Sorunları, R. Maublanc, V. Günyol'la, 1968
Sosyalizmin Felsefesi, R. Maublanc, 1966, 2. basım 1974
Dünyada Sendikacılık, Georges Lefranc, 1966
Diderot, André Cresson, 1965, 2 basım 1984
Yeni Roman, Alain Robbe-Grillet, 1981
Seçmeler, Jean Jaures, 1966

İÇİNDEKİLER

ÖNDEYİŞ

Pyrrhus ile Cineas 9

BİRİNCİ BÖLÜM

Candide'in Bahçesi 15
An 24
Sonsuz 37
Tanrı 42
İnsanlık 52
Durum 69

İKİNCİ BÖLÜM

Başkaları 77
Esirgemezlik 81
Bağlaşma, İletişim 102
Eylem 123

SONDEYİŞ

Sonuçlama 133

«*DENEMELER*»İN YANKILARI

Dış Basında 137
İç Basında 138

"KADIN"A

ÖNDEYİŞ

PYRRHUS İLE CİNEAS

Tarihçi Plutarhos[1] anlatır: Bir gün, Pyrrhus[2] yeryüzünü almak için düşler kuruyordu.

«Önce Yunanistan'a baş eğdireceğiz diyordu.

— Ya sonra? diye Cinéas sordu.

— Sonra, Afrika'ya el atacağız.

— Afrika'dan sonra?

— Asya'ya geçeceğiz, Anadolu'yu, Arabistan'ı alacağız.

— Sonra?

— Hindistan'a kadar gideceğiz.

— Peki, ondan sonra?

---

[1] Grek tarihçi ve yazarı. 50'de Khaironeia'da doğdu, 125'te orada öldü. En ünlü eseri: *Koşut Yaşamlar*. (Ç.)

[2] İskender'in akrabasından. Epirus Kralı. İ.Ö. 318 de doğdu, 272'de öldü. Büyük tutkuları vardı. Makedonyalı Filip'in yerini almak, dünyaya egemen olmak istiyordu. Bilge danışmanı Cinéas'ın uyarılarını dinlemeyerek önce İtalya'ya saldırdı. Heraklea ve Ausculum savaşlarında Romalıları bozguna uğrattı. Fakat sonra Beneventum'da yenilerek ülkesine döndü. Argos'un alınışı sırasında, bir yaşlı kadının çatıdan başına attığı kiremitten öldü. (Ç.)

— Ah! dedi Pyrrhus, ondan sonra dinleneceğim!

— Niçin? diye sordu Cinéas, niçin şimdiden dinlenmiyorsunuz?»

Anlaşılan, bilge bir kişiymiş Cinéas. Öyle ya, önünde sonunda evine dönecekse, ne diye bunca uzağa gitsin? Duracaksa er geç, ne diye başlasın? Hele, durmayı önceden düşünmemişse, ne diye yollara düşsün? Boşu boşuna yorulsun?

Hani, öğrenciler vardır, Nuh der de Peygamber demez. «A demiyeceğim işte! diye ayak direr.

— Ama niçin? diye sorarsınız.

— Çünkü, arkasından, B demek gerekecek!» diye karşılık verir. Yumurcak da bilir ki, bir kez başladı mı sonu gelmez bu işin: B'den sonra bütün abeceyi sayacaktır. Heceleri, sözcükleri, kitapları, sınavları, görevleri bir bir söyleyecektir. Her dakika yeni bir ödevle karşılaşacak, her ödev onu bir başka ödeve doğru götürecektir. Böylece, bir türlü dinlenemeyecektir. Hiç bitmeyecekse, sonsuzca sürüp gidecekse bu, ne diye başlasın? Elbette başlamaz! Başlamak neye yarar ki?

Öyle ama, Babil Kulesi'nin mimarı bile göğün bir kubbesi olduğuna inanıyordu. Günün birinde ona dokunacağını düşünüyordu. Pyrrhus, fetihlerinin sınırlarını yeryüzünden, yıldızlardan ötelere vardırabilseydi, en uzak bulutsulara (nebuleuse'lere) kadar götürebilseydi, —önünden durmaksızın kaçacak bir sonsuzluk-

ta yürüseydi yani—, çılgınca bir işe atılmış olurdu; bütün çabası boşa giderdi, asla amacına ulaşamazdı. Bu yönden düşünürseniz, insanoğlunun bütün hayalleri saçma görünür size. Çünkü, sınırlıdır hayaller, sınırlar içinde vardır. Gelgelelim, sürekli aşmak da elinizdedir bu sınırları. Yeter ki acınarak sorun: «Niçin oraya kadar olsun? Neden daha uzağa gitmeyelim? Buncacığı neye yarar?»

Benjamin Constant'ın bir kişisi, «Çabaya değer bir amaç bulamıyorum,» der. İçinde düşüncenin sesi uyanmaya başlayan her delikanlı genellikle böyle düşünür. Çocuğa gelince, Pyrrhus'e benzer o: Soru sormadan koşar, oynar. Yaptığı oyuncakları mutlak sanır, varlığın bir çeşit sebebini görür onlarda. Ama gün gelir, çizilen sınırları aşacak gücü bulur kendinde. Kendini aşmak ister. Son diye, sınır diye bir şey yoktur artık onun için. Boş uğraşılar vardır. İter onları. «Zarlar hileli!» diye bağırır. Horgörür ağabeylerini, büyüklerine kafa tutar: Nasıl inanılabilir onların girişimlerine? Tuzaktır bunlar, düzendir. Kimisi bu gülünç oyunlara son vermek için ölüme atılır. Doğrusu ya, buna bir son vermenin tek yolu da budur ancak. Çünkü yaşadıkça, Cinéas tedirgin edecektir beni: «Ya sonra?» diyecektir; «Değer mi?» diyecektir; «Neye yarar?» diyecektir. Her şeye karşın, gene de çarpar yüreğim, ellerim uzanır, yeniden hayaller kurarım. İleriye doğru çeker beni bu hayaller. Bilge kişiler bu direnişte insanoğlunun önlenemez çılgınlığının belirtisini görmek istediler:

Gelgelelim, bu denli köklü bir sapmaya sapkınlık diyebilir miyiz? İnsan hakikatini, burada değilse nerede bulabiliriz? Demek ki düşünüp taşınmak, ince eleyip sık dokumak bile atılımdaki kendiliğindenliği önleyemiyor.

Ayrıca, düşünüp taşınmakta da bir kendiliğindenlik vardır. İnsanoğlu eker, yapar, fetheder, ister, sever: Gerçi, her zaman bir «Ya sonra?» kuşkusu çıkar karşısına. Öyleyken, durmadan, taze bir ateşle yeni girişimlere atılır. Tıpkı Don-Juan'ın bir başka kadını ayartmak üzere bir öncekini bırakması gibi.

Demek ki Pyrrhus ile Cinéas arasındaki konuşmanın sonu gelmiyor. Her gün yeniden başlıyor.

Öyle ama, gene de bir karar vermesi gerekiyor Pyrrhus'ün. Ya yerinde kalacaktır ya da gidecektir. Kalırsa ne yapacak? Giderse nereye kadar gidecek?

«Bahçemizi ekelim,» diyordu Candide.[3] Bu öğüdün de pek yardımı olmaz sanıyorum, bu öğüt de kurtarmaz bizi. Öyle ya, hangisidir benim bahçem? İnsanlar vardır, bütün yeryüzünü ekmeyi tasarlarlar. İnsanlar vardır, bir çiçek saksısını bile çok görürler kendilerine. Kimileri tasasızdır. «Benden sonra tufan!» derler. Kimi-

[3] Candide: Fransız düşünürü Voltaire'in aynı adı taşıyan ve 1759'da yayımlanan eserinin başkişisi. Bir sürü acı serüvenden sonra çiftliğine döner, mutluluğu toprağını ekip biçmekte bulur. / Türkçesi: *Kandid Yahut İyimserliğe Dair*, çeviren A. Fehmi Baldaş, 1938, Kanaat Kütüphanesi. (Ç.)

leri ise, Charlemagne gibi, ölürken Normand'ların kayıklarını görerek gözyaşı dökerler. Falanca kadın pabuçları su çektiği için küplere biner. Ona desem ki: «Varsın çeksin, ne önemi var? Çin'in kuytu köşelerinde açlıktan ölen milyonlarca insanı düşünün bir kez!» Öfkeyle karşılık verir bana: «Çin'dekilerden bana ne?» der. «Ben, yırtık pabucumu düşünürüm ancak!» Ama bakarsınız, filanca kadın da öncekinin tersine, Çin'deki kıtlığın üzgüsüyle ağlar. Desem ki ona: «Size ne bundan? Siz aç değilsiniz ya?» Hınçla süzer beni: «Burada benim mutluluğumun sözü mü olur!» diye karşı çıkar bana. Bunlardan hangisinin doğru söylediğini nereden bilmeli? Hangisi daha iyi, nasıl çıkarmalı? İsa'nın yoldaşları soruyorlar: «Kimdir bana yakın olan?»

İnsan için ölçü hangisi acaba? Hangi amaçları gütmesi gerek? Hangisini güdebilir? Hangi umutlara sarılabilir?

BİRİNCİ BÖLÜM

CANDİDE'İN BAHÇESİ

Bir çocuk gördüm, ağlıyordu. Çünkü evlerinin kapıcısının oğlu ölmüştü. Ana-babası önce bıraktılar ağlasın, sonra sıkıldılar bundan. «Niye ağlıyorsun?» dediler. «Senin kardeşin değildi ki o!» Çocuk gözyaşlarını sildi. Korkunç bir şey öğrenmişti: Demek ki, yabancı bir çocuk için ağlamak gereksizdi! Peki ama, kardeşi için niye ağlayacaktı? Onun için de ağlamayabilirdi. Kadın, «Sus,» dedi, «çizmeyi aşma! Senin aklın ermez böyle işlere!» Hır çıkarmaya gelen kocasını önledi. Adamcağız yatıştı, uzaklaştı. Bir süre sonra kadın kocasını yardıma çağırdı: «Yoruldum, üşüyorum, gel!» dedi. Yalnızlığa gömülen erkek şaşarak baktı karısına. Düşündü içinden: «Bana ne üşüyorsan?» Öyle ya, karısından ona neydi? Düşüncelerini daha da ileri götürdü: Hindistan onu ne ilgilendirirdi? Yunanistan nesineydi? Ne diye şu toprağı,

şu kadını, şu çocukları *benim* saymalı? Gerçi şuradaki çocuklar benim soyumdan, yanımdaki kadın benim karım, ayak bastığım yer benim toprağım; ama onlarla aramda hiçbir bağ yok gerçekte: İşte böyle düşünür Camus'nün *Yabancı*'sı.[1] Her şeyin kendine yabancı olduğu dünyaya, o da hepten yabancı görür kendini. İnsan bir kez mutsuzluğa düşmeyiversin, çevresiyle bütün bağlarını koparır, çoğu kez böyle yabancılaşır. Mutsuzluğu istemez çünkü, kurtulmaya çalışır ondan, durmadan kaçar. Kendine bakar: Değişmez bir beden, düzenli çarpan bir yürek görür. Bir ses, ona şöyle der: «Ben varım!» Mutsuzluk burada değil anlaşılan. Şu ıssız evde, şu ölü görünümde, şu kımıltısız sokaklardadır mutsuzluk. Daldığım, içime kapandığım anlar olur, o zaman durgun sokakları şaşarak süzerim. «Bana ne sanki sokaklardan? Bence hiç mi hiç önemi yok onların!» derim. Aşırı bir ilgisizliğe kaptırırım kendimi, durgunlaşırım. 1940 Eylül'ünde, evinden dışarı çıkmayan bir küçük-burjuva, koltuğuna gömülmüş soruyordu: «Değişen ne var yeryüzünde? İnsanlar gene aynı pirzolayı yiyorlar!» Değişmeler hep dışta. Öyleyse ne diye ilgilenmeli onlarla, yok yere tatlı canını üzmeli?

---

[1] Albert Camus: *l'Etranger* (Yabancı), 1942. Türkçeleri: çev. Reşat Nuri Güntekin, 1957, Varlık Yayınları; Çev. Samih Tiryakioğlu, 1958, Varlık Yayınları; Çev. Vedat Günyol, 1959, Martı Yayınları. (Ç.)

Öyle ama, ben de bir şeyim aslında, bir varlığım. Yoksa, hiçbir şey ilgilendirmezdi beni. Ben kendi içime kapanınca, dışımdakiler de bana kapanır. Nesnelerin kımıltısız varlığı ayrılık ve yalnızlık demektir. Bu yönden alınırsa, dünyayla aramda köklü bir bağ yok. Doğanın bağrında yalın, bağsız bir veri olarak kaldıkça, hiçbir şeye «benimdir» diyemem. Evet benim değildir şu ülke, eğer bir bitki gibi orada boy büyütmüşsem yalnızca. Eğer onu biraz da ben yapmamışsam, bu yurt benim değildir. Başka türlü söyleyeyim: İçinde tuzum yoksa benim değildir bu çorba. Emeğim geçmeden, bensiz kurulmuş bir şey benim olamaz. Kımıldamadan, ses çıkarmadan bir yapının yükünü çeken bir taş, kendisinin olduğunu söyleyemez o evin. Camus'nün *Yabancı*'sı dışardan zorla kendisine takılmak istenen bağları itmekte haklıdır. Çünkü hiçbir bağlanma önceden verilemez, başkalarınca kararlaştırılamaz. Bu bağlanmayı biz kendimiz yaparız, kendimiz seçeriz. İnsan dışarıyla, nesneyle bir bağ kurmaktan hoşlanıyorsa, «Bu benim tablom, benim bahçem, benim işçilerim,» diyebildiği içindir. Belli bir bağlaşmanın onlar üzerinde kendisine birtakım haklar sağladığı içindir. Böylece, kendini aldatmayı seçtiği, bununla avunduğu içindir.

İnsanoğlu dünyadaki yerini büyütmek, bedeninin ve belleğinin sınırlarını genişletmek ister. Ama bu yolda pek öyle sıkıntıya da gelmez, çaba göstermekten kaçınır, göze almaz tehlikeyi. Göze almayınca da varlıklar ya da

nesneler yabancı gibi dururlar ona, ele geçmezler. Öte yandan, toplumsal, ekonomik ve organik ilintiler de gerçekten hiçbir şeye sahip kılmazlar bizi. Çünkü dıştan gelen ilintilerdir bunlar.

Bizim olmayan şeylere emeksiz konmak için birtakım düzenlere başvururuz: Armut piş ağzıma düş. Sözgelişi, sobanın başına kurulmuş tembel bir burjuva, gazetede Himalaya'nın doruğuna tırmanan adamın serüvenini böbürlenerek okur. «Şuna bakın!» diye bağırır. «Bakın, neler yapıyor insanoğlu!» Himalaya'ya çıkan kendisidir sanki. Nitekim, o da öyle olduğunu sanır. Demek ki, yaşadığı ülkeyle, toplum katıyla, hatta bütün insanlıkla kendini özdeş sayarak bahçesini dilediğince büyütebilir insan. Kuşkusuz sözle yapar bunu. Böylece kendini avutmuş olur. Ama boş bir avuntudur bu. Çünkü, ancak gerçekten yaşadığım, içinde kendimi gördüğüm, bağlandığım bir şey benimdir ya da benim olabilir. Onun için, varlığımın sahiden bağlanmadığı, yaşamadığı şeyi yeterince bilemem. Bir şeyin benim olması için onu benim kurmam, benim işlemem gerekir. Ancak tümüyle benim kurduğum bir şey, tümüyle benim olabilir. Bu bakımdan, denebilir ki, benim olan tek gerçek, edimlerimdir. Zaten benim olmayan maddelerle kurulmuş bir yapıt, bazı yanlarıyla kaçar benden. Bir şeyin benim olması, tasarılarımın gerçekleşmesi, eski deyimiyle, «kuvveden fiile» geçmesi demektir. Bir zafer, uğrunda savaşmışsam benimdir. Artık yorulmuş

bir fatih, ister ki, oğlu zaferlerini sürdürsün. Zaferleri sona ermesin. Tasarılarının hâlâ gerçekleşmekte olması sevindirir onu. Öyleyse, öznel olmak hareketsiz olmak değildir. Kendi içine kapanmak, düşünceye dalmak; herkesten ve her şeyden ayrı olmak değildir. Tersine; dışa doğru, başkalarına doğru bir çeşit yöneliştir bu: Bu öznel yönelişledir ki benden başka olanla aramdaki ayrım silinebilir. Bu yönelişledir ki benden başka olana «benimdir» diyebilirim. Çünkü, beni benden başka olanla birleştiren bağı yalnız ben yaratabilirim. Yarattığıma göre de ben, bir nesne değilim, kendimden başka olana doğru giden, kendimi aşan bir tasarıyım, bir aşkınlığım, yücelmeyim. Gelgelelim Camus'nün *Yabancı*'sı bendeki bu gücü hor görür: Doğru, hiçbir mülkiyet önceden verilmemiştir bize; ama dünyaya ilgisiz, yabancı kalmak da verilmemiştir. Önceden belirlenmiş, yörüngesi çizilmiş bir şey değilim ben. Seven, hareket eden, isteyen bir varlığım. Kendiliğinden bir varlık. Seçen bir varlık. Evet. «Bu çocuk benim kardeşim *değil*.» Ama kendisi için ağlarsam bir yabancı olmaktan çıkar. Gözyaşlarımdır burada karar veren. Benden önce benim için hiç kimse karar veremez bu konuda. Çömezleri İsa'ya sormuşlar: «Kimdir bana yakın olan?» İsa adlarını bildirmemiş bunların, sayılarını söylememiş. İyi yürekli Samaryalının başından geçeni anlatmakla yetinmiş. Samaryalı yola bırakılmış bir adamcağızı cübbesiyle örtmüş, onun yardımına koşmuştu. Yani onun yakını olmuş-

tu. İnsan durup dururken kimseye yakın olmaz. Ama bir eylemle başkasına yakın olabilir, onu yakını yapabilir.

Bu da gösteriyor ki ancak yaptığım şey benimdir. Gelgelelim, o da, yaptıktan sonra ayrılır benden, benim olmaktan kurtulur. Şimdi öne sürdüğüm düşünce, biraz sonra da benim olabilir mi? Benim olabilmesi için onu süresiz yapmam gerekmez mi? Geleceğe doğru ilerletmem gerekmez mi durmadan? Gerçi, geçmişte kurmadığım şeyler de benim değildir; ama yeni bir şeyler katarsam, onları sonradan işlersem benim olabilirler. Giderek, katılmadığım bir zaferle sevinebilirim, yeter ki o, kendi fetihlerimin basamağı olsun. Yapmadığım bir ev benim olabilir, yeter ki o, içinde oturduğum bir ev olsun. Şu toprak benim olabilir, yeter ki o, işlediğim bir toprak olsun. Nesnelerle olan ilintilerim önceden verilmiş ya da donup kalmış değildir: Her dakika yeniden yaratırım onları. Bakarsınız, içlerinden kimi ölür, kimi doğar, kimi ise dirilir. Durmadan değişirler yani. Her değişme, her ilerleyiş aşılması gereken bir yeni şey çıkarır karşıma. Bu bakımdan, denebilir ki, teknikler dünyanın insana mal edilme biçimleridir. Gökyüzü uçmasını bilenindir, su yüzmesini bilenin, deniz gemileri yürütmesini bilenin. (At binenin, kılıç kuşananın.)

Dünya ile ilintilerimiz önceden belirlenmez, biz belirleriz, kararlaştırırız onları. Ama, öyle gelişigüzel değil elbette, kazanılmış durumlar içinde belirleriz. Seçeriz. Gerçi durmadan geç-

mişimi geride bırakırım, onun bağrında varolan şeyi aşarım; ama geleceğim bu geçmişten ayrılmaz, onu kucaklar, onsuz kurulamaz. Geleceğim geçmişimin üstünde yükselir.

Çinliler ancak bahtsızlıkları için ağladığım zaman kardeşim olurlar. Kimse de kalkıp keyfi için ağlamaz onlara. Şimdiye değin Babil için hiç üzülmemişsem, kalkıp da, «Acaba eskiden neredeydi bu kent?» diye soramam; bu konuyu ele alan kuramlarla öyle birdenbire ilgilenemem. Yenilmiş bir ülkeyle aramda bağlantılar yoksa, onun uğradığı bozgunu öyle iliklerimde duyamam. Bağlantılarıma göre duygulanırım bu bozgunla. Ne denli güçlüyse bağlantılarım üzüntüm de o denli derin olur. Nitekim, ancak kendi yazgısını yurdunun yazgısına bağlayan bir kimse —örneğin bir önder— bu yıkımla gerçekten sarsılabilir, ona «*benim* bozgunum» diyebilir. Yemekten ve yatmaktan başka bir şey yapmadan yaşayan bilinçsiz bir kimse ise, tersine, bir değişiklik diye karşılar bu yıkımı, törelerin başkalaşması diye görür onu. Fakat şu da olabilir: Bakarsınız, bu yeni olgunun ışığı ve etkisiyle, bir adam, o güne dek düşünmeden sürdüregeldiği bağlantılarının bilincine varır birden. Elbette, bunun için de, ortada gene bir bağlantının olması gerek. Ayrı durdukça nesneler ulaşamazlar bana. Kendi olanaklarımla ben onlara ulaşırım.

Yasaklanmış zenginliklerle çevriliyiz. Çoğu kez kızıyoruz bu yasaklara, öfkeleniyoruz bu sınırlara: Dünya tümüyle bizim olsun istiyoruz,

başkalarının malına göz dikiyoruz. Bir üniversiteli kız tanımıştım. Spor, kumar, politika çevrelerine giriyor, serüvenler arıyor, yosmalığı da elden bırakmıyordu. Her tarakta bezi vardı yani. Gerçekte deneyler geçiren bir öğrenciydi; ama o, bunu bir türlü anlamıyordu. Böyle yapmakla, yaşantılarını çeşitlendirdiğini sanıyordu. Oysa, yaşamının birliği çeşitli anları onda birleştiriyordu. Bir aydın, işçilerin yanında bulunmakla işçi olmaz. İşçilerin yanında yer alan bir aydın olur yalnızca. Van Gogh'un yaptığı bir tablo yeni ve bağımsız bir yaratıştır. Her zaman için bir Van Gogh tablosudur. Van Gogh bunu Gauguin'den aldığını söylese bile, o, gene de Van Gogh'un yaptığı bir taklit olmaktan kurtulamaz.

Candide'in öğüdünün boşluğu işte burada ortaya çıkıyor: «Bahçemizi ekelim!» diyordu Candide. İyi ama, zaten ekiyorum bahçemi. Gelecekte de ekmekten geri kalmayacağım. Mademki bu bahçe ektiğim sürece *benimdir*, dört elle sarılacağım ona, ölünceye değin ekeceğim.

Ne var ki, evrenin bir parçasının —bu bahçenin— benim olması için gerçekten ekmem gerek onu. Öyle ama, çoğunlukla tembeldir insanoğlu; gerçekten çalışacak yerde, çalışmış gibi gösterir kendini, yalancı eylemlerden hoşlanır: Tıpkı, at sineğinin, arabayı beygirin değil de kendisinin çektiğini söylemesi gibi! Oysa, söylevler vererek dolaşmakla, boy boy resimler çektirmekle savaşa katılmış olmaz insan. Emeksiz yemek olmaz. Öyle tutumlar, davranışlar

vardır ki, güdülen amaçlara aykırı düşerler: Sözgelişi, iyi yürekli bir bayan yoksulluğu azaltmak ister, bu amaçla yoksullukta bir çeşit denge sağlayan kurumlar oluşturur. Ama, bununla yoksulluğu ortadan kaldırmış değil, sürdürmüş olur gerçekte. Demek ki, bir şeyin benim olduğunu bilmem için, ne yaptığımı da doğru olarak bilmem gerek.

Görülüyor ki, Candide'in beni kapamak istediği bahçeye bir sınır çekmek çok zor. Önceden belirlenemiyor, sınırları bilinemiyor bu bahçenin. Onun yerini ve sınırlarını ben seçebilirim ancak, başkaları değil!

Üstelik bu sınırlar, beni çevreleyen sonsuz karşısında pek gülünç, pek küçük kalırlar. Ayrıca, bilgelik de elinden geldiğince küçültür bu sınırları, iyice daraltır. Giderek, sınırlar daraldıkça yazgının payı da azalır. Bunun sonucu, insan bütün tasarılardan yüz çevirir. «A» dememek için ağlayan okullu çocuğun yaptığını yapar. Korkunç bir şeytanı alt ettikten sonra gücü tükenen Tanrı İndra'ya benzer: Bir atom kadar küçülür ve dünyadan kaçar. Dünyanın dışında yaşamayı seçer: Sessiz ve bağlantısız, suların altında, bir nilüfer çiçeğinin sapı içinde yaşamayı...

AN

Yalnızca bir beden olsam, Güneş'ten bir parça olsam yahut, kurtulurum bütün tasalardan, korkulardan, pişmanlıklardan. Hiçbir şey coşturmaz beni o zaman, hiçbir şey ilgilendirmez. Yaşayışımı dolduran an'a bağlanırım ancak: Artık salt o vardır benim için, ele geçirdiğim tek varlık, tek av odur. An'ın izleniminden başka bir şey yoktur. Gerçi boş anlar da eksik değildir, ama onlar dolu anlar arasında bir çeşit katılgan doku ödevini görürler. Neyleyelim, böylesi anların akıp gitmesini sabırla bekleyeceğiz. Dolgunluk anları, mutlu anlar gelirse nasıl olsa kendimizi dolduracağız. Bu anların doyasıya tadını çıkaracağız: Filozof Aristippe'in ahlâk anlayışı budur işte. Horatius'un «Carpe Diem»

indeki, Gide'in *Dünya Nimetleri*'ndeki[1] ahlâk tutumu budur. Elimizi eteğimizi çekeceğiz dünyadan, yüz çevireceğiz girişimlerden, ülkeleri almaktan vazgeçeceğiz. Hayal kurmayacağız artık, tasarılar çizmeyeceğiz. Kendimizde kalacağız, evimizde, sevincimizin ortasında durgun, üzüntüsüz...

İyi ama, durgunluk mu demektir sevinç, süresiz dinlenmek mi demektir? Hep içimizde mi arar buluruz onu? Bizi sonrasız olarak doldurabilir mi o?

La Nuit des Rois (Krallar Gecesi)'nin başında, Dük De Mantoue, müzisyenlere, «Burada kesin!» der. «Bu kadarı yeter! Bundan daha güzeli olamaz!» Gerçekten de, en tatlı ezgi bile, durmadan çalınırsa, sıkar bizi, tatsız bir parça olup çıkar. Önceleri hoşa giderken sonraları çekilmez olur. Sevinçler de böyledir: Hiç değişmeyen, uzun süre olduğu gibi kalan bir sevinç gitgide yoksullaşır, dolgunluğunu yitirir, tam bir yokluğa karışır sonunda. Sevinç diye, neşe diye bir şey kalmaz ortada. Çünkü, bana kendi varlığımı duyuran bir nesnenin varlığına bağlıdır sevinç. Nesne ile ben ayrı ayrı varolduğumuz sürece sevinç de vardır. İkimizin arasındaki bu ayrımdır sevincin kaynağı. Ama nesne benim oldu mu bir kez, ayrım da göz-

[1] Andre Gide, *Nourritures Terrestres* (Dünya Nimetleri), 1897; Çev. Avni İnsel, 1939, Hilmi Kitabevi; *Dünya Nimetleri*, Çev. Tahsin Yücel, 1959, Varlık Yayınları: 1981, Can Yayınları. (Ç.)

den silinir. Artık nesne yoktur; yeni bir varlık vardır: Boş ve yalnız, sıkıntılı ve tedirgin bir varlık, yani ben. Böylece, beni nesneden ayırarak ona doğru atılmama, harekete geçmeme ve aşmama yol açan bu ayrımı yok edince nesneyle aramda donmuş bir birlik doğar. Bu bakımdan Stoa'cı,[3] bana yabancı ve benimle ilgisiz bu gerçeklikler arasında, acı kadar sevinci de düzenleyebilir. Çünkü o, içimde sürüp gitmesine aldırmadığım bu gerçekleri yalın bir durum olarak belirler.

Ne var ki sevinç, gerçekte, anın dar kabuğu içinde donup kalmaz. Şöyle der Gide: Her tadlanma (haz) bütün dünyayı kucaklar, an ölümsüzlüğü kapsar, Tanrı duyum içinde varolur. Sevinç dünya ile bağları koparmak değildir. Sevinç dünya içinde bir varlığım olmasını gerektirir. Dünya gibi benim de bir geçmişim olduğunu ya da olması gerektiğini gösterir. Bir tadlanma ne denli yeniyse o denli değerlidir. Saatların tekdüze gidişinden ne denli hızla kurtulursa o denli iyidir. Ama yalnız buna bağlanan bir an da yeni değildir; ancak geçmişle karşılaştırılınca yenidir, geçmişle ilgisi bakımından yenidir. Güneşli yolun yanında gölgenin serinliği değer kazanır. Dinlenme, yorucu bir çalışmadan sonra çok tatlıdır. Tepenin doruğundan

---

[3] Stoa'cılık: Eski Yunan'da doğmuş, maddeci bir ahlâk felsefesi. Ona göre, mutlu olmak için doğaya uymak, doğruyu seçmek, olayları sabırla karşılamak ve acılara tepkisiz katlanmak gerekir. (Ç.)

aşağılara bakıyorum: Başarımı bunca sevinçli kılan yolları görüyorum, üzerinden geçtiğim uzun yolları. Dinlenmemi bunca tatlı kılan yürüyüşleri düşünüyorum. Bir bardak suyu bunca değerli kılan susuzluğumu anlıyorum. Anlıyorum ki bu sevinç anında bütün bir geçmiş bir araya geliyor, bir yerde toplanıyor. Bir şey daha anlıyorum: Bir nimetten yararlanmak, tad almak ancak onu kullanmakla oluyor, onunla birlikte geleceğe atılmakla oluyor. Güneşten ya da gölgeden yararlanmak (tadlanmak), onların varlığını ve bu varlığın yavaş yavaş bizi zenginleştirdiğini duymakla oluyor. Bakıyorum, gevşemiş vücudumda gücüm yerine geliyor; eski gücümü yeniden kazandığımı duyuyorum. Yola koyulmak için dinleniyorum. Sonra, yola çıkınca, ineceğim vadilere bakıyorum: Geleceğimi görüyorum. Demek ki her sevinç bir tasarı öncelikle. Geleceğe doğru giden, geçmişi geride bırakan bir tasarı. Geleceğin donmuş imgesinden kurulma bir dünyaya yönelen bir tasarı. Gide, «Çikolatayı kamışla içmek, İspanya'yı içmektir» diyor *Incidences* (Yansımalar)'da. Bizi çeken her koku, büyüleyen her görüntü alır bizi bizden, tutup götürür. Kendinden dışarı çıkmaksızın yaşamak, durgun ve yabancı yaşamaktır. Kendine kapanınca insan, sevinç bile bir sıkıntı olur gitgide. Ancak kendimden dışarı çıkınca vardır sevinç, tadlandığım şeylere bağlandığım, varlığımı dünyaya kattığım zaman vardır. Nitekim, Janet'nin sözünü ettiği ruh argınlığına tutulmuş kimseler, en güzel

görünümler karşısında bile ilgisizlik duyarlar.[3] Çünkü hiçbir eylem tasarısı, isteği yoktur onlarda. Çiçekler derlenmek ya da koklanmak için, yollar yürünmek için yapılmamıştır sanki. Boyanmış madenlere benzetirler çiçekleri; görünümleri dekor sanırlar. Gelecek diye bir şey tanımazlar. Ne aşmak vardır onlar için, ne ilerlemek, ne de sevinmek. Sanki dünya genişliğini yitirmiştir.

Kendine kapanmak, dünyadan kopmak, durup dinlenmek isteyen kimsenin sevinçten de vazgeçmesi gerekir. Epiküros'çular iyi anlamışlardı bunu. Onun için de harekete bağlı sevinci yeriyor, durgunluğun verdiği erinci övüyorlardı. Ruh ve tende tam bir durgunluk arıyorlardı. Stoa'cılar ise daha ileri gidiyor, bilge kişiden bedenini de hor görmesini istiyorlardı. Şöyle düşünüyorlardı: Arınmış içsellikten başka bir şeyim olmamalı benim. Dışsallıktan iyice kopmalıyım. Öyle ki, dışsal bir şeyim kalmasın artık. Soyunmuş bir varlık olayım. İşte o zaman hiçbir acı dokunamaz bana. İncecik bir su çizgisi gibiyimdir, ama gene de varolduğumu bilirim. Artık ne iyi, ne de kötü vardır benim için, ne de yüreğimde tasa. Yalnız ben varım şimdi ve benden başka hiç.

Bunun gibi, üzgün bir çocuk da somurtarak bir köşeye çekilir ve «Hepsi bir benim için» der.

---

[3] Ruh argınlığı (Psychasthénie): Eskilerin «atalet-i ruhiye» dedikleri hastalık. Zihin yetilerinin eksik ya da zayıflamış olması. (Ç.)

Ama az sonra gözlerini kaldırır, çevresine bakar, canı sıkılır, başlar kımıldamaya. Görülüyor ki hayatın kendi üzerine kapanması, tüm bir durukluğa girmesi demek değildir. Kendinden kaçan, kendinden kopan, başkasını çağıran bir ilgisizlik kaygısına yakalanması demektir. Pascal «İnsanoğlunun mutsuzluğu bir tek şeyden geliyor: bir odada oturup kalmayı bilmemekten!» der. Peki ama, nasıl kalabilir orada? Ya kalmak elinde değilse? Bütün eğlencelerden sıyrılan insan, Valéry'nin «salt yaşama sıkıntısı» dediği duruma düşer. Gene Valéry'nin bir sözüne göre, bu durum «ansızın durdurur çarpan yüreği.»

Hem bu durumda, eğlencelerden söz açmak doğru olur mu? Valéry ile birlikte buna «katkısız gerçek» demek uygun olur mu? Can sıkıntısının kucağında yatan bir gerçek değil midir bu? Hegel de güzel belirtmişti: Gerçek, asla dış görünüşün altına gizlenmiş bir içsellik sayılmamalıdır. Dış görünüş hiçbir şeyi gizleyemez çünkü, ancak deyimler. İç, dıştan; içsellik, dışsallıktan ayrı değildir. Dış görünüşün de gerçekliği vardır. İnsan duruk bir varlığın bir atomu olsaydı, dünyayı almak için hayaller kurar mıydı, bunca istek ve tasaya kapılır mıydı? İstemenin ve korkmanın bilincine varan insan ister ve korkar. Pyrrhus'ün varlığı kımıltısız, durgun bir varlık olsaydı gitmeyi düşünür müydü uzaklara? Elbette düşünmezdi. Ama düşündü işte: Düşündükten sonra da kalkıp gitti. Demek ki durgun değildi varlığı Pyrrhus'ün. «İn-

san uzaklara özgü bir varlıktır,» der Heidegger; «hep kendinden *başka* yerdedir.» Dünyanın hiçbir köşesi yok ki insan güvenle, «Ben buyum!» diyebilsin. Çünkü, yapılışı gereği insan, ancak kendinden başka olanla bağlantıları içinde varolur. Heidegger, «Durmaksızın artan bir varlıktır insan,» der; «bir anda varolan şeye indirgenseydi yok olurdu!» Her düşünce, her bakış, her eğilim bir aşkınlıktır. Bundan ötürü, sevinci incelerken şunu görüyoruz: Sevinç yalnız geçmişi değil, geleceği de içine alıyor, bütün dünyayı kucaklıyor. Dağın doruğunda gölgede yatan kimse, yalnızca orada, bedenini dinlendirdiği o toprak parçası üzerinde değildir: Gördüğü şu dağlardadır aynı zamanda, şimdi bir yokluk gibi uzakta kalmış kentlerdedir. Bu yokluk, bu ayrılık, kentlerden uzak kalış sevinç verir ona. Gözlerini yumsa, bir şey düşünmemeye çalışsa bile, gene de oradaki kımıltısız sıcakla çatışma içinde duyar kendini, uzaktan uzağa da olsa. Dışında dünya olmasaydı, tek başına insan da olamazdı.

Görülüyor ki insan bir aşkınlık, bir yücelmedir. Bu yüzdendir ki bir cennet tasarlamak güç gelir ona. Cennet durgunluk demektir çünkü; yücelmenin ortadan kalkması, varlığın aşmayı bırakması, durukluğa ulaşması demektir. Ne aşmak var artık, ne de aşılmak. Neyleyelim böylesi cenneti! Ne yapacağız orada? Yaşamak için hiç değilse havanın solunabilir olması, eylemlere ve dileklere yer vermesi gerek oranın, aşılabilir olması gerek. Kısacası, bir cennet ol-

maması gerek. Adanmış toprağın güzelliği yeni istek ve sunulara yol açmasındandır. Durgun cennetler sevinç yerine sonu gelmez bir sıkıntı verirler bize: Bunaltı. Pyrrhus durup dinlenmekten sözediyorsa, hayal gücünün eksikliğindendir bu. Evine dönse ne yapacak sanki, dinlenecek mi? Ne gezer! Gene ava çıkacak, yasalar kuracak, hatta savaşa gidecektir. Gerçekten dinlenmesi için bayılıp kalması gerekir. Başka türlü dinlenemez, durgun kalamaz yoksa. Kavuşmayı çok istediği bir amaca ulaşmış insanın yanılgısı, edebiyatta oldukça işlenmiştir: Amacına ermiş insan sorar: «Ya sonra?» Demek ki tümüyle doyurulamıyor, tümüyle doldurulamıyor insan. Bir gemi değildir ki o, doldurulunca sesini çıkarmasın. İnsanın ana özelliği verilmiş her şeyi aşmak, geride bırakmaktır. Nitekim, amacına varır varmaz sevinci uçar insanın, doymuşluğu azalır gitgide, geçmişe karışır. Valery' nin sözünü ettiği «gelecekteki tükenmez boşluk»a düşer. Marcel Arland ile Jacques Chardonne'un anlattıkları karasevdalıların durumu güzel birer örnektir buna: Âşıklar, sevgililerinin yüreğinden hiç çıkmamak, aşktan hiç kurtulmamak isterler. Başbaşa sevişip dururlar. Ama, bir süre sonra, sıkılırlar bundan, umutsuzluğa kapılırlar. O kadar ki, *Terres Etrangères* (Yabancı Topraklar)ın kadın kahramanı, «Mutluluk bu değilmiş demek ki!» diye söylenir. Bağlantılardan koparılmış, salt kendine indirgenmiş, kendi üzerine kapatılmış her nesneyi, her anı büsbütün azımsar, yetersiz görür

insan. Durmaksızın artırdığı, aştığı için kendini bile azımsar. Böyle yapmasaydı varolamazdı zaten. Bir sevgiyi yaşamak, onunla birlikte yeni amaçlara yönelmek demektir: Sözgelimi bir ev açmak, bir iş tutmak, sevgilisiyle ortaklaşa bir gelecek kurmak gibi...

İnsan bir tasarı, bir niyet olduğuna göre, sevinçleri kadar mutluluğu da tasarıdır, tasarı olarak vardır. Bir servete konan kimse, hemen bir başka zenginliği elde etmeyi tasarlar. Pascal'ın haklı olarak dediği gibi, avcıyı ilgilendiren tavşan değildir gerçekte, avlamaktır. Öyleyse, içinde yaşamayı istemeyeceği bir cennet uğruna savaşa atıldığı için kınamayalım kimseyi. Kınarsak haksızlık etmiş oluruz: Yürünecek bir yol olmazsa amaç da olmaz. Amaca ulaşınca yeni bir yol açılır önümüzde, yeni bir yolculuk başlar. Her kavuşma bir ayrılığın başlangıcıdır. Bir sosyalist, sosyalistçe bir devlet kurulmasını ister. Ama, bu devlet önceden kurulmuş olsaydı, bu kez de başka bir şey isteyecekti: Başka amaçlara yönelecekti. Amaç, bir çabanın anlamı ve sonucudur. Bu çabadan ayrı bir gerçek, amaç olamaz. Aşılmak üzere verilmiş bir hedef olur ancak. Öyle ama, bundan —arasıra yapıldığı gibi— şöyle bir sonuç çıkarılmamalıdır: Aslolan savaşmaktır, avın ya da kumarda kazanılan paranın önemi yoktur! Yanlış bir düşünüştür bu. Çünkü savaşma bu av ya da para içindir. Avı ya da parayı kaldırırsanız, bütün anlam ve gerçekliğini yitirir savaşma. Sersemce bir çabalama olur ki buna da

bir savaşma diyemeyiz artık. Bir çeşit, havaya kılıç sallamaktır bu ya da havanda su dövmek!

Ağırbaşlı kişiler, sonucu (amacı) tasarıdan ayırmak isterler: Oysa sonucu belirleyen, ona değer kazandıran tasarıdır. Ağırbaşlı kişiler sanırlar ki: değerler dünyaya insandan önce gelmiştir, insansız vardır, insan onları derlemekten başka bir şey yapmaz! Spinoza ve ardından Hegel bu yanlış nesnellik anlayışını çürüttüler. Öte yandan, bir de yanlış öznellik anlayışı vardır: O da, ters yönden, tasarıdan sonucu ayırmak ister. Tasarıyı basit bir oyuna, bir eğlenceye indirgemeye kalkar. Dünyada hiçbir değerin varlığını tanımaz; insanın aşkınlığını inkâr eder. Üstelik, bununla insanı kendi özüne kavuşturduğunu öne sürer. Oysa, isteyen, girişimlere yönelen insan samimidir dileklerinde: bir sonuca varmak ister, belli bir sonuca bel bağlar. Ama bu sonuca varınca orada durmak için istemez onu, yararlanmak için ister: Aşmak için ister. Sonuç (amaç) kavramı iki yanlı demek ki. Her sonuç bir başlangıçtır aynı zamanda.

Amaç kavramındaki bu iki yanlılık alaycı kişilerin ekmeğine yağ sürer. Öyle ya, Pyrrhus'ün en sonunda evine dönmek üzere kalkıp uzaklara gitmesi saçma değil mi? Eltopu oynayan bir kimsenin biraz sonra gerisin geri kendine gelecek bir topu fırlatması saçma değil mi? Bir kayakçının inişten aşağı kaymak için yokuşu tırmanması saçma değil mi? Cevap verelim: Hayır, değil! Gerçi bir süre sonra amaç diye

bir şey kalmıyor ortada, ama onun yerini yeni amaçlar alıyor, bağrında aynı çelişkiyi taşıyan başka amaçlar doğuyor. Ancak çaba sona erince amaç da yok oluyor.

Alaycı kişi bir safsatadan yararlanır burada. Tutar, insanın bütün etkinliğini edimlere böler. Bu yüzden, edimlerin birlikteliği çelişik görünür. Gerçi bu bölmeyi öz an'ı buluncaya dek götürse çelişme ortadan kalkacak, bir bağsızlık, insanı kızdırmayan ve şaşırtmayan bir zorunsuzluk kalacak geride. Ama yapmaz bunu, bizi aldatır. Bütünün ortasına kurulur, öyleyken varlığın bütüncül anlamını, birbiriyle çatışan parçasal anlamlardan doğan bütüncül anlamı görmez. Kayakçının inmek için yukarı çıktığını söyler: Gelgelelim, bunu söylemekle de, kayakçının önce yokuşu tırmandığını, sonra aşağı indiğini, hareketlerinin öyle gelişigüzel olmadığını, dağın doruğuna ya da vadinin eteğine varmayı gözettiğini kabul etmiş, her edimin yöneldiği birleşik anlamların varlığını tanımış olur. Öyleyse, çıkışla inişin bir gezi ya da bir uğraşıya dönüştüğü daha geniş bir birliktelik düşüncesini inkâr etmek zoraki bir karara varıştır. Burada karar vermek alaycı kişiye düşmez: Ancak kayakçıya düşer. Evet, Pyrrhus salt dönmek amacıyla gitseydi saçmalık etmiş olurdu. Ona böyle bir amaç yakıştıran alaycı kişidir. Pyrrhus'ün tasarısını bunca uzağa götürmek haksızlıktır. Bir yerde duran tasarıyı alabildiğine yürütmek doğru değildir. Çünkü Pyrrhus dönmek için gitmiyor, birtakım ülkeleri almak

için gidiyor. Bu gidişte bir çelişme de yok üstelik. Bir tasarı, neyse yapmaya karar verdiği odur ancak, kendine verdiği bir anlamı vardır. Dışardan belirlenemez bu anlam. Tasarının öyle çelişkisi falan yoktur; varoldukça olurlu ve tutarlıdır, insanoğlu onu kurdukça da vardır.

Öyleyse insanın kendi kabuğuna çekilmesi, kendi üzerine kapanması bilgelik değildir. Çömezlerine dinlenişteki durgunluğu salık veren bilge bile, bu öğüdüyle kendini yalanlamış olur: Böyle bir öğüt vermek, konuşmak da bir harekettir çünkü. Durgun kalması için hiç konuşmaması, hattâ kendine çömezler aramaması gerekirdi. Epikür tam durgunluğu öğretir: Ama öğretmek de bir harekettir aslında. Öğretmesi gerektiği için öğretir, dostlar arar. Stoa'cı filozof bile, ilgisiz bir özgürlük içinde kapanıp kalamaz. Hareketsiz duramaz: Kalkar, bütün insanlara özgürlüklerinin gücünü anlatmaya koyulur. Sözün gümüş, susmanın altın olduğunu haykırmaktan kaçınsa bile, gene de kendini ve çevresini aynı ilgisizlik içinde kapalı tutamaz. Gerçi bu durumda yemek ya da oruç tutmak, bir imparatorluğu yönetmek ya da bir fıçının içinde yaşamak birdir onun için; ama gene de seçmesi gerekir bunlardan birini: ya yiyecek ya da oruç tutacaktır, ya ülkeleri yönetecek ya da dünyadan elini eteğini çekecektir. Her dönüşmenin aldatıcı özelliği de buradan gelir: Bendeki bu aşma hareketini boş bulurum, ama onu önlemek de elimden gelmez. Zaman akıp gider durmadan. Anlar ileri doğru iter beni. Diyelim

ki bilge bir kişiyim: Peki, ne yapayım şimdi? Hayatın saçma olduğunu anlıyorum, ama yaşamaktan da geri duramıyorum. Tıpkı, Zenon'un yargılarına karşın, Akhilleus'un kaplumbağayı yakalaması gibi.[4]

Doğrudur: Dünyada tutacağı yeri kendi kararlaştırır insan, kendi seçer; ama bir yer tutmadan da edemez. Ne yaparsa yapsın, bir yer kaplamak zorundadır evrende. Bunun gibi, bilge de bir insandır; ama öbür insanlar arasında bir insan. Soydaşlarından kopmuş bir insan değil! Bilgeliğine gelince, bir tasarıdır bu; kendine özgü bir tasarı...

---

[4] Sofizm'in ve diyalektiğin babası sayılan eski Yunan filozofu Zenon'a göre, evrende teklik ve değişmezlik egemendir. Bu yüzden, Akhilleus kendisinden biraz ilerde bulunan ve yürüyen bir kaplumbağaya hiçbir zaman yetişemeyecektir. (Ç.)

SONSUZ

Öyleyse niçin bahçesine bir sınır çizmeye kalksın Candide? İnsan bir yerde durmuyorsa, hep başka yerdeyse, her yerde demek değil midir bu? Baştanbaşa yayılsa yeryüzüne, genişleyip kaplasa her yanı, ne olacak sanki? Kendi kabuğuna çekilerek kavuştuğu o durgunlukla karşılaşmayacak mı gene? Her yerdeysem ben, her yerde var isem, ne diye başka yere gideyim, yahut nereye gideyim? Demek ki ben yalnızca bir yerde olsaydım hareket de olmazdı.

Ana-babası içli oğullarına: «Ne diye gözyaşı döküyorsun?» diyorlardı. «Bu çocuk senin kardeşin değil ki! Durmadan onun için ağlayacak mısın! Bak, her gün binlerle çocuk ölüyor yeryüzünde!» İyi ama, durmadan ağlamayacaksak, neden beş dakika ağlayalım? Hiçbir çocuğa

gözyaşı dökmeyeceksek, neden bu çocuk için dökelim? Kaldı ki, herkes kardeş olursa bana, kimseye özellikle kardeşim diyemem. Dünyayla bağlantılarımı sonsuza kadar götürürsem, alabildiğine çoğaltırsam yani, beni şu belirli an'la ve toprak parçasıyla birleştiren şeyleri yitirmiş, inkâr etmiş olurum. O kadar ki, ne yurdum olur o zaman, ne arkadaşım, ne de anam babam. Öylesine silinir bütün biçimler, evrensel bir ortamda eriyip gider. Salt yokluktan ayırt edilemeyen bir ortamdır bu. Bir ortam ki ne istek, ne korku, ne sevinç, ne mutsuzluk var içinde. Hiçbir şey benim değil artık. Sonrasızlık an'la birleşmiş. Boş bir içsellik, yoksul bir yapmacıklık doğmuş: İşte sonsuza varan evrensellik budur!

Ruh argını kendini aşmayı bilmez. Dünyayla alışverişini keser. Öyleyse, bu dünya üstüne kişilikdışı bir görüşe kaptırır kendini. Bu kaptırış boşuna değildir: Elindeki iğne ya da bir metro bileti yeryüzündeki bütün iğneleri, bütün biletleri düşündürür ona. Bu başdöndürücü çokluk karşısında şaşakalır, kımıldamaksızın bekler; ne iğnesini kullanabilir, ne de biletini.

Stoa'cılıkta bu iki yolun birleştiği görülür. Nasıl mı? Şöyle: Bilge kişiyi, yükseldikten sonra kendi üzerine düşen bir fıskiyeye benzetirsek, katkısız bir fışkırış sayarsak, evrensel uyumla uzlaştırmış oluruz onu. Dışında artık hiçbir şey bulunmadığına göre, yazgının da etkisi olmaz, sözü geçmez ona. Sanki benliği evrenselin bağrında eriyip gitmiştir. Gerçekten de sonsuza dek

uzadıkça evrendeki yeri gitgide silinip yok olur; boyutsuz bir noktaya döner.

Beni evrenselle özdeşleştirmeye uğraşan bu çaba boşunadır. Nitekim hemencecik çürüklüğü ortaya çıkıverir: Evrenselden söz açan ancak ben olduğuma göre, onun gerçekten varolduğunu nasıl öne sürerim! Bununla yalnızca kendi varlığımı belirtmiş, varolduğumu ortaya çıkarmış olurum. Öyle ama, benden başkasına doğru gitmekle yalnızca kendi öz varlığımı değil, yöneldiğim, kendimden ayırdığım şeyin de varlığını ortaya çıkarmış olurum: Ayrıca varolmasaydı ona gitmezdim. Demek ki ben varım ve bir yerde bulunuyorum. İşte bu bulunuşumdur ki içinde eridiğimi söylediğim o tekdüzeli, ayrımsız kitleyi (evrenseli) parçalar, birlik ve sürekliliğini bozar onun. Spinoza'nın varoluşu kökten çürütür «Spinoza'cılık» kuramını. Bu bakımdan, bireyselliği evrensel sürecin bir an'ı sayması da boşunadır Hegel'in. Çünkü bu an aşılmadıkça, geride bırakılmadıkça hiçbir gerçekliği yoktur. O kadar ki, görünüş olarak bile bir varlığı olmaması, adının anılmaması gerekir. Anılıyorsa, her aşma karşısında olumlanan bir gerçeklik kazanmasındandır bu. Bütünün içinde insanla Güneş'in gerçekliği ne olursa olsun, şurası söz götürmez: Güneş görünüşüyle insanın dışında vardır.

Görülüyor ki kendi varlığından kaçamıyor insan. Ayrıca, bu varlığın gösterdiği dünyadan, dünyanın varlığından da kaçamıyor. Topraktan kopmak için yaptığı çaba, orada kendi çuku-

runu (yerini) kazmakla sonuçlanır ancak. Topraktan kopmak isterken daha çok onun içine gömülür. Spinoza'cılık Spinoza'yı bağlar, belirler; Hegel'cilik de Hegel'i. Hani, evrenseli yakaladığını sanan Flaubert şunu yazıyordu: «Eski köleleri bırakıp da ne diye hep bugünün işçileriyle ilgileneyim?» diyordu. Ama, böyle demekle, gerçekten varabildi mi evrensele, evrensel olabildi mi? Kurtulabildi mi yaşadığı çağdan, bağlandığı toplum katından? Hayır! Ne çağından kopup kaçabildi, ne de sınıfından! Tam tersine, bir XIX. yüzyıl burjuvası olup çıktı: Zamanına olan bağlılığını zenginliği, aylaklığı ve onuruyla örten bir burjuva...

İnsan, varlığını ne küçültebilir sonuna kadar ne büyütebilir sonsuza değin, ne de durgun tutabilir ara vermeden. Peki ne demektir bu? İnsanı hiçbir yere götürmeyen bir hareket mi yoksa? Değil! Kurgu (speculation) düzeninde gördüğümüz çatışmayı eylem düzeninde de görüyoruz, o kadar. Nitekim duruş diye bir şey olamaz; çünkü sürekli ilerleyiştir her aşma. Ama belirlenmemiş, tanımlanmamış bir tasarı da olamaz; çünkü böylesi bir tasarı hiçbir sonuca ulaştırmaz bizi. İnsan simetrik bir tanrı ülküsü düşünüyor burada, kurgusal düşüncenin getirdiği, koşullardan sıyrılmış bir tanrı tasarısı kuruyor. Edimlerinin koşulsuz bir sonu olsun istiyor. Öyle bir son ki artık aşılmasın, geride bırakılmasın; yani hem sonsuzu, hem de sonluyu kucaklasın: İçinde, aşmanın sınırlanmaksızm kendini bulduğu bir son.

Evet, sonsuzla özdeşleşmez insan; ama durumu dolayısıyla ona yönelemez mi, kendini ona veremez mi?

TANRI

«Tanrı istiyor bunu.» Bu sözdü işte, Cinéas'ın Haçlılar'ı kurtaran sorularından. Öyle ya, Tanrı istemişse, ne denirdi Hıristiyan savaşçılarının ülkeleri alışlarına! Pyrrhus'ünkiler gibi boş birer koşu değildi ki bunlar. Tanrı'nın birer dileği idi. Hem, kim aşabilirdi bu dilekleri, alınyazısını kim değiştirebilirdi? Tanrı'nın buyruğu (iradesi) dışında hiçbir şey olamazdı. Bundan ötürü, bu buyrukta çabalarının değişmez sonucunu görürdü insanoğlu. Tanrısal zorunluluk bu yolda edimlerini kucaklar, alıp sonsuza götürürdü, desteklerdi onları.

Peki ama, nedir Tanrı'nın istediği? Tanrı neyi istiyor?

Varlığın sonsuzlaşması, sınırsız bir zenginliğe varması mıdır Tanrı? Böyle ise, tasarımı ile

gerçekliği arasında bir ayrım yok demektir. Ya ancak onun istediği varolur ya da o ancak varolanı ister. Yani, buyruğu özünü oluşturur varlığın. Hiçbir şey dışına çıkamaz bu buyruğun, Tanrı'nın isteğini aşamaz. Öyle ama, o zaman da buyruk dememek gerekir buna. Çünkü bu durumda tek başına bir varlık olmaktan çıkar Tanrı. Yarattıklarıyla bir ve aynı şey olur: Evrensel, değişmez ve sonrasız bir bütün. Gelgelelim, evrensel sessizdir. Bir şey istemez, bir şey almaz, bir şey vermez. Cezalandırmadığı gibi sevindirmez de. Ne doğrulayabilir, ne de yanlışlayabilir. Ne iyimser kılabilir, ne de kötümser. Kısacası, «O vardır!» İşte, onun için söyleyeceğimiz biricik söz budur. Bunun ötesine geçtik mi suspus oluruz, konuşamayız artık. Tanrısal varlığın eksiksiz oluşu bize söz payı bırakmaz çünkü. İnsana hiç yer bırakmayan bir dolgunluktur bu. Bir nesneye dönüşmek onu kurmaktır. Ama önceden varolan şey nasıl kurulur, nasıl yaratılır yeniden? Sözgelimi, Tanrı önceden tam olarak verilmişse, insan onu sonradan nasıl kurabilir? Kuramaz elbette! Kuramayınca da, varlığın yüzeyinden kopmuş bir rastlantı olmaktan kurtulamaz. Yeryüzünde bulunuşu, çölde yolunu şaşırmış bir gezginin durumuna benzer: Evet, sağa sola dönebilir, hatta istediği yana yürüyebilir; ama gerçekte belli hiçbir yere gidemez, kumlar örter bütün izleri. Gidişatına bir anlam vermeyi düşünürse, başvuracağı kimse o «tamamlanmış, bağsız, insanüstü» Tanrı olmayacaktır herhalde. Teleme Manastırı'nın

kapısına oyulan şu öğüt olacaktır: «İstediğini yap!»

Eğer varolan her şeyi Tanrı istemişse, şu ya da bu biçimde davranmamızı da Tanrı istemiştir. Burada bize düşen bu isteğe uymaktır yalnızca. On ikinci yüzyılda sapkınlar, «Tanrı'nın buyruğu dışına çıkamıyorsa, ancak onun dileklerini yerine getiriyorsa, yapacağı işler için hiç üzülmemeli insan, yaptıklarına da pişmanlık getirmemeli. Çünkü Tanrı istemiş bunları, o da yapmıştır. İstemeseydi yapamazdı.» diyorlar, günlerini cümbüşle, eğlenceyle geçiriyorlardı. Yaşamanın tadını çıkarıyorlardı.

Kilise bu sapkınları, yoldan çıkmışları büyük gösterilerle yaktı.

Öte yanda, her yerde Tanrı'nın iyiliğini gören katolik doğalcılığı var bir de. Sözgelimi, Claudel'de yankısını görürüz bunun. Buna göre, «Değil mi ki Tanrı'dan geliyor, öyleyse her şey iyidir.» Gelgelelim, varolan her şey iyi olunca, kötülük diye bir şey de kalmaz ortada. Onun için, dini bütün bir Hıristiyan, böylesi bir anlayışı sonuna kadar götürmekten sakınır.

Yaşamaya ve yemeye düşkün bir keşiş, sofraya otururken, «Bakın, sevgili bayan!» diye söze başlar. «Bütün bu güzelim nimetleri Tanrı bizim için yarattı. Yiyelim diye varetti. Yememizi istemeseydi vereder miydi bunları?» Öyle ama, keşiş efendi şunu unutuyor: Kadını da Tanrı yarattı. Öyleyse, onunla evlenmemek neden? Bir hatun tanırım, rafadan yumurtasına yağ koymadığını böbürlenerek anlatırdı: «Gö-

rüyorsunuz ya, yumurtayı Tanrı'nın yarattığı gibi yiyorum!» der, sonra da elini tuzluğa doğru uzatırdı!

Claudel, «Büyük yapıtına bakarak sana yakarıyoruz Tanrı! Yaptığın hiçbir şey boşuna değil, esenliğimize yabancı değil! Her şey bize yardımcı!» diye yazar. Anlaşılan, Tanrı'nın yapıtının tümüyle iyi oluşu, insanın mutluluğuna tümüyle yararlı oluşundandır. Yalnızca bundandır. Çünkü tek başına, kendi kendine bir amacı yok bu yapıtın. Ancak yararlandığımız sürece doğrulanan bir araç. Peki ama, bir yol düşünelim: Sözgelimi, gerçekten yenilmek için yaratılıp yaratılmadığını nereden bileceğiz bir kavunun? Olur ya, belki de yenilmemek üzere yaratılmıştır. Belki de bu dünyanın nimetleri, insanoğlu onları itebildiği için iyidirler. Nitekim, ermiş François d'Assise dünyaya istekle bakıyor, fakat ondan yararlanmıyordu. Claudel'in *Soulier de Satin* (Saten İskarpin)'inde arkeolog, Naples'in vezirine, «Hep övmekle kalıyorsunuz. Onlardan birini olsun kullanmamanız çok üzüyor beni!» der. Bununla birlikte kullanmasa da, vezir bu zenginlikleri bir başkasına verir. İşte bu vermek yok mu, o da bir çeşit kullanmadır aslında, elindeki varlıktan yararlanmadır. Sözün kısası, ne yaparsa yapsın, insan gene de yararlanır bu nimetlerden. Yararlanmadan edemez. Onlar olmasaydı kazanmak ya da yitirmek diye bir şey olmazdı insan için. Ne bir şeyi elde edebilir, ne de elden çıkarabilirdi. Bundan ötürü, burada insana düşen nasıl kullanacağını,

nasıl yararlanacağını kararlaştırmaktır onları. Elbette, adı geçen nimetlerin üstünde yazılı değildir bu karar. Her kullanış bir aşmadır çünkü. Aşma ise verilmez hiçbir zaman. Aşma var değildir, varedilecektir. Nasıl varedilecektir?

Hıristiyan, «Tanrı'nın buyrultusuna (iradesine) uyarak!» diye karşılık verir.

Ama o zaman da her çeşit doğalcılıktan vazgeçer insan. Ancak erdemdir iyi olan burada. Kötülük günahtır. Erdem ise tanrısal gereklere uymaktır sıkı sıkıya. Demek ki Tanrı'nın da birtakım dilekleri, gerekleri var: İnsanın kendisine boyun eğmesini bekliyor önceleyin. İnsanı da bunun için yaratmış zaten: İstemiş ki salt bir veri olarak kalmasın insan, yaratıcısının dileğine göre yaşayan bir yaratık olsun. Bu yüzdendir ki Tanrı'nın buyrultusu özgürlüğe çağırış gibi görünür insana. Ayrıca, henüz varolmayan, fakat olması gereken bazı şeyler ister ondan. Şu hale göre, bu buyrultu da bir tasarıdır; varolmayan, kendini varedecek olan bir varlığın aşılmasıdır. İşte, Tanrı'yla insan arasındaki ilişki ancak o zaman kavranabilir. İnsan varedeceği şeyi Tanrı'da bulamazsa, kendisi kuruverir onu. Böylece, dünyadaki yerini yeniden bulur. Tanrı'ya göre etkin bir durumda görünür. Alman mistiği Angelus Silésius'un, «Tanrı için gerekliyim ben, tıpkı Tanrı'nın da benim için gerekli olduğu gibi» dediği şey budur. Hıristiyan, bu durumda, kişileşmiş ve yaşayan bir Tanrı'yla karşı karşıya bulur kendini. Gelgelelim, o zaman da, artık mutlak bir varlık ol-

maktan çıkar Tanrı, evrensel olmaktan kurtulur. Hegel'in sözünü ettiği o yanıltıcı «sonsuz» haline gelir: Kendinden ayrılmış olan «sonlu»nun yaşamasına yol açan bir «sonsuz» olur. İnsana yaklaşır, bir yakını olur onun.

Bu belirli, eşsiz Tanrı insancıl aşkınlığın dileklerini yerine getirecektir elbette. Getirince de, bir yandan, varolduğu için somut bir varlık, artık tamamlanmış ve kendi üzerine kapanmış bir varlık olacak; öbür yandan da, sonu gelmez bir aşkınlık olduğundan ötürü çok açık bir varlık olacaktı. Üstelik, sürekli bir ilerleyiş içinde bulunduğundan bir türlü aşılamayacaktı. İnsanoğlu bu ilerleyişe yetişemeyecek, ancak kendini aşa aşa onu izleyecekti. Çünkü Tanrı'nın bir buyrultusunu yapınca, arkasından başkaları sökün edecekti. Bu yüzden de, «Sonra?» diye bir şey varolmayacaktı.

Nesnelerde yalnızca bu Tanrı'nın buyrultusu görülmez artık. Çünkü o, varolanın değil, olacak olanın buyrultusu olmuştur. Daha doğrusu, bir buyrultu olmaktan çıkmıştır. İnsana düşen, onun bu yabansı görünümünü ortaya çıkarmaktır. Evet, Tanrı'nın buyrultusuna uymak: Ama, hangi buyrultusuna? Bu, öylesine soyut bir karardır ki, insana hiçbir hareketi yaptırmaya yetmez aslında. Öyle ya, neyi ister Tanrı? İnanan kişilerin inanmayanları kılıçtan geçirmesini, ateşte yakmasını mı ister, yoksa onları hoşgörmesini mi? Savaş açmasını mı ister, yoksa barış yapmasını mı? Hangisini ister: Özgürlüğü mü, yoksa köleliği mi? Sonrasız buyrul-

tunun insancıl ve ölümlü yüzü hangisidir? İnsan Tanrı'yı aşmaya yeltenir, ama kendi özü üzerinde yücelmekten öteye geçemez. Kazançlarını ancak yerde gerçekleştirmek zorundadır. Toprak üstünde yaptığı girişimlerden hangisi onu göğe çıkaracaktır, çıkarabilir?

İnanan kişi, «Tanrı'nın sesini dinleyelim!» der. «O, bize ne yapmamız gerektiğini söyleyecektir!» Doğrusu bu ya, böyle bir umuda kapılmak da boşunadır. Çünkü, Tanrı ancak dünyasal bir sesle kendini duyurabilir bize. Kulaklarımız başka türlü bir sesi anlayamaz. Gelgelelim, o zaman da bayağı sesle tanrısal sesi birbirinden ayırmak güçleşir. Gerçekten de, duyduğumuz sesin Tanrı'nın sesi olduğunu nereden bileceğiz, onu nasıl tanıyacağız? Nitekim, sanrıya tutulmuş bir kadına sorunuz: «Gizli dalgaları kullanarak sizinle konuşan kim böyle?» Kadıncağız çekine çekine: «Tanrı olduğunu söylüyor kendisinin!» diye karşılık verir. «Ama, sahiden o mu, bilmiyorum. Onu hiç görmedim. Tanıyamıyorum.» Hazreti Musa da Sina dağının üstünde gürleyen ya da tutuşmuş fundalıktan gelen sesi —Tanrı'nın sesini— aynı kuşku ve güvensizlikle karşılayabilirdi. Görülüyor ki ses ister bir buluttan insin, ister bir kiliseden gelsin, bir keşişin ağzından çıksın isterse, Tanrı hep dünyasal bir varlıkla kendini duyurmak, belirtmek zorundadır. Yoksa, bildirisi asla ulaşmaz bize. Kaldı ki, bu bile yeterli değildir. Çünkü içimde duyduğum bu Tanrısal buyruk bile ikirciklidir, kesinlikten uzaktır. Kierkegaard'ın

Crainte et Tremblement (Korku ve Titreme)'inde anlattığı üzere, İbrahim'in bunaltısının kaynağı da buradadır. Şeytanın bir ayartışı ya da onurun bir yanılışı olup olmadığını kim bilebilir bunun? Konuşan gerçekten Tanrı mıdır acaba? Kafka'nın *Şato*'da[1] dile getirdiği de bu kuşku, bu kesinsizliktir işte. Bu durumda sapıtmışı ermişten kim ayıracak, nasıl ayıracak? Evet, insanoğlu bildiriler alabilir, hatta ulağı görebilir. Ama, bu ulak da bir yalancı olamaz mı? Bildiriyi göndereni görmemiş olamaz mı? Bildirinin yarısını yolda unutmuş olamaz mı? Bize getirdiği mektup, bakalım asıl mektup mudur? Yoksa değiştirilmiş midir? Hem, bu mektubun anlamı nedir? Gerçi İsa, Mesih olduğunu söylüyor kendisinin; ama düzme bir Mesih de aynı şeyi söyleyemez mi? Elbette söyleyebilir. O zaman hangisinin doğru söylediğini kim ortaya çıkaracak? Birini öbüründen nasıl ayıracağız?

Bunların birini öbüründen ancak yapıtlarını karşılaştırarak ayıracağız. Yapıtlarına bakarak onları tanıyacağız. Peki, bu yapıtların iyi mi kötü mü olduklarına nasıl karar vereceğiz? İnsancıl bir iyilik adına karar vereceğiz! Zaten her yeni ahlâk tanrısal yücelmeyle, aşkınlıkla doğrulandığını ileri sürerek ortaya çıkar: Bir iyi insan kavrayışı getirir. İyi olduğundan dolayı, Tanrı'nm da istediğini söyler bu kavrayışı. Sözgelimi, Claudel'e göre düzen düzensizlikten yeğ-

[1] Franz Kafka, *Şato*, Çev. Kâmuran Şipal, 1966, De Yayınevi. 1972, Cem Yayınevi. (Ç.)

dir. Düzensizliktense düzeni seçmek daha doğrudur. Çünkü düzensizlik varlığın hiçlenmesidir: İşte, düzenin düzensizliğe üstün oluşu da bundandır. Ayrıca, düzen Tanrı'nın dileklerine de uygundur. Düzeni bu yüzden istiyoruz. Gelgelelim, şunu unutuyor Claudel: Spinoza ile Bergson'un da belirttiği gibi, düzeni düzen gösteren insanın ona bakışıdır, onu görüş biçimidir. Hem bakalım, Claudel'in düzeni Tanrı'nın beğendiği düzen mi? Çeşitli düzenler var: Burjuva düzeni, sosyalist düzen, demokratik düzen, faşist düzen. Üstelik, bu düzenlerden her biri düşmanının gözünde bir düzensizliktir. Her toplum Tanrı'nın kendisiyle birlik olduğunu öne sürer oldum bittim: Onu kendi tasarlayışına göre yeniden yaratır. Yani toplumdur burada konuşan, Tanrı değildir. Fakat, durumumu yoklamak üzere kendime dönersem, kendimi dinlersem bir kez, çarpan yüreğimin sesinden başka bir ses duymam. Bireyci protestan ile katolik kilisesi, kişisel inançlarının yankısını tanrısal bir esin saymakla suçlayabilirler birbirlerini. Bunda da haklıdırlar. Demek ki Tanrı dışarda değil, benim içimde var. Nitekim, toprağa çizilmiş göksel hiçbir iz göremiyorum: Çizilmiş olsaydı bile yersel bir iz olurdu bu. İnsan Tanrı'yla açıklanamaz; ama Tanrı insanla açıklanabilir, hiç değilse bu yolla aydınlanması denenebilir. Tanrı'nın çağrısı ancak insanlar arasında duyulur ve insanlar ancak insancıl edimlerle ona karşılık verebilirler. Onun için, Tanrı varolsaydı bile insancıl aşkınlığa yol göstere-

meyecek, onu yönetemeyecekti. Çünkü kişioğlu ancak insanların karşısında etkin durumdadır. Göğün derinliğinde bulunmak ya da bulunmamak bu yüzden hiç ilgilendirmez onu.

İNSANLIK

Öyleyse, insanlara dönelim gene. Eskiden gökte aradığımız o mutlak sonu insanlıkta bulamaz mıyız acaba? Elbette, insanlığı kendi üzerine kapanmış gibi görür, günün birinde değişmez bir dengeye kavuşacakmış ya da ölümle yok olup gidecekmiş sanırsak, hiçliğe doğru götürmüş oluruz onu ve bunaltıyla sorarız: Ya sonra? Sonra ne olacak? Laforgue'la birlikte biz de yeryuvarlağının sessiz bir uzayda donup kaldığını tasarlarsak, artık orada oturan ölümlü yaratıklarla uğraşmak neye yarar? Yaramasına bir şeye yaramaz, ama şairin, bilginin, keşişin gözleri de onlardadır hep. Kaldı ki, hiçbir şey insanlığın bir gün son bulacağını söyletemez bize. Evet, biliyoruz, her insan ölümlüdür, ama bütün insanlığın da ölümlü olmasını gerektirmez ki bu. İnsanlık ölmediğine göre, hiçbir aşamada durmayacak, kendini aşmaktan bir

an bile geri kalmayacak, sürekli bir ilerleyiş, aralıksız bir aşma içinde bulunacak demektir. Bu durmayan akış içinde kuşaklar birbirini kovalar. Her kuşak, sırası gelince, yerini başka bir kuşağa bırakarak çekilip gider. Yani insanlığın sonu gelmez. Ama biz yalnızca sonunun belirsizliği üzerinde durursak bu akışın, yalnızca o yanına dikersek gözlerimizi, ona katılmak da gelmez içimizden. Çünkü pek boşuna bir iş gibi görünür bize, bu yüzden de aşkınlığımız zamanın yakalanmaz koşusu içinde dağılıp gider. Neyse ki insanlık yalnızca bu sonu olmayan dağılıştan yapılmamıştır: Eti ve kemiği olan kişilerden yapılmıştır aynı zamanda. Dolayısıyla, özel bir tarihi ve belli bir biçimi vardır. Güvenle aşabilmemiz için onu, iki durumda birden bulunması gerek: hem açık, hem de kapalı. Yani, varlığını bizde gerçekleştirmesi için hem kendinden sıyrılması, hem de kendi kendisi olarak kalması gerek. Nitekim, bize insanlık yolunu salık verenlere de o, böyle görünür oldum olası. İnsanlığın asla sonu gelmez. Durmaksızın geleceğe doğru atılır, durmaksızın kendini aşar, durmaksızın karşılık verilecek çağrılar yayar, doldurulacak boş çukurlar kazar: Sözün kısası, varlığını durmaksızın her insanın varlığıyla birleştirmeye çalışır. Varoluşu da buna bağlıdır zaten. Bu yüzdendir ki hiç mi hiç geçemeyiz, aşkınlığımız geride bırakamaz onu; ancak onun yanında yürür. Üstelik, ondan kopamaz da; çünkü, insanlık her an varolduğundan, hemen yakalar onu, her an bütünüyle ele geçirir.

Güzel ama, insanlık diye bir şey var mı gerçekten? Bu biçim bir insanlıktan söz açılabilir mi? İnsanların birlikteliğine her zaman ortaklaşa bir ad verilebilir gerçi; gelgelelim bu, onları yalnızca dıştan görmek, doldurdukları uzayın birleştirdiği birer nesne olarak ele almak demektir. Böylesi bir topluluğa ise, dense dense, «zeki hayvanlar sürüsü» denir. Kendi varlığının dolgunluğu, tamlığı içinde donup kalmış böyle bir sürüyle, böyle bir veriyle elbette yapacak bir işimiz kalmaz o zaman. Çünkü insanlık uğruna harekete geçmemiz, edimlerde bulunmamız için bizden bir şeyler istemesi gerekir onun. Başka bir deyimle, insanlığın bir birlik olması gerekir, ta ki bütünlüğü gerçekleştirmeye çalışsın ve bir tek sesle çağırsın bizi.

İnsanlık, bu duruma ancak dayanışma efsanesiyle ulaşır. Organlarla midenin o ünlü savunucusundan sonra, çoğu kez bir organizmanın parçaları gibi düşünüldü insanlar. Hani, organizma bu parçalardan biri için çalışırken, gerçekte hepsi için çalışmış olacaktı. Böylece doğal bir işleyiş kurulmuş oluyordu. Bu işleyişe göre her parçanın yeri bütün öbür parçaların yerleriyle belirleniyordu. Ne var ki bu, insanı yalnızca dış ilişkileri içinde tanımlamak demekti. Oysa, dünyada belirli bir yeri doldurması için, kendisinin de belirlenmiş olması gerekiyordu insanın: Bu ise tüm edilgenliğe, hareketsizliğe götürüyordu. Yani insan edimlerinin sonucunu, amacını araştırmayacaktı artık; yerinden oynamayacak, kılını bile kıpırdatmayacaktı!

Neyleyelim ki kımıldar insan, durmadan sorar, araştırır: Özgürdür çünkü, özgürlüğü kendindedir.

Peki, bu durumda, dünyadaki yerini nasıl alır insanoğlu? Dünyaya atılarak alır yerini, tasarısını gerçekleştirip öbür insanların arasında kendini varlaştırarak alır. Genç adamın içi daralır çokluk, bunalır. Acaba ne yapsa da yerleşse şu bolluk içine, orada bir yer ayırsa kendine? Hiçbir su damlası kaçamaz denizden, denizsiz edemez. Genç adam doğmazdan önce insanlık iyice doluydu, öldükten sonra da gene öyle dopdolu kalacaktır. Çünkü ne azaltılabilir insanlık, ne de çoğaltılabilir. Bir noktacık bir çizginin uzunluğunu ne denli artırırsa, delikanlı da insanlığı o denli artırır. Bu yüzden belli bir mekanizma içindeki bir çark gibi duymaz kendini. Sanki dünyanın hiçbir köşesi özellikle ona ayrılmamıştır: Her yer onundur sanki. Doğrusu ya, onun yeri bir çukur gibi, bir yokluk gibi belirtilmemiştir önceden: İlkin genç adam gelir, ondan sonra boşluklar kendini gösterir. Yokluk varlıktan önce gelmez çünkü, tersine, varlık hiçlikten önce gelir. Ve ancak insanın özgürlüğü dolayısıyla varlığın bağrında boşluklar açılır, eksikler belirir.[1]

Doğrudur: İnsanlar her an yörelerinde meydana getirirler bu boşlukları. Verilmiş olanı gelecek bir dolgunluğa doğru aşarken, bir eksik-

[1] Bak: Jean-Paul Sartre, *L'Etre et le Néant* (Varlık ve Hiçlik), s. 38 ve devamı.

lik diye tanımlarlar varolanı. Hep yeni şeyler beklerler: Yeni nimetler, yeni teknikler, yeni kişiler, yeni toplumsal düzeltmeler. Bundan ötürü, genç adam belirgin çağrılarla karşılaşır çevresinde: Her yıl belli sayıda memur, hekim, işçi gerekir topluma. O, bu görevlerden birini alabilir, bu boşluklardan birini doldurabilir. Ne var ki, adı geçen boşluklardan hiçbiri tıpatıp uymaz ona. Gerçi beklenen yeni adamlardan biri de kendisi olabilir, ama o adamın ille de o olacağı öne sürülemez. Nitekim, bir başkası aynı işi daha iyi becerebilir. Demek ki her gencin doldurduğu yer, çoğunca kendine uymayan bir yerdir, istenmedik, yabancı bir yerdir. Yediği ekmek çoğunca dilediğinden başka bir ekmektir.

Ayrıca, insanların kendisine bir yer sunmalarını beklerse, açıkta kalır, nereye yerleşeceğini bilemez bir türlü. Çünkü insanlar kolayca anlaşamazlar bu konuda. Her biri bir başka yer gösterir ona. Her biri bir başka hava çalar. Oysa geleneklerini yürütmesi, alışkanlıklarını sürdürmesi için toplumun memurlara ihtiyacı vardır. Öte yandan, devrimin de toplumu değiştirmek için savaşçılara ihtiyacı vardır. Buradan şu çıkıyor: İnsan ancak öbür insanlar için verilmiş bir varlık olursa dünyadaki yerini bulur: Her verilmiş varlık aşılır ya da aşılması zorunludur da ondan. İnsanoğlu ya kullanarak ya da savaşarak aşar bu varlığı. Kısacası, ya onu kullanır ya da onunla savaşır. Bu demektir ki birileri için bir araç isem, öbürleri için de bir engelim ben. Başka türlü söyle-

yeyim: Kimi insanlara yararlı olabilmem için, kimi insanlara da zararlı olmam gerekir. Herkese birden yararlı olamam ki...

Savaşlar, bunalımlar, işsizlikler de gösteriyor ki insanlar arasında önceden kurulmuş bir uzlaşma, anlaşma yok. Olamaz da. Çünkü, önceden birbirine bağlanamaz insanlar, önceden varolmuş değillerdir de ondan: Varolacaklardır. Özgürlükler ne birleşmiş, ne de çatışmıştır burada: Birbirinden ayrılmıştır, o kadar. İnsan dünyaya atıldıktan sonra, çevresindeki öbür kişileri kura kura, sonunda kendini de kurmuş olur. Dayanışmalar da işte o zaman doğar. Gelgelelim, insan bütün insanlara da dayanışma gösteremez elbet. Çünkü, seçişlerini özgürce yaptıklarından, bütün insanlar aynı amaçlara yönelmezler. Sözgelimi, işçilerden yana çıkarsam kapitalizmle çatışırım. Bir asker ancak düşmanlarını öldürerek savunabilir yurdunu. Bir yurt, bir toplumsal sınıf ancak başka bir yurda, başka bir sınıfa olan karşıtlıklarıyla tanımlanır ve bir «birlik» oluşturur. Bu demektir ki, kapitalizmle çatışma, karşıtlık varoldukça işçiler de varolacaktır. Her ülke, sınırlarıyla varolur. Karşıtlık kalkarsa bütünlük bozulur, ayrılmış bireylerden birikme bir topluluk çıkar ortaya. İşçilere doğru kendimizi aşarken bütün insanlığı da aynı zamanda aşamayız. Çünkü işçileri aşmanın biricik yolu, onlarla birlikte insanlığın geri kalan kısmına karşı kendini aşmaktır...

Sözün kısası, birtakım insanlar her zaman

başka insanlara karşı çıkacaktır. Bununla birlikte, bu karşıtlıklar yüksek bir uzlaşmaya yol açamaz mı? Tek tek yapılan fedakârlıkların evrensel tarih içinde zorunlu bir yeri yok mudur? Evrim efsanesi işte bu umutla oyalamak ister bizi: Bu gelip geçici bölünüşten yarın bir insanlık birliğinin doğacağını öne sürer. Böylece aşkınlık ilerleme biçimine girer. Her insanda, kişioğlunun her ediminde insanlığın geçmişi yazılıdır. Bu geçmiş her an geleceğe doğru aşılır. Eski teknikler üzerinde düşünen kişi yeni bir teknik yaratır. Gelecek kuşak buna dayanarak daha ileri bir teknik oluşturur. Yenilikçinin gelecek insanlıkta başarısını selâmladığı kendi tasarısıdır aslında. İnsanlık ancak ona yaslanarak aşabilir bu tasarıyı. Nietzsche *Gai Savoir*'ında, «Gelecek kuşaklar bizden yararlanacak, şimdikinden daha yüce bir tarihe kavuşacaklardır,» diye yazar. Demek ki, insancıl aşkınlık her an yeniden yakalanıyor, çünkü «önceden-kalan» hep koruyor kendini, yaşayıp gidiyor. Öyleyken, insancıl aşkınlık hiç donmuyor, ilerleme hiç durmuyor.

Öte yandan, evrim düşüncesi insancıl bir sürekliliği, değişmezliği akla getiriyor: Uzaydaki dalgalar gibi bir edimin zamanda uzayıp gitmesi için insanlığın durgun, edilgen bir çevre olması gerekiyor. İyi ama, böyle bir çevrede nasıl kımıldayabilir, nasıl etkileyebilir insan?

Oğlum belirlenmiş bir varlık ise, hiç karşı koymaksızın etkimi alıyorsa, ben de belirlenmiş bir varlığım ve onu etkilemiyorum demektir.

Yok, eğer ben özgürsem, oğlum da özgürdür. Gelgelelim, durum bu ise, o zaman da benim edimim kuşakların ardından gidemeyecek, durgun bir suda kayarcasına onları kovalayamayacak demektir: Çünkü, sırası gelince, başka insanlar da benim edimimi etkileyeceklerdir. Bundan şu çıkıyor: İnsanlık kişilerin meydana getirdiği bir sürekliliktir, ama öznellikleriyle birbirinden ayrılan özgür kişilerin meydana getirdiği bir süreklilik, bir sıralanış...

Demek ki dünyaya atılan bir edim, klasik fiziğin dalgaları gibi, öyle sonsuza dek yayılmıyor. Burada ona uyan, yeni dalga mekaniğinin öne sürdüğü düşüncedir daha çok: Bir deney bir dalgayı olasılıkla ve denklemini yayılmayla tanımlayabilir; ama dünyaya yeni veriler getirecek olan daha sonraki deneyi önceden görmeyi sağlayamaz; çünkü aynı dalgayı yeniden yaratması gerekecektir. Oysa edim, biz onu yaparken durmaz, geleceğe doğru uzaklaşır bizden, kaçıp gider. Fakat yabancı bilinçler hemen yakalarlar onu; başkası için büyük bir güçlük yoktur burada, geride bırakılacak bir veri vardır yalnızca. Bu veriyi geride bırakan işte o başkasıdır, ben değil! Üstelik bu başkası, donmuş edime dayanarak, benim çizmediğim bir geleceğe atılır. Benim eylemimi uygulasa bile gene de kendinin sayar onu. Bu durumda, onun hangi eylemimi seçeceğini şimdiden nasıl bilebilirim? Bilemiyorsam, insanlığın benim yolumda yürüyeceğini nasıl öne sürebilirim? Diyelim ki yarının insanları için bir ev yaptım. Gelecek

kuşaklar belki otururlar orada, belki de yanına bile yanaşmazlar. Belki beğenirler, belki de beğenmez, yerle bir ederler. Belki içinde yaşarlar, belki de başlarına yıkılır. Diyelim ki bir çocuk doğurdum. Belki bir kötü insan, bir zorba olacak ilerde. Buna da kendisi karar verecek elbette, yürüyeceği yolu kendisi seçecek. Ayrıca, çocuklarının çocukları da gene kendileri seçecekler yollarını. İmdi insanlık için nedir benim yaptığım?

Kişioğlu yaptıklarının umulmaz sonucu karşısında şaşkın, nice bağırmıştır: «Hayır, bunu istememiştim ben!» Bilirsiniz, Nobel, bilim için çalıştığını sanıyordu: Oysa, savaş için çalışmış oldu! Epiküros kurduğu felsefenin sonraları «hazcılık» adını alacağını önceden göremedi. Onun gibi ne Nietzsche Nietzsche'ciliği, ne de İsa engizisyonu görebildi. Tarihin gelgitleri insan elinden çıkan her şeyi alıp götürür, her dakika yeniden düzenler, biçime sokar ve yöresinde önceden kestirilemeyen bin bir çeşit dalgalar, girdaplar meydana getirir.

Bununla birlikte, insan özgürlüklerinin üzerinde birleşip uzlaştığı amaçlar da yok değildir. İnsanlığı aydınlatmak, sağlığını düzeltmek ve doğa üstündeki gücünü artırmak istesem, bu uğurda vereceğim emeklerin boşa gideceği söylenebilir mi? Eylemimin yazgısına hiç mi hiç güvenemeyeceğim? Bilim yapısma ufacık bir taş da koymuş olsa gene de sevinir bilgin. Bilir ki o taş zorunlu olan yerinde yıllar yılı öylece

kalacak ve sonrasızlık alabildiğine büyütecektir boyutlarını.

Doğrudur: İnsanlar bilim üzerinde anlaşabilirler. Çünkü düşünce, ancak bütün insanlar onun üzerinde anlaştıkları zaman bilimsel olur. Öyle ama, bilim için çalışmak insanlık için çalışmak mı demektir? Bilim alanındaki her buluş, yeni bir durumla karşı karşıya getirir insanları. Bu buluşun yararlı olduğunu kararlaştırmak için, yarattığı yeni durumun eskisinden daha iyi, eskisine üstün olduğunu görmek gerekir. Ayrıca, ilerleme düşüncesi de bu biçimdeki karşılaştırmaları zorunlu kılar. Ama, insanlığın geçirdiği çeşitli durumları karşılaştırmak kolay mıdır? Yeryüzünde elli, hatta yirmi milyoncuk nüfus da olsa, insanlık silme doludur. Doludur, ama bağrında gene de o «gelecek boşluk»u taşır hep. İşte bu boşluk, bu doldurulması gereken çukur insanlığın bir cennet olmasını önler. Burada insanlık aşılamaz, geride bırakılamaz bir amaç gibi görünebiliyorsa, hiçbir amaçla sınırlanmamış olmasındandır. Çünkü insanlık ilerlerken, önünde durmadan gerileyen amaçlar koyar ortaya, yeni yeni amaçlar yaratır. Böylece, bize bir kurtuluş vaadi gibi görünen şey, umutlarımızın karşısına çıkar: Bu yüzden ne bilim, ne teknik, ne de başka herhangi bir eylem bu hareketli, bu değişken amaca yaklaştıramaz insanlığı. Yaratılmış durum ne olursa olsun, sırası gelince, o da geride bırakılır. Hani, halk ağzında «Amacına ulaşmış adam» diye bir söz vardır. Soralım: Hangi amaca? Ne-

reye ulaşmış? İnsanoğlu nereye ulaşabilir ki! Her ulaşmayı bir gidiş, yeni bir hareket kovalar çünkü. Bu bakımdan denebilir ki, hareket noktalarından başka bir şey yoktur dünyada. Her kişiyle insanlık yeni bir harekete atılır. Her kişi bir gidiş yoludur insanlık için. Bundan ötürü, dünyadaki yerini arayan genç adam önceleri bulamaz onu ve bırakılmış, yararsız, haksız sayar kendini. Gerçi bilimi kurarak, motorlar yaparak, şiirler dizerek kendini aşar, verilmiş durumu aşar; ama insanlık için aşmaz: tersine, insanlık onunla kendini aşar. Demek ki buradaki aşma hiçbir şey «için» değildir: Vardır, işte o kadar. Bu yüzden kişioğlunun, hatta bütün insanlığın hayatı boş, gereksiz, nedensiz görünür. Sanki hiçbir şey gerektirmemiştir onu, hiçbir şey çağırmamıştır. Ancak kişinin ya da insanlığın hareketi bu gerekleri, çağrıları doğurur. Bu gereklere, çağrılara ise yeni gerekler, yeni çağrılar yaratılarak cevap verilir. Üstelik, hiçbir cevap tek başına düşünülemez, her cevap başka cevaplarla ilgilidir.

Acaba bu sonu gelmeyen oluş da bir cevap sayılamaz mı? Gerçi insanlık önceden belirlenmiş bir amaca yaklaşmaz; ama birbirini kovalayan aşamalarından birinde, bir önceki aşama daha yüksek bir biçimde görünürse, ilerlemeden söz açamayacak mıyız o zaman? Hegel, «Daha öncekinde çelişmeden başka bir şey görmüyoruz,» der. «Çünkü, biz onun geçirdiği değişimlerden bazısı üzerinde duruyoruz hep.» Oysa, onun tarihini tümüyle gözden geçirirsek,

olaylarla insanlar arasındaki dışsal ayrılığın silindiğini ve bütün anların birbiriyle uzlaştığını görürüz. Kavga engelden ayrılmaz; engel kendisini alteden savaşın bir parçasıdır çünkü. Sözgelimi, kübizm izlenimciliğe (impressionisme'e) karşı çıkar ama varoluşu da ona bağlıdır. İzlenimcilik olmasaydı kübizm de olmazdı. Yarının resmini de gene ikisi birlikte belirleyecektir. Thermidor ayaklanması Robespierre'i devirdi, ama Robespierre ile Thermidor, Bonaparte'da buluştular yeniden. Demek ki insanoğlu, tekil ve tarihsel yazgısını gerçekleştirirken evrenselin bağrında kendi yerini bulabiliyor. Belki yaptığı edim, ilkin istediğinden başka bir iş oluyor, pek benzemiyor ona; ama büsbütün de aykırı bir şey olmuyor: Sadece varoluşunu tamamlıyor ve işte ancak o zamandır ki sahiden gerçekleşiyor.

Hegel'in iyimserliğine inanmamız için bir bireşim kurulmuş olması gerek: Savla karşı-savı içine alan bir bireşim. Öyle ki, her insan kendisini çevreleyen evrenselin içinde özünü tanıyabilsin. Evet, insanoğlu kendini tanımalıdır, diyor Hegel. Çünkü, somut evrensel, tekildir ve ancak tekil bireysellikler arasmda kendi biçimini elde eder.

Öyleyse şunu kabul edelim: İnsanın dünyada varoluşu önsüz ve sonsuzdur. «Düşmanı direnmeseydi, yenenin zaferi daha az parlak olurdu!» diyerek yenileni avutabilir miyiz? Bunu söylemekle yenilenin yüreğine su serpebilir mi-

yiz? Bununla yenenin zaferini kendi zaferi sayabilir mi yenilen? Sayması için buncacık dayanak yeter mi? Gerçekte onun payına düşen yenilgidir burada. Gördük ki iki biçimde varoluyor kişioğlu dünyada: Birincisi, yabancı aşkınlıkların geride bıraktığı bir veri, bir nesne olarak; ikincisi geleceğe doğru atılan bir aşkınlık olarak. Burada onun olan, kendi özgür tasarısıyla kurduğu şeydir; başkasının ona dayanarak kurduğu şey değil! Hegel'in diyalektiğinde insanın anılmaya değer tek yanı eylemliliğidir. Bize göre ise, bir seçişin gerçekliği canlı bir öznelliğe dayanmasındadır. Çünkü, öznelliktir ona bu amacı seçtiren; yoksa o donmuş, katılaşmış seçmek olgusu değil: Gelgelelim, Hegel'in dört elle sarıldığı ise salt bu ölü davranıştır, bu seçme olgusudur. Oysa, dünyaya seçmiş ya da seçilmiş bir şey gibi düştükçe, insan özünü kazanamaz, kendini bulamaz. Tam tersine, yabancılaşır orada. Ama varlığının bu çift boyutunu göstermekle, neden hem kendine yabancı kaldığını, hem de başkası için bir nesne olduğunu belirtmekle bir insanı kurtaramayız. İnsan tüm evrene verilmiş bir varlıktır: Nitekim, her an ardımda insanlığın bütün geçmişi ve önümde bütün geleceği bulunur. Bulutsular arasında, Güneş düzeninin bir parçasında, yeryüzünün bir noktasına kurulmuşum. Öyle ki, dokunduğum her şey dünyayı meydana getiren bütün öbür şeylere ulaştırıyor beni; giderek, varoluşum bütün öbür insanların varoluşuna bağlanıyor. Gelgelelim, evrenin tümüyle benim olması için yet-

miyor bu. Benim olan ancak yaptığım, kurduğum şey oluyor, tasarımın gerçekleşmesi oluyor.

Hegel de aynı şeyi söylüyor: Tasarısının gerçekleşmesini insan ancak evrensel oluş içinde bulur; yeter ki bu tasarıyı gereği ve yeteri kadar uzağa yayabilsin. Bir yanılma olursa burada inatçılık yüzünden olur; bitmiş bir amaç üzerinde hâlâ ayak direyen sersemlerin inatçılığından ötürü olur: Ama insan evrensel görüşü benimserse bir kez, yenilginin dış görünüşünde bile bir zafer belirtisi bulabilir. Demosten, Atina yıkılacak diye üzülürken kısa görüşlülük ediyordu: Gerçekte onun için önemli olan uygarlıktı, Philippe ile İskender'in kurdukları uygarlık. İstenen her şey iyidir, elverir ki isteyen hepsini isteyecek güçte olsun.

Güzel ama, böyle bir isteyiş olabilir mi?

Issız ve duygusuz bir göğe sığınmış bir bilge tasarlayın. Oradan bakınca ne görecek aşağıda? Durmaksızın değişen bir yeryüzü ve onun üzerinden gölgeler gibi gelip geçen devrimler. Bunu görünce, dünyanın falanca biçime girmesi için parmağını bile oynatmayacak. Bilecek ki yarın bu biçim de silinip gidecek. Gelecekte her şey kendisinin olacağından, şimdiden hiçbir şeyi seçemeyecek. XIX. yüzyılın iyimser iktisatçısı da öyle sanıyordu: Nüfus artınca işgücünün de alabildiğine artacağını, gündeliklerin buna uygun olarak düşeceğini, bu yüzden işçi sınıfının ezilip eriyeceğini, sonunda yeniden nüfusun azalacağını ve bunun böylece sürüp gideceğini düşünüyordu.

Doğrusu ya, Hegel'in uzayında uçarsak, ne bu işçilerin yaşaması, ne de ölmesi önemli görünür bize. Öyleyse, ekonomik dengenin önemini yitirmemesi nerden geliyor? Neden sürüp gidiyor bu önem? Şundan: Burada makina yapımından yararlanan evrensel ruh değildir, bir burjuva iktisatçısıdır. Çünkü evrensel ruhun sesi yoktur, konuşmaz. Bu bakımdan, onun adına konuştuğunu öne süren kimse, gerçekte kendi sesini ona veriyor demektir. Öyle ya, kendisi evrensel olmadığına göre, evrenselin görüşünü nasıl elde edebilir? Kendi öz görüşünden başka bir görüşü taşıyabilir mi? Taşıyamaz elbette! Marlowe'un Faust'u Méphistophéles'e: «Cehennem nerede?» diye sorar. Şeytan: «Bulunduğunuz yerde!» diye cevap verir. İnsan da, onun gibi, «Dünya bulunduğum yerdedir!» diyebilir. Sirius yıldızına kaçmanın yolu yok. Bir kimsenin, tasarısının tekil özelliğinden vazgeçtiğini öne sürmek, o tasarıyı öldürmek demektir. Demosten'in gerçekte istediği şey, Atina uygarlığına dayanan, ondan yararlanarak gelişen bir uygarlıktı.

Bakarsınız, tasarı hiç de elverişli olmayan yollardan amaca ulaşmıştır. O zaman kişioğlu kalkar, önceden seçmediği bu yolun sağladığı başarıyla kendini kutlar. Sözgelimi, bir yurttaş ilinin mutluluğunu diler: Tutar bu dilekle bir öndere oyunu verir. Gelgelelim, onun istemediği bir adam seçilir. Ama iyi bir yöneticidir bu seçilen. Nitekim il, onun ellerinde mutluluğa

erer. İşte o zaman, seçmen bu seçilişten kıvanç duyabilir. Ne olursa olsun, güttüğü amaç gerçekleşmiştir çünkü. Üstelik bu, belirli ve tekil bir amaçtır.

Öte yandan, her amacın daha sonraki bir amaca götüren bir araç olduğunu öne sürmek, gerçekte hiçbir şeyin amaç olmadığını belirtmek demektir. Çünkü bu durumda, tasarı bütün içeriğinden boşalmış, dünya bütün biçimini yitirmiş olur. İnsan bir ilgisizlik örtüsü altına girer, artık nesneleri varlaştırmak üzere seçmez, nesneler seçilmeksizin varolurlar. Her zaman bir uygarlık varolacağından, Atina uygarlığını savunmak boş bir çaba haline gelir. Böyle olunca da artık hiçbir şeye üzülmemek, hiçbir şeye sevinmemek gerekir. Oysa, bir amaç uğruna çalışmak demek, seçmek, tanımlamak ve belirlemek demektir. İmdi, bu yoldaki tek başına çabası kendisine boş, ilgisiz görünürse, aşkınlığı bütün biçimini yitirerek silinip giderse, kişioğlu hiçbir şey isteyemez artık. Çünkü evrensel zaten eksiksizdir, dolgundur, bir şey istemez, bir şey beklemez ondan, çağrılar göndermez.

Böylece insanın sonsuzla bir bağlantı kurmak için yaptığı her çaba boşa gider. Tanrı'yla bile ancak insanlıktan geçerek, insanlık yardımıyla bir ilinti kurabilir. Üstelik, insanlıkta bir ilişki kurduğu kimseler belirli kişilerdir, yarattığı durumlar sınırlı durumlardır. Bunların dışına çıkmak elinden gelmez. Eğer sonsuza varmak için hayaller kurarsa hemen yitiriverir ken-

dini. Ama bu yitiriş hayaldedir; çünkü gerçekte, hep oradadır; hep orada, sona ermiş tasarılarıyla bitmiş varlığını gösterip durur.

DURUM

Öyleyse Candide'in bahçesi ne bir atoma indirgenebilir, ne de evrenle karıştırılabilir.

İnsan seçerken vardır, seçmekten ayrılırsa yoklaşır. Kişioğlunun durumunda görülen çelişme şurdan gelir: Aslında her amaç aşılabilir, ama tasarı gene de bir «son» olarak tanımlar amacı. Ona ulaşmayı diler yalnızca, ötesine geçmeyi düşünmez şimdilik. Bir amacı geride bırakmak için, onu aşmayacakmış gibi tasarlamak gerek önceleyin. Yoksa, başka türlü varlaşamaz insan. Pyrrhus, Cinéas'a karşı haklıdır burada. Ülkeler almak için yola çıkar Pyrrhus: Çıktığı için de alır. «Peki, ya sonra? Ondan sonra ne olacak?» Düşünmez bunu Pyrrhus, bilmez; ama yolundan da şaşmaz. Çünkü, nasıl olsa görecektir ilerde neler olacağını.

Diyeceğimiz, insanın son'a erişi verilen değil istenen, alınan bir şey: Öyle ki, ölüm bile taşıdığı önemi yitirir burada. İnsan, öldüğü için sona ermez. Aşkınlığımız durmaksızın ölümün yöresinde belirlenir de ondan. Elbette, Pyrrhus sonunda evine dönmek amacıyla dolaşmamıştı yeryüzünü. Devrimci, ülküsünün gerçekleştiği gün gözlerini yummuş olacaktır belki, neler yapıldığını göremeyecektir. Ama bunu düşünerek tasalanmaz o, kavgasını yarım bırakmaz. Bilir ki girişiminin sınırı dışarda değildir, benliğinde, kendi içindedir. Adamın biri sözünona geziye çıkar. Akşama Lyon'a varmak için çırpınır, iki ayağını bir pabuca sokar. Yarın Valence'da, öbür gün Montelimlar'da, ertesi gün Avignon'da, daha ertesi gün de Arles'da olmak ister. İmdi gülsek yeridir bu adama. Niçin mi? Yorulduğuna değmeyecek de ondan. Marsilya'yı, Nimes'i görmeden evine dönecek. Ne Bonn'u, ne de İstanbul'u gezecek. Öyle ama, bunun pek önemi yok ki onun için. Kurduğu yolculuğu yapmış olacak ya, o buna bakar daha çok: Yani kendi yolculuğuna.

Yazar, elindeki yapıtı tamamlayınca sabırsızlanır. Bir başkasına başlamak için can atar: «O zaman gözlerim arkada kalmayacak! Bu kitabımı da bitirince kıvançla ölebilirim artık!» der. Aralıksız çalışır, yeni tasarılar kurar. Durmak için beklemez ölümü. Hele, tasarısı gelecek yüzyılları da kucaklıyorsa, ölüm bile durduramaz onu. Bakarsınız, adamcağız seksen yaşına gelmiştir, öyleyken hâlâ eker biçer, yapar ku-

rar. Musa «Adanmış Toprak»a[1] giremeyeceğini biliyordu. Stendhal yüz yıl sonra okunmak için yazdı. Ama yazdı. Başkalarına göre, ölüm kapımı çalınca hayatım durur. Bana göre ise, yaşadığım sürece ölüm yok demektir. Tasarım hiçbir engelle karşılaşmaksızın aşıp gider onu. Hiçbir engel yok ki aşkınlığım doludizgin üzerine atılmasın. O ölürse kendi kendine ölür, ölümü kendindendir yani. Tıpkı, kumsalı dövmeye gelip de orada kalan ve artık daha uzağa gidemeyen deniz gibi...

Bundan ötürü, Heidegger gibi konuşmamalıyız biz: «İnsanoğlunun gerçek tasarısı ölmek için varolmaktır; özümüze uyan temel amacımız ölümdür; bu en son olanakla kaçış arasında tam bir seçme yapmaktan başka yol görünmüyor önümüzde!» dememeliyiz. Kaldı ki, Heidegger bile, içsellik diye bir şey olmadığını söylüyor insan için. Öznellik bile ancak nesnel dünyadaki bir bağlantıyla ortaya çıkar. Seçiş ancak nesneleri etkileyen, örseleyen bir edimle belirir: İnsanın seçtiği şey yaptığı şeydir çünkü; tasarladığı şey kurduğu şeydir. Demek ki ölümünü kendi yapmıyor, kendi kurmuyor insan: Zaten ölümlüdür. Bu yönden düşünülürse, Heidegger'in, «Kişioğlu salt ölmek için vardır; varolmak olgusu gereksizdir; hiç için varolur insan; daha da ileri gidersek, *hiç* sözcüğünün bi-

[1] Adanmış Toprak (Terre Promise): Tanrı'nın Yahudilere adadığı öne sürülen toprak. Arz-ı Mev'ud, Kenan İli. Bolluk Ülkesi. (Ç.)

le bir anlamı yoktur burada,» demesi haksızdır. Gene Heidegger'in, «Bir son getirdiğine göre varlık tasarıdır ancak,» demesi de yersizdir. Çünkü varoldukça hiçbir son getirmez varlık: O vardır, işte o kadar. Ancak tasarıdır ki varlığını «...için» varolmak diye belirler. Heidegger'e bakılırsa, bu yüce son —öbür sonlardan ayrı olarak— bir edimle belirlenmiş değildir. İnsanı ölüme doğru iten değişmez karar, hiçbir zaman onu intihara götürmez; olsa olsa, ölümün yanında bulunmaya, ölüm katında yaşamaya götürür: Güzel ama, bu «yanında bulunma» deyiminin anlamı nedir? Ne biçim bir «bulunuş»tur bu? Bulunuş, ancak önceden varolan bir edim içinde görülür, ancak somut bağların yaratılışı içinde gerçekleşir.

Görülüyor ki Heidegger'in dönüşümü Stoa' cılarınki kadar etkisiz. Onlar ne derse desin, hayat olduğu gibi sürüp gidiyor. Ancak içsel bir değişmeden söz açılabilir burada. Nitekim, kaçış gibi göründükleri zaman öze aykırı olan hareketler, ölümün karşısında yapılınca öze uygun olurlar. Ama buradaki «karşısında» sözcüğü de bir sözcükten başka bir şey değildir. Her ne biçimde olursa olsun, yaşadığım sürece ölüm yok demektir. Hem, benim için bir amacın, bir sonun özgürce seçilmesi olan hareketlerim, kimi için kaçıştır? Heidegger'in öze aykırı varoluşun gerçeklik derecesini gösteren ikircimleri, kaynaklarını bu safsatadan alırlar. Gerçekte ise, edimin anlamını belirleyen öznedir. Ancak bir kaçış tasarısı varolduğu zaman kaçış da var-

olur. Tasarı olmayınca kaçış da olmaz. Sevince, isteyince aklımın köşesinden bile geçmez kaçmak. Bir şeyi seversem, istersem nasıl kaçarım ondan?

Bunaltının, boğuntunun sunduğu hiçlik, ölümün getirdiği hiçlik değildir. Bu, hayatımda her aşkınlığı durmadan aşmamı sağlayan bir olumsuzluktur. Üstelik bu gücün bilinci, ölümün gelişiyle değil. Nietzsche ile Kierkegaard'ın sözünü ettikleri o «alay»la belirir daha çok: Tutalım ki ölmezler arasına karıştım, öyleyken ölümsüz insanlıkla özdeşleşmeye çalışırım gene; çünkü her son, bir başlangıç, her aşama geride bırakılacak bir nesne olarak kalır gene; çünkü bu bağlanışlar oyununda ilişkilerin bütünlüğünden başka mutlak görülmez gene.

Demek ki ölmek için varolmuyor insan. Kişioğlunun varoluşu amaçsızdır, nedensizdir. Ayrıca, Jean-Paul Sartre'in *Varlık ve Hiçlik*'te anlattığı gibi, kişinin varlığı eşyanın donmuş varlığına benzemez: İnsan, varlığını varlaştırmak zorundadır. Nitekim o da her an varolmaya çalışır: İşte tasarı denen şey budur. İnsanın varlığı tasarılar biçiminde gerçekleşir. Elbette bunlar ölüme değil, özel amaçlara, tekil sonlara yönelen tasarılardır. Kişioğlu ava çıkar, balık tutar, araçlar yapar, kitaplar yazar: Ama eğlenmek için, kaçmak için yapmaz bunları; yaşamak, varolmak için yapar. Bunlar birer eğlence ya da kaçış değildir; varoluşa yönelmiş birer hareket, varolmak için başvurulan birer eylemdir. Varolması için kendini aşmak zorundadır insan;

ama varolmak isteyince de aşkınlığmın dolgunluk olarak yeniden kazanılması, yeniden elde edilmesi gerekir: Ancak kurduğu bu sınırlı, bu sonlu nesne içindedir ki insanoğlu aşkınlığının donmuş bir yansısını bulur. Peki, neden şu nesneyi değil de bu nesneyi kurar? Tasarı özgür olduğundan, bu soruya kolay kolay cevap verilemez. Yalnız varoluşsal bir çözümleme, kişinin seçişlerinin tümel anlamını ortaya çıkarmayı sağlayabilir; onun oluşum ve bileşimini anlamayı kolaylaştırabilir. Gelgelelim, bu çözümleme de tekil seçme hakkının yok edilemez olgusu önünde durmak zorunda kalır. Çünkü insanoğlu ancak bu olguya dayanarak özgürce dünyaya atılır. Onun için, tasarının içeriğini gözden geçirmek istemiyoruz burada. Tasarı özgün ve özgür olma özelliğini kendisi ortaya koyar zaten. Bundan ötürü biz, onun varoluşundaki genel ve biçimsel koşulları tanımlamaya çalışıyoruz yalnızca.

Vardığımız sonuç şu: Mademki tasarı tekildir, öyleyse sınırlıdır, sonludur. Aşkınlığın zamanla değişen boyutları istenilene uymaz. Bu boyutlar kurulmuş olan nesnenin doğasına bağlıdır. Bir insan yüzyıllarca dayanacak bir yapı kurmak isteyebilir. Hatta korkulu bir atılımı başarıya ulaştırmaya da çabalayabilir. Zamana bakmaz pek. Zaman nesnenin özel bir niteliğidir burada. İster bir anda geçip gitsin, isterse yüzyıllar boyu sürsün, gene de her zaman bir süresi vardır nesnenin. Varlığın dolgunluğu ön-

cesizlik ve sonrasızlıktır. Bir gün bozulup dağılacak olan nesne gerçekte yoktur.

«Peki, ya sonra? Ondan sonra ne olacak?» Gerçi insan, varlığını yeniden kazanmaya çalışır; ama aşkınlığının bağlandığı bu nesneyi de her zaman aşabilir. Bozulmaz, yok edilmez de olsa, nesne gene de zorunsuz, olumsal gibi gözükür; gene de geride bırakılması gereken yalın, sonlu bir veri gibi ortaya çıkar. Kaldı ki nesne, bana yettikçe kendine de yeter. Ama düşünme, aşkınlığm aldığı biçimlerden biridir; nesne burada düşünmenin gözüne nedensiz, gereksiz görünür. Dünyada yapayalmz kalmış bir kimse, bütün amaçlarının boş olduğu sanısına kaptırır kendini, giderek eli kolu kalkmaz olur. Yaşamayı bile canı çekmez; hayat çekilmez bir yük gibi gelir ona.

Neyse ki yeryüzünde öyle yalnız değildir insan, tek başına değildir: Başkalarıyla bir aradadır.

İKİNCİ BÖLÜM

BAŞKALARI

Bir ruh argını (psychasthenique) ağlayan birine bakarak, «Ne talihli kadın!» diyordu. «*Yürekten* ağlayabiliyor!»

Kendisi ağlamaz mıydı? Ağlardı elbette, hem de sık sık. Ama sahici gözyaşları değildi ki bunlar: Birer güldürü, birer eğleniydi. Ona özgü gözyaşlarıydı yani. Aklı başında bir kimse camdan ya da odundan yapıldığını düşünmez kendinin. Ne kukla sayar kendini, ne de görüntü. Döktüğü gözyaşlarına, savurduğu kahkahalara da inanmaz pek: Bilir ki yaşadığı hiçbir şey tümüyle gerçek değildir; yaptıkları arasında tümüyle doğru hiçbir şey yoktur. Onun için boşunadır aynalara bakışım, başımdan geçenleri anlatışım, boşunadır bütün bunlar. Ne etsem ne eylesem dolgun, eksiksiz bir nesne kılamam

kendimi, salt dolgunluğa erememem. Benliğimde bir boşluk görürüm hep, bir eksiklik duyarım. İçimdeki yokluğu derinden kavrarım. Gerçekte, benlik öğretisi diye bir şeyin olamayacağını anlarım. Ben'imi kendi kendime belirleyemeyeceğimi bilirim.

Gençliğimde parlak bir kişiliğim yok diye yanar yakınırdım. Arkadaşlarım özgünlükleriyle gözlerimi kamaştırırlardı. Diyeceğim, başkasının bu eşsiz ve erişilmez özelliğe bürünmesi kolaydır; çünkü içindeki boşluğu o, yalnızca kendisi için duyar. Oysa, benim için bir dolgunluktur bu boşluk, dünyada bir nesnedir: Hiç olan ben, onun varlığına inanırım. Ama gene de —bilirim— nesneden başka bir şeydir o: Aşkınlığında bir sonsuzluk vardır; bu yüzden durmaksızın genişletebilir sınırlarını, ufkunu ileriye götürebilir.

Tanrı var mı, yok mu, bilmem orasını. Hiçbir yaşantı da bana bildirmez bunu, onu gözümde varlaştırmaz. İnsanlık asla gerçekleşmez. Gelgelelim, başkası vardır ve oradadır: Önümde, kendine kapanık ve sonsuza açık. Acaba edimlerim onda olsaydı, onların da boyutları sonsuza kadar açılır mıydı böyle?

Bir resmi ya da yazıyı bitiren çocuk, anababasının yanına koşar hemen. Yaptıklarını onlara da göstermek için can atar. «Oh, ne güzel olmuş, aferin!» demelerini bekler büyüklerinden, yaratışlarını iyi karşılamalarını ister. Şekerlemeler, oyuncaklar kadar beğenilmeye de ihtiyacı vardır çünkü. Elbet, beğenilmek için

de beğenen birinin bulunması gerek. Resme bakacak, yazıyı okuyacak birinin bulunması gerek. O eğri büğrü çizgilerin bu adamın gözüne bir at, bir gemi gibi görünmesi gerek. Ancak o zaman mucize gerçekleşir, çocuk yazıp çizdiği kâğıdı gönenerek süzer: Artık önünde gerçekten bir at, bir gemi var demektir. Gelgelelim, başkaları görmeseydi, beğenmeseydi, yargılamasaydı ne at varolacaktı, ne de gemi. Yavrucağız da karaladığı o titrek çizgilerle böbürlenemeyecekti.

Öyle ama, gene de varlığımızı başkalarının yardımı olmadan sürdürmeye çalışırız çoğunca. Yaşayışımızın her anını öyle sert bir elmasa çevirmeye uğraşmayız: Sözgelimi, kırda yürürüm, bir ot koparırım, bir taşı ayağımla iterim, bir tepeye tırmanırım; bütün bunları kimse görmeden, tek başıma yaparım. Yaparım ya, hep böyle yalnızlık içinde de geçirmek istemem günlerimi. Benim gibi kimse istemez bunu, kimse hoşlanmaz bir başına yaşamaktan. Nitekim, gezintim bitince bir arkadaşıma koşmak gelir içimden, gördüklerimi ona da anlatmak gereğini duyarım: Kral Candaule bile karısının güzelliğinin herkesçe görülmesini, beğenilmesini isterdi. Thoreau yıllarca ormanda yaşadı, ama dönünce de *Walden* (Ormanlar)ı yazmadan edemedi. Alain Gerbault *Seul à travers l'Atlantique* (Tek Başına Atlantik'de) adlı eseri kaleme aldı. Hatta, ermişlerden Saint Therese *Le Chateau İnterieur* (İçimizdeki Şato)'ü ve Saint Jean de la Croix ise *Yakarışlar*'ı yazdı.

Ne bekliyoruz öyleyse, başka birini mi? Sonu gelmeyen bir oluşun içinden, bizi alıp uzaklara götürebilir mi başkası? Bunu ondan beklemek haksızlık olur doğrusu. İnsanoğlunun hiçbir edimi sonsuza varamaz, sonsuza dek uzanamaz çünkü. Başkasının, benden sonra yarattığı şey benim olamaz. İyileştirdiğim hasta, taburcu olduktan az sonra bir otobüsün altında kalabilir. İmdi kalkıp da, «Hastaneden çıkarmasaydım adamcağız ölmeyecekti!» diyebilir miyim? Diyemem elbette! Tutalım ki bir çocuk doğurdum: Bu çocuk ilerde bir cinayet işlerse bundan ben sorumlu sayılamam, kendime «cani» damgasını basamam. Çünkü edimlerimin, yaptıklarımın sonuçlarını sonsuza dek yüklenirsem, artık hiçbir şey isteyemem. Ben sonlu bir varlığım; sonluluğumu istemek, elde etmek zorundayım.

Elbette dileğim, aşılmamış bir sonu —gerçek sonu— seçmektir burada. Donmuş nesne durduramazsa beni, başkası durdurabilir mi acaba?

Ne dersiniz, başkasının da gücü yetmez mi buna?

ESİRGEMEZLİK

Başkası için gerekli olduğumu tasarlayalım. Tutalım ki bensiz edemesin başkası, üstelik, varoluşu da mutlak bir değer taşısın: İşte o zaman doğrulanır varlığım, bir gereğe bağlanır; çünkü varoluşu doğrulanmış bir varlık için varolurum. İşte o zaman korkudan, bunaltıdan kurtulurum; çünkü önüme özgürlüğümü adadığım bir amaç koymuş olurum. Böylece, hiçbir sorun kalmaz artık; beni çeken bu çağrıyı karşılamaktan başka isteğim olmaz.

Efendi acıkır, susar. Bunu gören köle bir yemek tabağı ya da bir su bardağı olmak ister hemen: efendisinin açlığını, susuzluğunu gidermek için. O sıra, uysal bir araç gibi görür ken-

dini. Hani, dilese efendisi, kendine kıyacaktır; hatta onu bile öldürecektir. Çünkü efendisinin isteminden başka istem yoktur onun için; ondan başka hiçbir şey görünmez gözüne; kendi iyiliği, kendi çıkarı bile görünmez. Öylesine bağlı, esirgemez bir kuldur. Tek isteği, sahibinin karşısında varlaşmak, varlığını ortaya koymaktır. Birçok erkek, daha doğrusu kadın da böyle bir erince can atar: «Fedakârlık edelim!» der.

Evet, fedakârlık edelim, ama kime? Önce, hayatımızı sunacağımız kimsenin hayatının da mutlak gibi görünmesi gerek bize. Bir kadın yaşlı, güçsüz kocasının ne işe yaradığını sorarsa, ardından şunu da sorar: «Ne diye kendimi ona vereyim?» Gelgelelim o, sakınır bunu sormaktan. Sakındığı için de güvenliği sarsılır: Her an böyle bir soru sorulabilir çünkü. Öyleyse, ancak varoluşunu koşulsuz istersem, başkasına adayabilirim kendimi; ancak o zaman bir fedakârlıkta bulunabilirim ona. Nitekim sevgi, saygı, hayranlık gibi olgularda böyle bir istem kendini gösterir. Peki ama, ruh ve bedenimi şu çocuğa, bu efendiye ya da kötürüme adayışım doğru mudur? Varlığım bu yolla tamamlanmış, amacına ermiş olur mu?

Fedakâr kişi yöresini çokluk nankörlerin sardığından yakınır. Bakar, yaptığı iyilikler kimseyi etkilemiyor, hatta kızdırıyor. O kadar ki, iyiliğini görenler bile yüz vermiyorlar ona, hak tanıması gerekenler bile sırt çeviriyorlar. Bunun üzerine, acı bir dille insan soyunun kö-

tülüğünü öne sürer; sızlanır. Acaba, uğradığı bu yanılgının daha belirli nedenleri yok mudur? Yaptığı fedakârlık yapmayı kurduğu fedakârlığa hiç mi uygun değildir? Vardığı sonuçlar önerdiği sonuçlardan büsbütün mü ayrıdır?

Nankör yumurcak, «Doğmayı ben istemedim ki!» diye çıkışır. Bu sözüyle babasını can evinden vurur. Esirgemezlik başkası uğruna tüm adamaktır kendini. Gerçi baba, «Yalnız senin için yaşadım, her şeyimi senin için verdim,» der. Ama o zaman da ona, «henüz varolmayan bir kimse için hiçbir şeyin verilemeyeceği» söylenebilir. Bir çocuğu dünyaya getirmek, kimseye kendini adamak demek değildir. Bu, yabancı bir isteme baş eğmeksizin, sonu bellisiz bir çocuğun aracılığıyla dünyaya atılmak demektir. Bundan ötürü baba, «Olsun,» der. «Hele yavrucak bir doğsun, o zaman o dileyecek, ben de vereceğim.» Ne var ki, iyilikbilmez çocuk bu söze de bir kulp bulur: «İstemese vermezdi. Çok istediği için verdi varını yoğunu!» Gerçekten de baba onun dileklerine uyup uymamakta özgürdür. Uymuşsa özgürce yapmıştır bunu. Kimse özgürlüğünden geçemez çünkü. Geçtiğini öne sürerse yalan söylemiş olur, özgürlüğünü gizlemiş olur. Kaldı ki bunu yaparken de özgürdür. Baş eğen köle eğilmeyi seçmiş demektir. Bu seçiş her dakika yenilenir. Seçiş kapısı her dakika açıktır. Diyeceğimiz, kişioğlu isteyerek fedakârlık eder. Ancak bu yolla varlığını elde edeceğini umar da ondan. Beğenilmeyerek sonunda bırakılan kadın, erkeğine: «Hayatımı, gençli-

ğimi, günlerimi sana verdim,» der. Ama vermeseydi ne yapacaktı sanki? Sevgide, arkadaşlıkta sunu sözcüğünün kaypak, iki yanlı bir anlamı vardır. Pohpohlanan zorba, işlerini gördürmekle kölesine büyük bir bağışta bulunduğuna inanır: Haksız da değildir hani, eğer köle kulluğundan hoşlanıyorsa... Ana yetişmiş oğlunu, hastabakıcı iyileşmiş hastasını üzüntüyle seyreder: «Artık bana ihtiyacı yok!» diye düşünür. Bu düşünce çoğu kez bir yakınma, sızlanma kılığına girer: Demek ki, başkasının ihtiyacı bizim için bir sunudur. Bundan ötürü insan kestiremiyor, kim kazanıyor, kim yitiriyor bu durumda? İyilik çoğunca kızdırır iyilik gören kimseyi; başkasının esirgemezliğine katlanamaz insan. Öte yandan annesi, karısı, arkadaşı ise yaptıkları iyiliğin beğenilmesini beklerler. Bir bakıma, onun (yani başkasının) mutsuzluğundan sevinç duyarlar: Böylece, ona yardım elini uzatacaklarını, onu sevindireceklerini umarlar. Bu yüzden, kendilerini gereksiz kılan bir mutluluğa dayanamazlar, bir çeşit hayınlık sayarlar onu, öfkelenirler. Görülüyor ki esirgemezlik yalnızca bir verme olarak kalmıyor, kötü ve hırçın bir biçime de bürünüyor. Başkasının iyiliğini ancak bu zorba bürünüşü ortadan kaldırarak isteyebiliriz.

Güzel ama, istediğimiz iyilik gerçekten başkasının iyiliği olur mu o zaman? Elbette olur; çünkü ancak bu durumda bir esirgemezlikten söz edilebilir. Diyelim ki ben bir amaç güdüyorum; başkası benimsemezse bu amacı, iste-

mezse, o yalnızca «benim» amacım olur. Amacımı gerçekleştirirsem fedakârlık etmiş sayılmam. Doğmuş olmayı istemeyen gürbüz, alımlı oğluna babası gülümseyerek bakar: «İşte meydana getirdiğim yapıt!» der. «İşte uğruna kendimi adadığım varlık!» Görülüyor ki, ancak başkasının belirlediği bir amacı amaç belleddiğim yerde esirgemezlik varoluyor. Bu amacı başkası adına ben belirleyemem, bunun tersini tasarlamak yersiz olur. Zorba bir baba oğlunun istediği evlenmeyi yapmasını önler; böylece ona iyilik ettiğine inanır: Oysa, gerçekte kendi iyiliği adına oğlu için bambaşka bir durumu seçmiştir. Öyleyken, iyilik için uğraştığını söyler, kendi istemini açığa vurmaktan kaçınır. Sağlık, zenginlik, onur gibi yaygın değerlerin nesnelliğini öne sürer. Oğluna bunları sağladığını belirtir. Bernanos'un *Journal d'un curé de campagne* (Bir Köy Keşişinin Güncesi')daki işten çekilmiş papaz, sonu gelmez öğütleriyle arkadaşını sıkar durur; gelgelelim, ona sorarsanız, dostunun iyiliği için çalıştığını düşünür hep. Acaba bu düşünüş de bir iyilik sayılamaz mı? Ortaçağda «engizisyon» yargıcı, sapkını iyilik adına diri diri yakıyordu. İmdi, kim kalkıp da sapkına iyilik ettiğini öne sürebilir onun? Hiç kimse! İyilik etmek, esirgemezlik salt «başkası için» hareket etmektir. Elbette, esirgemezlik sözcüğüne Almanca'daki şu deyimin anlamını vermek gerekir burada: «*Warum willen?*» (Ne için istiyorum?) Sapkının iyiliği diye «engizisyon» cunun istediği şey, yalnızca onun iyiliği olma-

lıdır. Bir kimsenin güttüğü amaç bir koşula bağlanmamalı, kendi kendinin amacı olmalıdır. Böyle olursa, kimse onun bu özelliğini inkâr edemez; ama, böyle olmazsa, artık hiçbir yabancı başarı onun uğrayacağı başarısızlığı onaramaz. Hegel'in de apaçık gösterdiği üzere, şunu hiç gözden kaçırmamalıyız: Amaç birtakım araçları içerir. Bu araçların yardımıyla amaca ulaşırız. Çocuk ağaca tırmanmaya çalışır; iyiliksever bir adam tutar onu yerden alır, bir dalın üstüne oturtur. Gelgelelim, çocuk hayal kırıklığına uğramıştır, hiç mi hiç sevinmez. Çünkü yalnızca ağacın üstünde olmak istemiyordu o, ona tırmanmak da istiyordu. Görüldüğü gibi, öyle amaçlar, öyle iyilikler vardır ki, biz araya girince gerçekleşemez; başkası, biz yardım edersek, onlara kavuşamaz. Onun için, eğer başkasının bizden beklediği bir şey varsa yalnız onu yapalım, gerisine karışmayalım; yoksa, sonuçta hiçbir şey yapmamış oluruz.

Bu sonuç, birçok esirgemezlik savlarını çürütür. Gerçekte bir çeşit zorbalıktır böyle iyilikler. Acaba, zorbalığa yaslanmayan bir esirgemezlik olamaz mı? Diyelim, fedakârlık yapmak istiyorum; bunu yaparken bilirim ki özgürüm, hiçbir şey özgürlüğümün getireceği bunaltıdan, tehlikeden kurtaramaz beni; öyleyken kalkar başkasının istemiyle belirlenmiş bir amacı benimserim, onu erek edinirim kendime: Şimdi, bu durumda da başkasının iyiliğini istemiş sayılamaz mıyım?

Sayılmış olsam bile, her şeyden önce şunu öğrenmem gerek: Başkasının istemi nedir? Elbette kolay değildir bunu öğrenmek. Çünkü her tasarı zaman içinde yayılır, her temel tasarı bir sürü yan tasarıyı kucaklar. Bundan ötürü, temel tasarıyla bağdaşanları bağdaşmayanlardan, temel tasarıya zorla bağlananları bağlanmayanlardan ayırmak, tanımak, başkasının istemiyle kaprislerini birbirine karıştırmamak gerekir. Örneğin, hekimin sözünü dinlemeyen bir hasta hemen ayağa kalkmak ister. Hastanın isteğine uyarsam yeniden yatağa düşer. Bunun üzerine kalkıp da, «Suç benim değil, ben yalnız onun isteğini yerine getirdim,» dersem, kimse dinlemez bu özrümü. Hatta, adı geçen hasta bile, «Dinlememeliydiniz beni!» diye öfkeyle çıkışır: Tıpkı, şımartılmış bir çocuğun büyüyünce ana-babasına çıkışması, «Dünyaya getirmeseydiniz beni!» demesi gibi. Bu çıkışmalar acıdır belki, ama yersiz değildir. Doğrusu aranırsa, başkalarının dileklerini bilirsem aşarım onları. Benim için birer veridir onlar. Bu veriler gerçekten başkasının istemi midir, değil mıdır, ona da gene ben karar veririm. Kişioğlu an içinde göründüğü gibi değildir, ondan başka bir şeydir. Bu yüzden hiçbir söz, hiçbir edim an'ı aşan bir iyiliği tanımlayamaz. Onun için, her söze bel bağlamak doğru olmaz burada: Hermion'un, sevgilisi Pyrrhus'ün ölümünü bağırarak istediğini duyunca Oreste'in şaşırması bundandır. Öte yandan, tekil davranışlar, geçici olaylar da kandırmaz bizi: Hayatı bütünüyle irdelemek, bü-

tünüyle gözden geçirmek gerekir. Sevdiğimiz, saydığımız kimselerin doğru, açık sözlü oluşu güven yaratır içimizde, ama bu güvene de karar veren bizizdir gene. Gerçi başkasının iyiliği demek, istediği şey demektir, ama onun asıl isteminin ne olduğuna biz karar veririz gene.

Peki, zorbalık değil midir bu, kendi yargımızı zorla egemen kılmak değil midir? Zorba babanın şuna inanmak kolayına gelir: Oğlunun iyiliğini ondan daha çok düşünmektedir. «Gerçekte oğlum da benim istediğimi istiyor, ama düşüncesizliğinden, bilgisizliğinden dolayı ayak diriyor. Sonra sonra anlayacaktır yanıldığını!» der. Böylece, şimdiki oğlundan gelecekteki oğluna seslenmiş olur. Oysa gelecekte de şimdikinden daha çok kesinliğe varacak değildir. Oğlunun gelecekteki başeğişi, şimdiki başkaldırısından daha mı doğru olacaktır sanki? Bugünkü başkaldırış tasalandırmıyorsa babayı, gerçekleşeceğini umduğu yarınki başeğiş neden sevindirsin onu? Kaldı ki çok sözügeçerlik de sıkabilir ana-babayı. İyiliklerini gören gencin ağzından, yetiştirdikleri çocuğun sesini duyamazlar artık. Gerçi istedikleri iyilik çocuğun iyiliği idi, bu gencin iyiliği değildi, ama çocuğun iyiliği de gençte varolmayacak mıydı? Görülüyor ki hayale kapılmışlar onlar, aldatmışlar kendilerini: Hayatın birbirini kovalayan anlarını durgun, değişmez sanmışlar! Durmaksızın başkalaşır an'lar, birbirinden ayrılır oysa. İnsanlık için olduğu gibi kişi için de zaman bir ilerleyiş değil, bir bölünüştür. Onun için kimse tüm in-

sanlık adına, tüm kişiler adına hareket edemez. İnsanın istemi yıllar yılı aynı kalmaz çünkü, gittikçe değişir. Bundan ötürü, geleceği daha şimdiden övmek ya da yermek nesnel bir davranış sayılamaz. Doğruluğu ya da yanlışlığı kestirilemeyen böyle bir tasarıya şimdiden bir üstünlük yüklenemez. Hayatın hiçbir anı yok ki öbür anlarına benzesin, onlardan ayrılmasın. Bu yüzden insan açıkça, doğruca başkasının iyiliğini ne bilebilir, ne de bu iyiliğin kesinlikle bir iyilik olduğunu söyleyebilir. Bir kimsenin çeşitli tasarılarının ortaya koyduğu bu çeşitli iyilikler arasından bir seçme yapmak gerekir. Gelgelelim, o zaman da, bakarsınız, ya çocuk yararına ergin insanı ya da ergin insan yararına çocuğu harcamak zorunda kalmışsınızdır.

Demek ki ancak kuşku içinde, tehlike içinde fedakârlık yapılabiliyor. İster istemez, bir yanı tutmak zorunda kalıyoruz. Ne olursa olsun, bir seçme yapmamız gerekiyor. Hiçbir buyuruya uymayan bir seçme. Özgür bir seçme. Nitekim şu ya da bu seçmeyi yapmak özgürlüğümüze kalmıştır. Örneğin, çocuktan ya da yetişkin kişiden yana çıkmak elimizdedir. Bakarsınız, geleceğin bilmediğimiz ergin kişisine ilgi duymadığımızdan dolayı, sevdiğimiz çocuktan yana çıkarız, karşımızda duran yumurcağı seçeriz. Ya da, tersine, adı geçen kişiyi çocuğa yeğ tutarız; çocuğun ilerde gerçekleştireceği yetişkin kişi bizi daha çok ilgilendirdiğinden dolayı onu seçeriz. Onun için, edimlerimizi sınırlandırıyor diye kolay kolay suçlayamayız esirgemezliği. Çünkü

bu sınırları hep kendimiz yaratırız, hep yarattığımız bu sınırlar içinde hareket ederiz.

Öyleyse şunu kabul edelim: Edimlerimizin özgürlüğünü kavrarız, bu edimlerin getireceği başarıların sınırlarını, tehlikelerini biliriz; öyleyken, bize doğru yükselen o çağrıya uymaktan çekinmeyiz. Sözgelişi, çocuk bizden bir oyuncak ister. Veririz bu oyuncağı ona, yavrucak sevincinden uçar. Acaba onun mutluluğu bizi de sevindiremez mi? Annesi gülümseyen çocuğa bakar, o da gülümser. Ne var ki gülümsemesi birden silinir, donakalır kadıncağız: Çünkü çocuk şimdi de bir davul istemektedir! Eski oyuncak artık eğlendirmez olmuştur onu. Sabırsızlıkla, «Ya sonra? Sonra ne vereceksin bana?» diye sorar. Annesi yumurcağı yatıştırmak için boşuna uğraşır, kafa yorar. Bir türlü sonu gelmeyecektir bu isteyişin, her zaman bir «Ya sonra?» varolacaktır. Gerçi fedakârlık başkasını iyice doyurmayı, bütün isteklerini karşılamayı kurar; ama insanoğlu tümüyle doyurulamaz ki, istekleri tümüyle giderilemez ki... İstekler sona ermez. Kişi hiçbir yere varamaz bu yüzden: Tükenip gider de gene sona varamaz. Biliyoruz ki insan aşkınlıktır: Bir şeyi isterse yalnızca aşmak, geride bırakmak için ister onu. İyileşmesi için hastaya bakmamız gerekir; bakınca da iyileşir. Gelgelelim, yardımımızla yeniden kazanılan sağlık, yardımımızı kesersek bir iyilik olmaktan çıkar. Çünkü hasta, sağlığından yararlanırsa bizim yardımımız bir iyilik olur. Yararlanmasını önlersek, hasta öfkeyle sorar

bizden: «Öyleyse hayatımı niçin kurtardınız? Niçin yardım ettiniz bana?»

Belki de şu çeşit masalların bize pek zalimce görünmesi bundandır: Hikâyenin kahramanı ölüm tehlikesiyle yüz yüze gelir. Biri onu bu durumdan kurtaracaktır, ama o da buna karşılık, belli bir süre sonra hayatını kurtarıcısına geri verecektir. Nitekim verir geri, ama aldığından bambaşka bir şeyi verir. Öte yandan, kurtarıcı da bir çeşit haksız zorba kılığına girmiş olur böylece. Başkası için ben hareket noktaları yaratırım ancak. Bu bakımdan, bir babanın oğluna sağladığı gelir, sağlık, eğitim yalnızca birer veri gibi değil, salt oğlunun yararlanabileceği birtakım olanaklar gibi de görünmelidir ona. Başkasını kuran ben değilim demek ki, ben, başkasının üzerinde kendini kurduğu bir aracım yalnızca.

Gelgelelim baba olsun, iyiliksever kişiler olsun, çoğu zaman bu gerçeği benimsemezler... «Onu bu duruma ben getirdim, yoktan var ettim,» diyerek yaptıkları iyiliği başa kakarlar. İsterler ki başkası varlığının temelini kendi dışında, yani onlarda bulsun. Böyle kimseler de yok değildir hani. Sözgelişi, bir bozgundan kurtulunca, «Ah, siz olmasaydınız halim nice olurdu?» diye şaşkınlık içinde sorarlar. Bu bozgunu aşıp öteye geçmekten kaçınırlar, durumu kurtarmakla kendilerini de kurtarmış sayarlar. Onurlu kimseler böyle davranmazlar elbet, verilmiş olanla yetinmezler, kendilerini öfkeyle ayırırlar ondan, özgürlüklerini kaptırmazlar hiç.

Kendileri için her ne yapılmış olursa olsun, gene de varlıklarını elde etmiş duymazlar kendilerini. Bilirler ki, kişi varlığını ancak kendisi yapar, başkası değil! Çocuğu ana-babadan ayıran o yanlış anlayışların kaynağı da buradadır işte. Oğlunun kendisine başeğmesini gerekli sayan baba, «Hayatını bana borçlusun,» diye söylenir. Ne var ki, birine hayatını kazandırmak, onun özgürlüğü üzerinde bir hak istemeyi gerektirmez. Gerçi baba, çocuğunu meydana getirmekle, ona sunuların en büyüğünü bağışladığını sanır. Ama, öte yandan, çocuk da bilir ki kendisi için dünya ancak içinde bulundukça vardır. Kendisi de ancak kurduğu tasarıyla varlaşır. Doğuşu, eğitimi, yetişmesi onun için aşılması gereken verilerdir. Kendisi için yapılan şeyler, özgürlüğünün aştığı durumun birer parçası olur: Her ne kadar şu ya da bu durum içinde bulunması gerekirse de o, asla durumuyla aynı yerde bulunmaz, hep aşar onu, hep başka yerde bulunur.

Esirgemezliğin temel yanılgısı şurdan gelir: Esirgemez kişi başkasını içinde doldurulacak boşluklar taşıyan bir nesne sayar. O kadar ki, geleceği gözlediği zaman bile böyle bir boşluk, eksiklik tasarlar. Bir delikanlı evlenmek ister. Bu evlenme ağır yükler koyacaktır sırtına, belki de yoksulluğa, yıkıma sürükleyecektir onu. Bunu düşünen baba evlenmeyi önler. «Senin iyiliğin için böyle yaptım,» der. Ama, henüz varolmayan, üstelik kendisinden bir iyilik de beklenmeyen bir evlilik uğruna nasıl harekete ge-

çilebilir? Nasıl böyle bir şey yapılabilir? Baba, «Acaba ben olmasaydım oğlumun hali nice olurdu?» diye kendi kendine sorar: Yoksul, kaygılı, ezilmiş bir insan tasarlar. Sonra, yardımlarıyla oğlunun ilerde kavuşacağı mutlu durumu düşünür: Varlıklı, özgür, sevinçli bir erkek tasarlar. Bu erkekte kendi yardımıyla düşkünlükten kurtulmuş bir kişi gördüğünü öne sürer. Oysa, böylesine düşkün, umarsız kişi yoktur yeryüzünde, dudaklarından da böylesine bir çağrı çıkmamıştır, üstelik doldurulacak bir boşluk da taşımamaktadır kendinde. Nitekim, yaşamayı seven bir çocuk ille de doğmayı istemiş bir kimse olmayabilir. Küçükken, bir çeşit başdönmesi içinde, hiç doğmayacak çocuklar düşünürdüm; sanki bir yerde yaşamışlar, işitilmeyen çağrılar göndermişler, doldurulmayan boşluklar taşımışlardı kendilerinde. Gelgelelim, çocukça bir hayaldi bu: Hayat bir dolgunluktur, bir bütünlüktür çünkü, hiçbir acı yokluk ondan önce gelemez.

Kelt'lerin bir efsanesinde geçer: Bir genç kadına, eğer çocuğunu bu gece doğurursa «iyi bir keşiş», yarına dek doğurmazsa «büyük bir kral» olacağı bildirilir. Kadıncağız bütün geceyi bir taşın üzerinde kahramanca otururak geçirir. Çocuk ancak sabaha karşı dünyaya gelir. Gerçi başı yamyassıdır, ama sonunda ulu bir kral olur.[1] Burada ananın oğluna bir fedakârlıkta bulunmadığı açıktır. Çünkü çocuk varoldukça

[1] Dumézil: *Les Horaces et les Curiaces.*

doğmayı isteyecekti. Hani düşünülebilir: Oğlan ilerde bir keşiş olsaydı daha sevinecekti belki de, daha mutlu olacaktı. Bir kralın yaşantısını seçmek keşişinkini itmekle bir oluyor. Doğrusu aranırsa, birinde olduğu gibi öbüründe de çocuk, yazgısını gerçekleştiriyor. Bir anlamda insan, hep olması gereken, olacak olan bir varlıktır. Heidegger'in de belirttiği üzere, kişioğlunun varoluşu (varlığı) özünü belirler. Öyledir ya, ananın yalnızca kendisi için hareket ettiğine inanmamalıyız gene de. Çıkara dayanan ahlâkın yanılgısı esirgemezliğin uğradığı yanılgıdan pek ayrı değildir. Bizde ya da başkasında bir boşluk olduğunu tasarlarız önce; edimlerimize önceden bir yer açılmamış olsaydı hiç hareket edemeyeceğimizi sanırız. Oysa, edimlerimiz çağrı beklemezler, önceden biçimlenmemiş bir geleceğe doğru atılırlar. Geleceği edimlerimiz yaratır. Dolgun dünyada gelecek, yeni ve gereksiz bir dolgunluk olarak belirir. İnsan ne kendisi, ne de başkası için ister onu; salt «hiç için» ister: Özgürlük dediğimiz de budur işte. Bu hiç içindir ki efsanedeki genç kadın oğlunun bir kral olmasını ister; işte bu hiç içindir ki her anne yavrusunun güçlü, varlıklı, olgun bir kişi olmasını ister. Ana sevgisinin o coşturucu özelliğini yaratan şey de burada saklıdır. Şunu bilelim ki, başkaları için biz yalnızca hareket noktaları kurarız, sonra da kalkar bu noktaları kendi amacımızmış gibi benimser, gerçekleştirmek isteriz.

Gönlü yüce kişi, eyleminin ancak başkası-

nın dışında dolaştığını bilir. Onun burada isteyebileceği bir şey varsa, o da şudur: Kendi özgür eylemi, ondan yararlanacak olan kimse tarafından temelsiz bir edimle karıştırılmamış olsun; özgürce tanınmış olsun yani. Ne var ki, nankör kimseler böyle bir tanımadan kaçarlar çoğunca, minnettarlıktan uzak dururlar. Yabancı bir özgürlüğün kendilerini bir nesne gibi gördüğünü, bir amaç saydığını söylemek hoşlarına gitmez: Onlar salt kendi özgürlüklerine inanmak isterler. Bu yüzden de iyilik gördükleri kimseyi ya düşünmemeye çalışırlar ya da adı geçen iyilikte yalnızca mekanik bir güç bulduklarını öne sürerler. Bunun için de şöyle bir açıklama yaparlar: İyiliği yapmasına yaptı, ama böbürlenmek, büyüklenmek amacıyla yaptı. Elbette, verdiği karar ruhsal bir gerekirliğe uymuş görünürse onura dokunmaz artık, arınmamış bir olgu olarak kalır. Minnet duygusunda birbiriyle uzlaşmaz görünen şu iki özgürlüğü elden kaçırmamak gerekir: Başkasının özgürlüğü ve bizim özgürlüğümüz. Bunun için kendimizi hem nesne, hem de özgürlük olarak yakalamalıyız; durumumuzun başkalarınca kurulduğunu bilmeliyiz; ayrıca, varlığımızın bu durumun ötesinde gerçekleştiğini de unutmamalıyız.

Bir borcu ödemek sözkonusu değil burada. Çünkü, iyiliğe karşılık vermeyi sağlayacak bir akçe bulunamaz. Başkasının bizim için yaptığı şeyle bizim onun için yapacağımız şey arasında hiçbir uyarlık, denge kurulamaz. Gelgelelim, minnet tasasından kurtulmak isteğiyle kişioğlu,

gördüğü iyiliği armağanlarla ödemeye çalışır. Oysa, bu armağanlar iyilik edeni sevindirmez, tersine, yaralar. Çünkü, onlar bir işin karşılığı gibi gelir ona. «Demek ki bu imiş iyliğimin değeri!» der. Soylu bir edime karşılık olsun diye sunulan armağan küçültür onu, onurunu kırar. Bu demektir ki yapılan iyilik karşılık beklemeden, «hiç için» yapılmamıştır, belli bir çıkarı elde etmek için yapılmıştır. Böyle bir sonuç elbette üzer iyilik eden kimseyi. O, özgür bilir kendini, özgür olmak ister ve böyle tanınmaktan başka bir şey dilemez.

Edimlerimizi böyle açık bir yücelik yönetmelidir. Seçmelerimizin yükünü kendi omuzlarımıza almalıyız. Amaçlarımızı başkalarına yeni hareket noktaları sağlayacak durumlar gibi ortaya koymalıyız. Başkası uğruna hiçbir şey yapamayız diye de kendimizi aldatmamalıyız. Esirgemezlik sınavından ancak bu yolla geçebiliriz. Bu sınav bize şunu öğretir: Esirgemezlik savları, doğrulanamaz; güttüğü amaç olanaksızdır, çünkü başkası uğruna özgürlüğümüzden geçemeyiz, başkası uğruna her şeyi yapamayız, hatta kimse için bir şey yapamayız. Başkasına sunacağımız duruk bir mutluluk yoktur da ondan, başkasını içine koyacağımız değişmez bir cennet yoktur da ondan. Onun gerçek iyiliği, ancak kendisinin olan o özgürlüktür; her veriyi aşıp geçen o özgürlük. Kimsenin varamayacağı, Tanrı'nın bile dokunamayacağı o özgürlük...

Bir kimsenin yararına bir şey yapmak elimden gelmiyorsa, zararına bir şey yapmak da

elimden gelmez. Çocuğunu doyuramayan ananın aldanışı, şaşkınlığı onurlu bir ruhun hor gördüğü celladın öfkelenmesine benzer. Tutsak, özgür olmayı bir yol istemeyegörsün, artık cellat ne yapsa boşunadır. Çünkü tutsak, celladı durmaksızın tedirgin edecek, üstelik, yaptığı kavga ve çektiği acı durmaksızın onu yüceltecektir. Kimse öldüremeyecektir onu, çünkü ölümünü kendinde taşımaktadır. Bu durumda nasıl olur da, «Onun şimdi öldürülmesi yarın öldürülmesinden daha kötüdür,» diyebiliriz? Hem, bir insan yok edilebilir mi? Sokrates'e baldıran ağusunu içirmek yok etmek midir onu? Dostoyevski'yi küreğe göndermek yok etmek midir onu? Sokrates'in, Dostoyevski'nin yok edildiklerini kim söyleyebilir?

Gerçi zorlama diye bir şey var. Hem özgürlük, hem de eylemliliktir kişi. Özgürdür, ama stoa'cıların koyduğu o soyut özgürlük değildir bu, belli bir durum içindeki özgürlüktür. Descartes'ın da dediği gibi, kişioğlunun özgürlüğünü gücünden ayırmak gerekir: İnsanın gücü bitebilir, dışardan azaltılıp çoğaltılabilir; sözgelişi bir kimse hapse atılabilir, hapisten çıkarılabilir, kolu kanadı kırılabilir ya da kol kanatla donatılabilir, ama özgürlüğü elinden alınamaz. Her ne durumda olursa olsun, bu özgürlük sonsuz kalır. Otomobil ya da uçak özgürlüğümüzde hiçbir şeyi değiştiremez. Bunun gibi, kölenin zincirleri de onun özgürlüğünü değiştiremez: Köle ya kendini özgürce ölüme bırakır ya da yaşamak için gücünü derleyip toplar; ya özgürce

başeğer ya da başkaldırır; yani hep kendini aşar. Bundan ötürü, ancak insanın eylemi üzerinde zorun bir etkisi olur. Üstelik, bu etki de yüzeyde kalır, içe giremez; amaca doğru ilerlerken eylemi bir süre durdursa bile gene de onun içine işleyemez. İnsan benimsediği amaç karşısında özgürdür, zora bulaşmaksızın başarıya ulaşmak ister. Başarıyı aştığı gibi başarısızlığı da aşabilir. Onurlu kişilerin nankörlük kadar acınmaya da katlanamayışı bundandır. Gerçi hiçbir zaman tüm doymuş, tamamlanmış değildir böyle kişiler, ama tüm boş, eksik de değildir. Kimsenin yakınmasını istemez kendisinden: Mutluluğu gibi mutsuzluğu da bunun ötesindedir.

Demek ki başkası için bir aracız ancak, ona engel olduğumuz zaman bile bir aracız: Tıpkı, Kant'ın güvercinine karşı koyarak onu yukarı kaldıran hava gibi... İnsan bir hiçtir, eğer başkalarından ona bir şey gelmemişse. Ne var ki, ta doğuşundan başlayarak hep başkalarından bir şey gelir ona. Öyledir ya, kendisi istemeyince, başkasını bir araç gibi kullanmak da elimizde değildir. Bizim burada yapabileceğimiz, onun yazgısına araçlık etmektir ancak. Başkasıyla ilgili edimlerimizin bize hem bunca ağır, hem de bunca hafif görünmesi bu yüzdendir. Elbette, şu yoldan geçmeseydim, şu sözleri söylemeseydim, şu yerde durup şu hareketleri yapmasaydım başkasının hayatı şimdiki gibi olmazdı; ama gene de «onun» hayatı olurdu; söyledikle-

rim, yaptıklarım onunla bir anlam kazanırdı. Ben olmasaydım, yöresindeki her şey gene de dolgun olurdu.

Peki ama, böyledir diye, başkasıyla ilgili edimlerimizin hiç etkisi yoktur mu diyeceğiz? Gidişatımızın başkasını hiç ilgilendirmediği sonucuna mı varacağız?

Varmayacağız elbette. Bileceğiz ki, edimlerimiz istemediğimiz şeylerle karışırsa ilginç olmaktan çıkar. Ama, ne olursa olsun, bizi ilgilendirir bu edimler, bizim edimlerimizdir çünkü, sorumluyuz onlardan. Bunun tersi aykırı bir düşünüş olur. Bu düşünüşün en güzel örneğini de Hıristiyan dininde buluruz: Hıristiyan «başkası için» bir araçtır Tanrı'nın elinde. Bütün edimlerini Tanrı'ya borçlu bir araç... Bir kimsenin yoksul, hasta düşmesini Tanrı istemişse, bizim ona yardım etmemiz neye yarar? Neyi değiştirebilir? Bir baba düşünün ki yaptığı baskıdan ötürü kızı ölsün ya da ölmeye yüz tutsun. Bu zorba baba, davranışını haklı çıkarmak için, «Onu ben öldürmedim, Tanrı istedi de ondan öldü. Tanrı'nın elinde bir aracım ben,» der. Hıristiyan şuna inanır: Tanrı, etkisini bizi araç gibi kullanarak gösterir. Eğer bir yakınımızı ayartmışsak, ayartılması gerektiği için yapmışızdır bunu, yani Tanrı istediği için. Öyleyken İsa, «Veyl kötülük edene!» diye bağırır. Kuşkulu, içtenlikli bir Hıristiyan şu bayağı savunmaya başvurmaz hiç: «Ben araçtan başka bir şey değilim.» Çünkü o, başkası için yalnızca bir araç ise, yalnızca esenlik ya da mutsuzluk da-

yanağı ise, Tanrı'nın önünde özgür demektir. Bu yönden alınırsa, öldürdüğüm kimse için ölüm bir kötülük değildir; Tanrı'nın istemi, işlediğim bu suç dolayısıyla yerine gelir de ondan! Ama, öte yandan, onu öldürmekle günaha girerim. Gerçi başkasının yararına ya da zararına yaptığım her edim, özgür bir edimdir benim için; ama Hıristiyanlığa göre, başkası için hiçbir şey isteyemem, ancak Tanrı için isteyebilirim. Gerçekleştireceğim esenlik kendi esenliğimdir ancak. Başkasını esenleyemem. Doğrusu aranırsa, başkası için varolan biricik iyilik de budur. Bu gerçek şöyle de anlatılabilir: Başkası özgürlüktür, bundan ötürü de kökten ayrıdır benden, bu katkısız içsellikle aramda hiçbir ilişki yaratılamaz. Descartes'in de iyice gösterdiği gibi, Tanrı bile bu içselliği değiştirememiştir. Başkasının durumu, ancak onu ben kurduğum sürece ilgilendirir beni. Ne var ki, başkası özgürdür diyerek bu durumun sorumluluğunu da atamam üstümden. Yaptığım, yapabildiğim her şeyden sorumluyum. Yanlış ve yaygın bir düşünce vardır: Bu düşünce bütün zorbalıkları, kaçaklıkları hoş görür. Buna dayanarak, karnı tok sırtı pek bir bencil şöyle konuşur: «İşsiz de, tutsak da, hasta da benim kadar özgürdür. Kişi en kötü koşullar içinde bile özgür kaldığına göre, niçin savaşlara, yoksulluklara karşı çıkmalı? Ne diye kötülemeli, yok etmeli onları?» Gelgelelim, ancak düşkün kişiler düşkünlük içinde bile özgür olduklarını öne sürebilirler. Öte yandan, onlara yardımdan kaçınan ben de bu düş-

künlüğün bir yüzü olurum. Düşkünlüğü tanıyan ya da tanımayan bir özgürlük benim için yok demektir. Özgürlük, ancak bağrında gerçekleştiği kimse için vardır. Kimde gerçekleşmişse onun için vardır. Bundan dolayı, onun adına değil, kendi özgürlüğüm adına onu isteyebilir ya da itebilirim.

Üstelik, istemem ya da itmem de gereklidir burada. Diyeceğim, ne başkasına karşı, ne de başkası için bir şey gelir elimden. Ama bu, onunla kurduğum ilişkinin kaygısından kurtarmaz beni. Çünkü, ne edersem edeyim, onun önünde varolmaktan kurtulamam. Hep oradayımdır, onun karşısında... Ondan başka her şeye, salt onun uğruna karışmış olarak orada duruyorumdur. Sanki onun durumunun eylemliğiyim. Başkası özgürdür, ama ondan sonra özgürdür, ancak ondan sonra tüm özgür: Elbette, şu ya da bu şeyin karşısında değil, benim karşımda. Sözün kısası başkasını ezen yázgı hep biziz. Başkalarının özgürlüğü hep bu yazgıya, hep bu donmuş yüze doğru çevrilir. Bu anlamdadır ki Dostoyevski, «Her birimiz herkese karşı, herkesten sorumluyuz,» der. İster duralım, ister kımıldayalım ayağımız yerden ayrılmaz, hep toprağa basar. Bunun gibi, seçmekten de yakamızı sıyıramayız. Öyle ki, istemeyiş bile bir seçiştir, susuş bile bir sesleniştir burada. Edilgenliğimiz bile istenmiş bir davranıştır. Çünkü seçmemek de bir çeşit seçmektir: Seçmemek için, seçmemeyi seçmek gerekir. Bundan kaçınılamaz...

BAĞLAŞMA, İLETİŞİM

Böylece başkasıyla olan ilişkilerimin ilk çözümlenmesi beni şu sonuca ulaştırır: Başkası bir şey istemez benden; çünkü dolduracağım bir boşluk değildir o; dolayısıyla, onda tümüyle benim doğruladığım, benim gerçekleştirdiğim bir yan da yoktur. Ama ne de olsa, edimlerim dünyaya düşerken onun için yeni bir durum yaratırlar gene de. Bundan ötürü, üstlenip, yüklenmem gerekir bu edimleri. Gerçi, kimi durumları ister, kimilerini ise istemem; ama onlara ilgisiz de kalamam. Hem, nasıl ilgilendirmez beni bu durumlar? İlgilendirmese, içlerinden birini seçebilir miydim?

İyi ama, ne yönden, neyle ilgilendirirler beni? Yani, başkasıyla olan gerçek ilişkim nedir? Ne olmalıdır? Hangisi doğrudur bu ilişkilerin?

Bunu anlamak için, önce, uydurma nesnel-

liğin doğurduğu yanılgılardan kurtulmalıyız. Ağırbaşlı kimseler sağlığı, öğrenimi, zenginliği söz götürmez nimetler, iyilikler sayarlar. Onlara bakarsanız, bu iyiliklerden kişiye düşen pay gökte yazılıdır. Oysa bir hayaldir bu, bir aldanıştır. Tümüyle bensiz kurulmuş iyilikler, değerler olamaz çünkü. Değerlerin sırası, önemi, düzeni bile benim kararlarıma bağlıdır. Bir insanın iyiliği, onun kendi iyiliği diye istediği şeydir. Ne var ki, bu istem bizim istemimizi belirlemeye yetmez: Bakalım, bu insanın ulaştığı iyilik, bizce de bir iyilik midir? Yukarda da gördük ki kişioğlu bölünmüştür; onun için, geçmişiyle geleceği arasında bir seçme yapmamız gerekir çoğunca. Kaldı ki, dünyada yalnız da değildir o. Çeşitli insanlar vardır yöresinde, bu insanların çeşitli iyilikleri vardır. Bunlardan birini tutunca. çokluk öbürlerine karşı çıkmış oluruz: Öylesine ayrılmışlardır birbirlerinden. Bundan ötürü, insanların iyiliğini istemekle kalamayız; yalnızca insanların iyiliğini istemek değişmez, tutarlı bir çözüme ulaştıramaz bizi. Kendi iyiliğimizi de belirlememiz gerekir burada. Kant'çı ahlâkın yanılgısı, dünyadaki öz varlığımızı soyutlamaya yeltenmiş olmasıdır. Bu yelteniş ise birtakım soyut formüllere varmaktan öteye geçememiştir. Demek ki, genel olarak, yalnızca kişiye saygı kılavuzluk etmeye yetmiyor bize. Çünkü, öyle sımsıkı birleşmiş, uyuşmuş insanlar yok çevremizde; ayrışmış, çatışmış insanlar var daha çok. Üstelik, bu insanlarla bir arada yaşamak zorundayız: Kişioğlu

kurban ve cellâtla karşı karşıya. Ne yapacağız bu durumda? Kimi tutacağız? Kurbanın yok olmasını mı, yoksa celladın öldürülmesini mi uygun bulacağız?

Önce de gördük: Eğer koparsam dünyadan, eğer hiçbir insancıl görüşü benimsemeksizin, kişilerin durumlarını yargılamaya kalkışırsam, o zaman bu durumlar birbirinden ayrı, birbirine benzemez olgular gibi görünür gözüme; bu yüzden de onlardan hiçbirini isteyemem artık, hiçbirini seçemem. Salt gözlemcilikle kalmak, yeğ tutmayı önler, ilgisizliğe yol açar çünkü, bir çeşit ayrımsızlık, ilgisizlik izlenimi yaratır bizde. Oysa, yeğ tutma ancak özne nesneyi aştığı zaman vardır: Kişi, belirli bir amaç dolayısıyla, belirli bir görüşe dayanarak yeğler. Örneğin, bir yemişi yemek ya da resmini çizmek üzere başka yemişlere yeğ tutar. Yemişten hiçbir şey yapmazsa, yeğlemenin anlamı kalmaz. Onun için, birisine, «Denizi mi yeğ tutarsınız, dağı mı?» diye sormak yersiz olur. «Denizde mi yaşamayı yeğ görürsünüz, dağda mı?» diye sormak gerekir. Dikiş dikmek, üstüne binmek istemiyorsak, dikiş makinasıyla bisiklet arasında bir seçme, bir yeğleme yapamayız elbette. Geçmiş bir an, ancak kendi tasarımla onu aştıkça iyi ya da kötü görünebilir bana: Kültürün gelişip serpilmesini diliyorsam, Rönesans'ı Ortaçağ'a yeğ tutarım; onu kendi amacıma doğru bir gidiş sayarım. Önceden çizdiğim bir amaçla olan bağlantısına göre ilerlemeden söz açabilirim. Ama, durumların dışına çıkarırsanız, her veri birbi-

rine benzer, ilgisiz görünür bana; bu yüzden, tarihin çeşitli anları arasında bir seçme yapamam artık. Çünkü bu veriler hem «aynı», hem de «ayrı» görünür gözüme; bir aşkınlığın donmuş atılımı içinde birbirine benzer, yaşayışlarının tekil eylemi içinde ise birbirine benzemez görünür: Onun için, ne aynılıkta, ne de mutlak ayrılıkta bir sıralama yapılabilir. Spinoza, haklı olarak, «Atın yetkinliği itin yetkinliğiyle karşılaştırılamaz,» der. Örneğin, bir uçak yapıcısıyla bir kilise yapıcısından hangisinin hayatı daha iyidir, nasıl karar vereceğiz? Hele, insancıl özün ikisinde de ortak olduğunu kabul edersek, o zaman ne diyeceğiz? Kaldı ki, onlarda ortak olan bu özü gözden geçirirsek, her ikisinde de en yüksek kerteye vardığını görürüz.

Montesquieu *Histoire Veritable* (Gerçek Tarih)'da anlatır: Bir dâhi günün birinde yoksul bir insana sorar: «Mutluluğuna imrendiğin şu kralın mı, şu zenginin mi, yoksa şu tüccarın mı yerinde olmak istersin? Onlardan hangisini seçersin?» Adamcağız ikircikte kalır, düşünür, bir türlü karar veremez, durumunu değiştiremez. Bundan şu sonucu çıkarıyor Montesquieu: Herkes başkasının yazgısına imrenir; ama kimse başkası gibi olmaya yanaşmaz. Gerçekten de, başkasının durumunu —ancak bu durum bize aşacağımız bir hareket noktası gibi görünürse— isteriz. Gelgelelim, bizden ayrı, kendi üstüne kapanmış, donup kalmış bir «başkası» olmak hiçbir istek uyandırmaz içimizde. Neden mi? Yü-

rekten istediğimiz ya da istemediğimiz ancak kendi yaşamımızdır da ondan.

«Nasıl seçmeli?» sorusuna bir karşılık verebiliyorsak, bunun sebebi her birimizin gerçekte kendi yaşamını sürdürmesidir. Çocuk, annesinin kestiği pastaya açgözlülükle bakar, «En büyük parçayı isterim?» diye tutturur. Anne sorar: «Niçin, onu başkasına değil de sana vereyim?» Yumurcağın cevabı cebindedir: «Çünkü o benim!» Usta bir satıcı alıcılarda ayrıcalık zevkini yaratmasını bilir: «Başkası olsa vermezdim, ama sizin için yirmi liraya bırakıyorum!» der. Onuru okşanan alıcı, buna inanmak ister. «Öyle ya, benden başka kime verecekti?» diye düşünür. Ona bakılırsa, öbür insanlar ancak birer nesne olarak vardır. Özneyi özgürlüğümüz ve içtenliğimiz içinde biz yakalayabiliriz. Çocukla alıcıda görülen o safça düşünüş, kendi ayrıcalıklarının başkasının gözünde de varolduğuna inanmalarındandır. Oysa, her biri ancak kendisi için bir öznedir. Bununla birlikte, başkasının gözünde herhangi bir kimse olmadığı da söz götürmez. Nitekim, ahlâkın benden istediği, şu aykırı görüşü gerçekleştirmektir: Kendi kendim olmaktan çıkmak! Bu ise, varolmaktan çıkmak, yok olmak demektir. Oysa, ben varım; başkasının karşısmda, bir durum içindeyim. Benim gibi başkası da birtakım durumlar içinde ve ben bu durumların önündeyim. Buna dayanarak seçiyor, yeğliyor, isteyebiliyorum. Öyleyse, burada bize düşen, başkası önünde durumumuzun ne olduğunu tanımlayıp belirlemeye ça-

lışmaktır. Ancak bunu başardığımız zamandır ki edimlerimize bir temel bulmaya girişebiliriz.

Görmüştük ki, insan varlığı dünyaya Sartre'ın «olumsuzluklar» adını verdiği şeylerle giriyor: Boşluklar, eksiklikler ve yokluklarla. Kimi insanlar bu gücü kullanmaya yanaşmıyorlar. Her şey sanki doludur onların yöresinde, başka şeyler için bir yer yoktur. Yenilikten çekinmeleri de bundandır. Bu yüzden düzeltmeleri, iyileştirmeleri zorla kabul ettirmek gerekir onlara. «Eskiden bu buluşlar, bu yenilikler yoktu, insanlar onlarsız da gül gibi yaşayıp gidiyordu,» derler. Kimileri ise, onların tersine, hep bekleyiş halindedirler: Umarlar, isterler, ararlar. Gerçi, istedikleri «ben» değildir; ama varlığımın tekliği içindedir ki onların yardımıyla zorunlu olmayı dilerim. Yazdığım kitap önceden biçimlenmiş bir boşluğu doldurmaya gelmez. Tersine, ilkin kitap varolur ve bir kez varolunca da —yokluğun karşısındaki bir varlık gibi— onu yakalamak artık okura düşer: Okurun özgürlüğü bu yolda gereken kararı verir. «İnsan trenden, uçaktan nasıl vazgeçebilir? Racine olmadan Fransız edebiyatını, Kant olmadan Alman felsefesini nasıl anlayabilir?» Burada, okurun doyurulması sorunu kendini gösterir. Kişioğlu, geçmişe bakarak, bir ihtiyaç tasarlar, geriye bir ihtiyaç fırlatır. Gerçekten de, bir kez varolunca, uçak bir ihtiyacı karşılar. Gelgelelim, uçağın varlaşırken yarattığı bir ihtiyaçtır bu; daha doğrusu, varoluşundan sonra insanların özgürce yarattıkları bir ihtiyaçtır. Dünyada

meydana getirdiğimiz bu yeni dolgunluğun yerini açmak insanın özgürlüğüne kalmıştır. Bu yer önceleri yoktu, onu yapan da biz değiliz; yalnızca onu dolduran nesnedir bizim yaptığımız. Ancak başkası, kendisine verdiğimiz şeyden bir ihtiyaç yaratabilir. Her çağrı, her dilek, her gerekirlik onun özgürlüğünden gelir. Benim kurduğum nesnenin bir iyilik gibi görünmesi için, başkasının da yararlanması gerekir ondan: Ancak o zaman, onu yaratmış olmam doğrulanır. Çünkü ancak başkasının özgürlüğü zorunlu kılabilir varlığımı: Öyleyse, karşımda özgür kişilerin bulunması kaçınılmaz bir ihtiyaçtır benim için. Ölümümün bana bildirilip bildirilmemesi değildir bu; tasarımın bütün anlamını yitirdiğinin, dünyanın sona erdiğinin bildirilip bildirilmemesidir. Başkasını hor görmenin umutsuzlukla zamandaş olması da bundandır.

Elbette, salt «başkası için» aşmayız kendimizi. Bakarsınız, kimsenin istemediği kitaplar yazarız, makinalar buluruz. Ama, salt «kendimiz için» de yapmayız bunları. Çünkü kendimiz de ancak tasarıyla varoluruz, ancak tasarıyla dünyaya atılırız. Aşkınlık, her amaçtan, her doğrulamadan, her gerçekleştirmeden önce gelir. Öyledir ya, dünyaya atılır atılmaz zorunsuzluktan kurtulmak isteriz, kaçarız varlığın amaçsızlığından, boşunalığmdan: Varoluşumuzun gerçekleşmesi, kanıtlanması için başkasına ihtiyaç duyarız.

Gelgelelim, Hegel'in sandığı gibi, bizdeki

«ben»in yalnızca biçimini tanıtmak da sözkonusu değildir burada. Sözkonusu olan, dünyada sürdürmek istediğim varlığımdır. Edimlerimde, yapıtlarımda, yaşamımda gerçekleşen varlığımdır. Ancak, yaptığım bu nesnelerle dünyada varolabilir, başkasıyla ilişkiler kurabilirim. Eğer hiçbir şeyi varlaştırmazsam, ben de varlaşamam, hiç kimseyle bir ilişki, iletişim kuramam. Ne bağlanma olur o zaman, ne de doğrulanma. Öyleyken, birçokları yanılgıya düşerler burada: Bu tembel ve düşüncesiz adamlar, «İnsan bağsız kaldıkça varolur,» derler! Sonra da kalkar, yaratmadıkları nesnelerin kendilerinin olduğunu öne sürerler! Üstelik, kendilerine yabancı olan bu nesneleri başkasının da beğenmesini beklerler. Onlardan en iyi kendilerinin yararlandığına inandırmaya çabalarlar bizi. Giderek, alıkça bir kibire kapılırlar: Soylarıyla, servetleriyle, vücutlarıyla övünmeye kalkarlar, böbürlenirler! Onların bu davranışı, tavuskuşunun tüyleriyle süslenen alacakarganın durumundan daha gülünçtür. Roxane'ın balkonu altında yakışıklı Christian, Cyrano'nun[1] sesini taklit eder: Öyleyken, sonuçta Roxane, onu değil de Cyrano'yu sever! Onun için, gerçekten kendimizi düşünüyorsak, vazgeçmeliyiz çürük dayanaklara,

[1] Roxane, Christian, Cyrano: Fransız yazarı Edmond Rostand (1868-1919)'ın *Cyrano de Bergerac* (1897) adlı oyununun kahramanları. Yapıtı Türkçe'ye çeviren: Sabri Esat Siyavuşgil, 1942, Maarif Vekâleti Yayınları. (Ç.)

yani bizim olmayan, bizim yaratmadığımız iyiliklere, verilere yaslanarak sevilmekten, beğenilmekten... Bazı kadınların süslenmeksizin beğenilmeyi, bazı erkeklerin ise bilinmeksizin sevilmeyi istemeleri bundandır. Kendini beğenmiş kimse, başkasının kapacağına inanır varlığını, bu eşsiz zenginliğin ele geçirilebileceğini sanır. Oysa, kendimi varlaştırmak için yaptığım şeyi zorunlu, gerekli bir boyutla donatmaktan öteye geçemez başkası: Önce yapmak gerekir. Bu anlamda, «Kendini arayan kimse yitirir, ama yitirirken de kendini bulur,» demek yerinde olur. Eğer, bir biçime bürünmeden, başkasının gözünde kendimi ararsam bulamam. Bir biçime de, ancak severek, yaparak dünyaya atılırsam kavuşabilirim; ancak bu yolla varlaşabilirim.

Nitekim, varlığım da ancak bağlandığım nesneler yardımıyla başkasına ulaşır, ilişkiler kurar onunla. Öyleyse, tüm bağsızlaşmayı, tüm kurtulmayı beklememeliyiz. Öyle girişimler vardır ki yaşam boyunca sürer, öyle girişimler de vardır ki bir an'a sığar. Ama, içlerinden hiçbiri bütünüyle kucaklayamaz, belirtemez varlığımı; böyle bir bütünlük yoktur çünkü. Onun için aldanırız çoğunca, seraba kapılırız: Beğenilen birkaç dize döktürdük mü, «Artık tamam!» deriz, yememizden yatmamıza kadar her şeyimizin beğenilmesi gerektiğini sanırız. Çünkü hem ayrışık, hem de birleşiktir benliğimiz: Tıpkı ilkel insanların «mana»sı gibi. O insanlar, nasıl ki saçlarından bir tel alınınca bütün ma-

na'larının da alındığını sanıyorduysalar, biz de, edimlerimizden bir tekine bile sunulmuş bir övgünün bütün edimlerimizi kucakladığını, doğruladığını sanırız. Belli bir adımız olmasını da bunun için isteriz. Sanki, bütün varlığımız bu adda toplanmıştır, büyü yoluyla nesneye yerleşmiştir. Gerçekte ise, edimlerimiz ayrılmıştır birbirinden ve başkası için biz ancak bu edimlerimiz ölçüsünde, yani ayrılışımız içinde varoluruz.

Nasıl ki ilişki kurduğumuz şeyi bilmemiz gerekliyse, ilişki kurmak istediğimiz ya da kurabildiğimiz kimseyi tanımamız da öylece gereklidir. Bundan ötürü, bilmem kimin beğenmesini beklemek bir çeşit zayıflık belirtisidir. Bu, aşağıladığı eleştirmenden övgü bekleyen ve salaklıkla suçladığı halktan hayranlık gözleyen Henri de Montherlant'a benzemek demektir. Oysa, kurduğumuz nesneyi başkasının zorunlu kılabilmesi için ille de aşmamız gerekmez onu. Başkası, bir yol bize tükenmiş, sınırlanmış gibi görünmeye başladı mı, evrende bizim için açtığı yer de kendisi kadar boş ve zorunsuz görünmeye başlar. «Evet, bana ihtiyacı var onun, ama bakalım benim ona var mı? Hem, henüz doğrulanmamış bu varlık nasıl olur da doğrulayabilir beni?» Hoppa kadın iç çeken sevgilisini burun kaldırarak süzer: Demek, boşuna değilmiş güzelliği. Boşuna olsaydı âşığı kendisine böyle bakar mıydı? Çoğu kadınlar âşıklarından çok kapıcılarının sözünü dinlerler: Âşıkları bir tek insandır; kapıcıları ise kamunun sesidir.

Sonsuza dek uzanan sınırsız, gizemli bir sestir bu. Yazar, kendisine şöyle denince sevinçle kaldırır başını: «Size hayran oluyorlar!» Ama hayranlarını tanıyınca hayal kırıklığına uğrar. Bundan olacak, yakınlarımızın övgüsü kadar yergisi de hiç dokunmaz bize: Çok duymuşuzdur onları, niçin söylendiklerini de iyi biliriz; önceden görüp aştığımız, aşabileceğimiz olgulardır onlar.

Ana-babalar oğullarının kendilerinden esirgediği saygıyı bir arkadaşına gösterdiğini görünce öfkelenirler: Oysa, bu arkadaş, çocuğun henüz aşamadığı bir yabancıdır. Ana-baba ise çoktan aşılmışlardır; önünde nesne olarak donup kalmışlardır. Aşağılık duygusuyla kıvranan kişi, hiçbir beğenilişe tümüyle güvenmez, kimsenin beğenmesine tümüyle bel bağlamaz. Yalnız odur sanır kendisini beğenen, bir tek insandır. Bu yüzden, aşmaya yönelir bir insanı; gözlerinde alaycı bir bakış sezdiği o bilinmeyen, o sayılamayan geniş varlığa doğru aşar onu. Ya da tersi olur: Tanınmamış, anlaşılmamış bir dâhi olduğuna inanır. Tükenmiş bireyler sayar kendisini küçümseyenleri; aldırmaz yargılarına; geleceğin özgür, aydın, tümel kuşağı gibi görmez onları.

Çünkü özgürlüktür bize gerekli olan, karşımızda bulunması gereken. Özgürlük: Aşamayacağımız biricik gerçek odur. Durmaksızın kendini aşan bir şey nasıl aşılabilir, nasıl geride bırakılabilir? Bir varlık salt özgürlük olarak görünüyorsa bize, kendini tümüyle kura-

biliyorsa, onun adına kurduğumuz şeyi de doğrulayabilir. Böylece tanrılaşabilir. Aşkın, korkunun, hayranlığın, saygının büyüsü insanı tanrılaştırır. Alçakgönüllü, pısırık bir hayran nesneleşir; öte yandan, tapındığı varlık nesne olmaktan çıkar. İnsanoğlu bu katıksız ve egemen özgürlüğü kime doğru aşabilir? Hiç kimseye! Çünkü onun ötesinde daha yüce hiçbir şey yoktur.

Gelgelelim, birden öbür özgürlükler açılıverir önümüzde, büyü bozulur. On üç yaşındayken başımdan geçmiş acı bir olayı anayım: Tapınırcasına sevdiğim bir kız arkadaşım, babamın düşüncelerini kıyasıya eleştirmişti. Babam da ona karşılık vermekten geri durmamıştı. Kimden yana çıkacağımı şaşırmıştım. Babama mı, yoksa arkadaşıma mı başvuracağımı bilemiyordum. Ben böyle bocalarken mutlak da gözden siliniyordu. Kimi tutacağımı kestiremiyordum. Şaşkınlığım uzun sürdü: Kimin istediğini yapmalıydım, kimin hoşuna gitmeliydim?

Demek ki bir özgürlüğe değil, birçok özgürlüklere ihtiyacım var. Bu özgürlükler tüm özgür olduklarından, birbirleriyle de uyuşmazlar pek. Gerçi Kant'çı ahlâk herkesin oyunu kazanmayı, herkesçe beğenilmeyi salık verir bana. Ama, yukarda da gördük, bütün insancıl yargıların uzlaştığı bir yer yoktur dünyada. Bazı yapıtlar üzerinde tartışılmıyorsa, bir çeşit anlaşmaya varılmışsa artık, dokunurluklarını, etkilerini yitirmiş olmalarındandır bu, antikalaşmalarından, müzelik eşya haline gelmelerinden-

dir. Ne var ki, tarihe geçtiklerinden dolayı, doğrulandıklarına da inanmamak gerek onların. Evet, Sofokles'le Malherbe olmasaydı edebiyat şimdikinden ayrı olurdu. Ama bu, hiçbir zorunluluk getirmez onların yapıtlarına. Edebiyatın bugünkü gibi olması zorunlu değildir, varolması zorunludur.

Burada evrensel görüşle karşılaşıyoruz yeniden. Bu görüş ne övgüye, ne de yergiye yer verir. Çünkü onda tek başına bulunan bir boşluk tasarlanamaz. Başarı ancak belirli bir tasarıyla ortaya çıkar; arkasında bir amaç bırakan ve geçmişe özgü bir çağrı, doldurulacak bir boşluk oluşturan bir tasarıyla... Herkesi sevdiğini öne süren kimse, gerçekte, hiç kimseyi sevmiyor demektir. Rimbaud'nun, Cezanne'ın varlığıyla sevinmek, belli bir şiiri ya da resmi bütün öbür şiir ve resimlere yeğ tutmaya bağlıdır. Bir nesnenin yakalanması, ancak tekil bir seçim gelecekten ona doğru akarsa, zorunlulaşmış görünür. Öyle ki, dünyaya attığımız bu gerçek bile, ancak başkası onu hem kucaklayan, hem de aşan bir gelecek kurarsa, ancak yeni nesneler geçmişte onu gelecek için seçerlerse kurtulmuş olur. Bundan ötürü, yalnızca sözle belirtilmiş bir beğenme doyurmaz bizi. Gerçi, kendini beğenmiş kişiye bu kadarı da yeter, salt dış görünüşün varlığına açtığı yere önem verdiği için bu kadarına da sevinir o. Ama, titiz, güç beğenen kimse yalnızca sözcüklerin, kurduğu nesneyi zorunlu kılmaya yetmeyeceğini bilir. Bu yüzden, kendine ayrılmış gerçek bir yer, bir

boşluk ister yeryüzünde. Nitekim, biz de anlattıklarımızın işitilmesiyle yetinmeyiz: Sözlerimizin büyük bir istekle beklenmesini, can kulağıyla dinlenmesini de dileriz. Kadınlar yararsız bir hayranlıktan çabuk bıkarlar: Sevilmek isterler. Bilirler ki, ancak aşk kendilerini temel ihtiyaç haline getirecektir. Yazarlar yalnızca okunmaktan hoşlanmazlar: Etkilemek de isterler, izlenmek, düşünülmek de isterler. Türeticiler buldukları aracın kullanılmasını isterler. Ne var ki, insanların tasarıları birbirinden ayrıdır, hatta aykırıdır birbirine. Bundan ötürü, varlığımız oldum olası bölünmüş, ayrı kalacakmış gibi gelir bize. Şu sadık arkadaş belki de bir haindir aynı zamanda, şu saygıdeğer bilge bir sapkındır. Uşağının gözünde efendi hiç de büyük bir adam değildir. Hatta onu dinlerseniz, büyük adam diye bir varlık yoktur. Bu uşakla birlikte büyük adama gülebilirim. Öte yandan, büyük adamla dostları da bana gülebilirler. Uşağa gülersem, o da efendisi gibi, bana gülebilir. Giderek, herkese gülersem, herkes de bana gülebilir: O zaman tek başıma, yapayalnız kalırım dünyada.

Bu durumda en uygun çözüm yolu, beni sıkan ve insanları özgürlüklerinden ederek birer nesne kılığına sokan yargıları hiçe saymaktır. Eski Romalılar kendileri için çalışan, acı çeken insanlara bakarlar, «Barbar bunlar, köle!» diye düşünürlerdi. Daha sonraları, Virginialı çiftlik ağaları ırgatlarını süzerek, «Zenci bunlar!» diye düşündüler. Gerek efendinin, gerekse ağanın ya-

şadığı bu asalak toplumlar, çalışanların bilinçlenmesini katı yasaklarla önlemeye, varlıklıları savunmaya uğraşırlardı. Kullar, çalıştırılanlar insan yerine konmazdı. O kadar ki, —anlatıldığına göre—, Hindiçinili kadınlar yerli delikanlılar önünde çekinmeden soyunurlarmış: Çünkü, onların gözünde, bu gençler insandan sayılmazmış!

Gelgelelim, asalak kullandığı varlıkların insancıl niteliğini tanımadığından, yabancı bir doğanın bağrında, eşyanın büyük ağırlığı altında ezilmiş, gizli bir yazgıya bağlı şeyler arasında kımıltısız yaşamak zorunda kalır. Araçlarda, makinalarda, evlerde, yediği ekmekte hiçbir özgürlük damgası görmez. Karşısında maddeden başka bir şey yoktur artık; kendisi de bu maddeye bağlandığı ölçüde maddeleşir, etkinliğini yitirir. Nesneler üzerindeki egemenliği kalkınca, nesneler arasında bir nesne durumuna düşer. Üstelik, bu değişimden de bir şey kazanmaz. Tutalım ki, güvenliklerini pekleştirmek kaygısıyla uşaklara büyülü bir içki verilsin. Bu içki onları hayvana çevirsin; insanlar arasında gene de bir uzlaşma sağlanamıyacaktır: Bu yeni hayvan türü karşısında da efendiler gene ayrışmış, bölünmüş bir insanlık yaratacaklardır. Asalak ancak benzerlerine dönerek insanlaşır. Ama, o zaman da, benzerlerinin, yani öbür insanların özgürlükleri önünde kendini yeniden tehlike içinde bulacak demektir.

Kaldı ki, kişioğlu insanlara öyle canının istediği gibi —örneğin eşya gibi— davranmakta

özgür de değildir. Yasaklara, önyargılara ve kendi istemine karşın efendi de bilir ki, köleyle konuşmak zorundadır: İnsan ise ancak insanlarla konuşabilir. Dil, aslında, başkasının özgürlüğüne bir çağrıdır. Çünkü bir işaret (yani söz) ancak onu kavrayan bir bilinç yardımıyla anlaşılır, işaret niteliği kazanır. Sözgelişi, efendi kölesinin kendisine baktığını görür: Kendisine bakıldığı an artık o da bir nesnedir;[2] belki kıyıcı ya da korkak, kararlı ya da titrek bir zorbadır; belki, «Köle düşünceleridir bunlar!» diyerek bu aşkınlığı aşmaya çalışır; ama bilir ki köle de bu düşünceyi aşacaktır. Böylece, burada görülen bu çatışmada kölenin özgürlüğü, yaptığı savunmayla, efendinin ona karşı çıkmasıyla tanınmış olur. Öyleyse, bütün insanlar özgürdür. İnsanlarla bir ilişki kurduğumuz ya da bir iş için başvurduğumuz zaman bu özgürlüğü duyarız. Eğer bu tehlikeli özgürlükleri tanımaktan kaçarsak, insanlardan kopmamız gerekir. Gelgelelim, o zaman da varlığımız gözden silinir; enikonu yoklaşır. Çünkü varlığımız ancak dünyada tehlike içinde varolmayı seçerek gerçekleşir; ancak kendisini yenen yabancı, ayrışmış özgürlüklerin önünde ve tehlike içinde varlaşır.

Öyleyken, bu özgürlüklere karşı çıkarız gene de. Sersemce bir körlük değildir bu, bir savaştır. Özgürlükler bu savaşa, bu edime dayanarak bizi aşarlar, ama biz de sırası gelince

---

[2] Bak: Jean-Paul Sartre, *Varlık ve Hiçlik*, s. 330.

bu edimi aşabiliriz. Saint Exupery'nin *Pilote de Guerre*[3] (Savaş Pilotu)'inde uçucu, tehlikeli bir ödevle görevlendirilir. Bozguna uğrayınca, «şimdi kim tanıklık edecek bana? Kim anlatacak başıma gelenleri?» diye sorar kendi kendine. Başından geçenlerin hiçbir tanığı yoktur. Korkaklığını, alçaklığını, kaytarıcılığını görüp bilen yalnız kendisi vardır.

Bilmem kimin tanıması, olumlaması sarmaz bizi. Başkasıyla kurduğumuz ilişkide, özgürlüğümüzün bağlandığı tasarının tamamlanmasını ararız. Başkasının, benimsediğimiz bir geleceğe doğru bizi itmesini isteriz. Eğer eylemimiz başkalarının ekmeğine yağ sürerse hep, bu, bizim için acı bir başarısızlık olur; bu bakımdan, başkasının bizi zorunlu kılan tasarısı bizim de tasarımız olmalıdır. Sevinçle katlandığımız azarlar, hınçlar vardır: Gericinin tasarısıyla çarpışan bir devrimci, kendini düşman bir kuvvet gibi göstermek ister ona. Gertrude Stein anılarında anlatır: Fernande Picasso, duvarcılarla işçilerin hoşlanmadığı, homurdandığı şapkaları pek beğenirmiş. Çünkü, ona göre, incelik bayağılaşmış bir sağduyuya karşı başkaldırış demekmiş. Gerçekten de, bir tasarıya karşı savaş açmak, ona engel olmayı seçmek demektir. Nitekim, öyle tasarılar vardır ki, hiç ilgilendirmezler bizi; bu yüzden de, onların getirdiği yar-

[3] *Savaş Pilotu*, çeviren Ziya İshan, 1954, Varlık Yayınları; *Savaş Uçuşu*, çeviren Azra Erhat, 1970, Yankı Yayınları. (Ç.)

gıları umursamazlıkla karşılarız: Bir şiiri değerlendirmek bir bankere düşmez elbet; bu işin uzmanı değildir o. Onun için, gülüp geçer şairin öğütlerine, aldırmaz. Bu küçümseyici görüş, yalnızca bir uzmanlığı değil, bütün bir insanı da kapsayabilir; o insanın tüm varlığını kucaklayan tasarıya karşı çıkabilir, savaşabilir. Bu durumda küçümseme, giderek, bir hor görme olur. Hor görülen düşünceler, kanılar ise ilgilendirmez bizi. Nitekim, hor görenler, «Size sormadım.» derler, hattâ «Sizinle konuşmuyorum,» derler. Her sözün, her konuşmanın bir çağrı, bir ilişki olduğunu bilirler çünkü. Bu bakımdan, «Asıl hor görme, susmaktır.» denebilir. Susmak karşımızdakinin çatışmak ve rezalet çıkarmak zevkini ortadan kaldırır. Rezalet sırasında, tasarısının bizimkinden ayrı olduğunu, bizimkine benzemediğini göstermesini bekleriz başkasından; onun gözünde çirkin ve gülünç olmaya bile katlanırız bu uğurda: Yeter ki, aramızda hiçbir ortaklık, hiçbir benzerlik bulunmadığı anlaşılsın. Ama, böyle yapmakla, girişimi ona bırakmış, bize istediği gibi —bir nesne gibi— davranmasına göz yummuş oluruz. Oysa, ondan ayrıldığımızı, onu aştığımızı, onun bizim için nesneden başka bir şey olmadığını serinkanlılıkla belirtmek bize düşer burada.

Hor görme bir silâh gibi kullanılmaya pek elverişlidir: Nitekim, çoğunca da kullanılmaya çalışılır. Çevresindekilerce sevilen bir çocuk, beğenilen bir genç dışardan birisinin yargısıyla karşılaşmak istemez, çekinir yabancıların yargı-

larından: Bundan ötürü kendi oymağında yaşar hep, dışarıya çıkmaz. Böylece, tehlikeye uğramamak için, öbür oymaktakilerin görüşlerinden korunmuş olur. Hayatta güvenle yürümeye, çürük tahtaya basmamaya çalışır: Öyle ki, onu suçlamaya kalkan, sonunda, kendisi suçlanmış olsun! Gelgelelim, bunu yapmakla, kendi özgürlüğünü de inkâr etmiş olur. Çünkü özgür olmak, hesapsızca, korkusuzca atılmak demektir dünyaya; her kazanımı ya da yitiriyi kendisi belirlemek demektir. Bu çok çekingen, çok ihtiyatlı kişi ise, ancak kendisine değer veren kimselere saygı göstermek, ancak onları değerli sayan tasarılar kurmaya dikkat etmek zorundadır. Elbette, böyle korkak bir kibir, gerçek gurura aykırıdır. Durmadan başarısızlığa uğrayan ve dolayısıyla, yöresinde hep küçümsenen kimse, inkârlarla savunmaya kalkar kendini: Atlet olmak istemiş beceremediştir, bunun üzerine, sporu ve sporcuları hor görmeye başlamış, askerleri ya da bankerleri beğenmeye yönelmiştir. Ama, tasarısından caymakla da, bal gibi, kendisine ihanet etmiştir.

Kaldı ki, canımız isteyince, kendimizde beğenme ya da beğenmeme duygusu uyandırmak da elimizde değildir. Çünkü, bir tasarıyla kurduğumuz nesneleri belirlerken, aynı tasarıyla kendimizi de, çağrımızın ulaşacağı topluluğu da belirlemiş oluruz. Kitapları sevmek ve yazarlara hayran olmakla yazmayı istemek çocukluğumda bir ve aynı tasarıydı benim için. Zaten, insan tümel bir seçme yapınca, onun tersine gi-

demez artık; gitmek için ya kör ya da kötü niyetli olması gerekir. Kötü niyet ise kuşku ve tedirginliğe götürür onu. Kibirli, kendini beğenmiş kişilerin içlerinin bozuk, rahatsız olması bundandır. Ne var ki, her aptal kendine hayran olacak daha aptal birini bulabilir; bu aptalın aptal olduğunu istese de gizleyemez, aptallığı istese de bir erdem sayamaz. Özgürlük buyurur, ona başeğmez çünkü. Özgürlüğü zorlamaya ya da inkâr etmeye yeltenmek boşunadır. Spor gerçekten tasarımsa benim, gerçekten seçmişsem onu, o zaman eksik bir atlet olmayı sağlam, saygın bir kişi olmaya yeğ tutarım. Bu yüzdendir ki, diş bilediğim bir düşmanı —içimde de olsa— yenmem kolay değildir: Gerçekten becerikli, yürekli, anlayışlı olmak istersem, bu yetenekleri başkasında görünce küçümsemek, aşağılamak elimden gelmez. Onun için, ancak kendilerini sevenleri seven ve küçümseyenleri küçümseyen kimselerin davranışı haklı olarak bir çeşit zayıflık sayılır: Onların sevgi ve küçümsemelerinin boş, yalancı bir görünüş olduğundan kuşkulanılır. Ancak varlaşmak üzere yaptığım özgür hareketlerle, varlığım için gerekli bir dayanak olmalarını beklediğim kimseleri —kendi varlıkları içinde— benimseyebilirim, tutabilirim. İnsanların dünyada bana bir yer verebilmeleri için, her şeyden önce, benim de onlara yer veren bir dünya yaratmam gerekir yöremde: Yani sevmem, istemem yapmam gerekir... Halkı bile eylemimle, yaptıklarımla belirlemek zorundayım. Mimar yapılar kurma-

yı sever. Bu sevgiyle yüzyıllar boyu ayakta kalacak bir yapıt kurmaya çalışır: Yapıtının ölümsüzlüğe kavuşmasını ister. Bir oyuncu ise yalnızca çağdaşlarını düşünür, yalnızca onların gözünde yaşamayı diler. Bir uçak motorunu geliştirirsem, bu yoldaki buluşlarım milyonlarca insanı ilgilendirir; ama günlük edimlerimi, sözlerimi beğendirmeye kalkarsam, o zaman, yalnızca yakınlarıma seslenirim, yakınlarımla söyleşirim. Çünkü, somut olarak, benim için varolan yakınlarımdır ancak. Bu yüzden, onların dışında kalanlarla söyleşemem. Öte yandan, yakınlarım da, kendileriyle bağlar kurmuşsam, onları yakınım yapmışsam benim için varolurlar. Tasarımın kendileriyle uyuşmasına ya da çatışmasına göre dost ya da düşman olarak varolurlar.

Öyleyse, bu çelişmeyi yüklenmeliyim. Hem, kendimi şöyle ya da böyle kurarken, bu çelişmeyi yaratan ben, nasıl olur da üzerimden atabilirim onu?

EYLEM

Demek ki başkasının karşısındaki durumum şu: İnsanlar özgürdür ve ben dünyaya, bu yabancı özgürlükler arasına atılmış bulunuyorum. Üstelik, onlarsız da edemiyorum. Nitekim, amaçlarıma varınca, yeni tasarılar edimlerimi yeni bir geleceğe doğru götürmezse, boşa gider emeklerim, yerimde sayar dururum. Evrensel bir yıkımdan sonra, yeryüzünde tek başına kalan kişi —Hezekiyel peygamber gibi— ya insanlığı diriltmeye çabalamak ya da ölüp gitmek zorunda kalır. Gerçi aşkınlığımın doğurduğu hareket, aşma işi gerçekleşince, boşunaymış gibi görünür bana; ama öbür insanların önünde bu aşkınlık, kurduğum tasarının da ötesine uzarsa, artık onu geride bırakamam.

Aşkınlığımın hiç geride bırakılamaması için, bütün insanlığın tasarımı benim amaçlarıma doğru sürdürmesi gerekirdi. İşte o zaman kimse aşamazdı onu. Kim aşabilirdi, onun dışında kimse kalmazdı ki! Herkes ortağım, yardımcım olurdu: Kimse beni yargılamazdı. Elbette, olacak şey değil bu, onun için vazgeçelim bu umuttan: Çünkü insanlar ayrışmıştır birbirinden, karşıt duruma gelmiştir birbiriyle. Sonuçta çatışmak, savaşmak gerekmiştir.

Savaşmak... İyi ama, kimin uğruna savaşacağım? Evet, amacım varlığa ulaşmaktır; —gene söyleyeyim— bir bencillik sözkonusu değil burada. Çıkar düşüncesi eksiksiz bir «ben» düşüncesine dayanır. Özne bu ben'e doğru —onu yüce bir amaç sayarak— kendini aşar. Oysa ben, bir veri olarak bulunmaz. Tasarının yardımıyladır ki özne, onun değişik amaçlarına doğru atılır. Varlaşmaya çalışmak demek, varlığı aramak demektir. Varlık ise, ancak kendisini ortaya çıkaran bir öznellik dolayısıyla varolur. Öznelliğim beni varlığa doğru iter. Bu yüzden, varlaşmak için savaşırım. Şu oyuncağı, şu mücevheri elde etmek, şu yolculuğu yapmak, şu yemişi tatmak, şu evi kurmak için savaşırım. Gelgelelim, iş bununla bitmez. Çünkü insanlar arasında yaşarım, insanlar arasında süslenir, insanlar arasında yolculuğa çıkar, ev yaparım. Fildişi kuleye kapanarak yaşayamam. «Sanat için sanat» kuramına benzer kuramların yanılgısı da buradan gelir: Onlar, bir şiirin ya da resmin kendine yeten ve insancıl olma-

yan bir şey olduğunu sanırlar. Oysa, şiir de, resim de «insan eliyle ve insan için» yapılmış bir şeydir. Gerçi bu şey, ne eğlendirmek, ne de eğitmek için yaratılmıştır; kendinden önce varolan ve giderilmesi gereken bir ihtiyacı da karşılamaz; geçmişin aşılmasıdır o, özgür ve yararsız bir buluştur; ama, kendi yeniliği içinde anlaşılması, değerlendirilmesi gerekir gene de; insanlarca sevilmesi, istenmesi, yaşatılması gerekir. Bundan ötürü, hiçbir sanatçı çevresindeki insanların durumuyla ilgilenmeden edemez. Etle tırnak gibi bağlıdır başkasına. Özgür insanların, başkalarının, edimlerine gerekli yeri vermeleri için savaşması da bundandır.

Peki ama, bu insanlar oylarını bana özgürce vereceklerine göre niçin, nasıl savaşayım? Zora başvurarak sevgi ve hayranlık kazanmayı ummak saçmadır: Zorla hoşa gitmeye kalkan Neron'a gülünür. Evet, başkasının, edimlerimi değerli bulmasını, beğenmesini isterim. Onları kendi iyiliğine kullanmasını, geleceğe doğru kendi hesabına götürmesini beklerim. Gelgelelim, önceden başkasının tasarısına aykırı bir yol tutmuşsam, böyle bir davranış bekleyemem ondan: Çünkü, bir engelden başka bir şey görmeyecektir bende, edimlerimi birer köstek sayacaktır kendine. Nitekim, ölmeyi tasarlayan bir kimseyi ben, —varoluşumu doğrulayacak, kanıtlayacak bir arkadaşa ihtiyacım olduğunu öne sürerek—, ille de yaşamak zorunda bırakırsam, yanlış bir iş yapmış olurum: Belki yaşar yaşa-

masına, ama istemeksizin, bana beddualar okuyarak. Başkasının özgürlüğüne saygı göstermek soyut bir kural değildir. Çabamın ilk başarı koşuludur. Onun için, başkasının özgürlüğüne başvurabilirim, ama onu zorlayamam. Çok çekici çağrılar öne sürebilirim, hatta büyüleyebilirim onu; gene de o, ne yaparsam yapayım, bu çağrılara uyup uymamakta hep özgür kalır.

Başkasıyla ilişki kurmam için şu iki koşulun yerine getirilmesi gerekir:

Birincisi; çağırma hakkım olmalı. O zaman, varlaşmamı önlemek, sesimi boğmak, konuşmama engel olmak isteyenlerle savaşabilirim. Özgür insanlar karşısmda kendimi varlaştırmak için, onlardan bazılarına çoğun nesne gibi davranmak zorunda kalabilirim. Tutsak kişi, arkadaşlarına kavuşmak amacıyla bekçisini öldürür. Bekçinin de onun arkadaşlarından olmaması acıdır belki, ama tutsağın hiçbir arkadaşı olmaması daha acıdır.

İkincisi; karşımda, çağrılarıma, cevap verebilecek özgür insanlar bulunmalı. Her durumda başkasının özgürlüğü tümeldir. Çünkü durum ancak aşılmak üzere vardır ve özgürlük her aşmada aynıdır, değişmez. Kendini yetiştirmeye uğraşan bir bilgisiz, yeni bir varsayım ortaya atan bir bilgin kadar özgürdür. Varlaşmak amacıyla kendini aşmak için her varlığın gösterdiği bu özgür çabaya eşit bir saygı duymamız da bundandır. Saygı duymadığımız şey, özgürlükten kaçınmadır. İnsanların durumları arasında hiçbir ahlâksal sıralama, yeğleme ya-

pılamaz. Beni ilgilendiren durumlar içinde öyle aşkınlıklar vardır ki aşmak elimdedir onları, çünkü nesne olarak donmuşlardır benim için. Öyleleri de vardır ki aşmak gelmez elimden; olsa olsa, yanlarında yürüyebilirim, o kadar...

Tess d'Uberyille, Clare'i[1] sever. Çiftlikteki üç hizmetçi kız da Clare'i severler, ama Tess'in sevgisini aşamazlar: Tess'le birlikte Clare'e doğru kendilerini aşarlar. Gelgelelim, Clare'ın zaaflarını sezersek bir kez, onu sevmezsek, Tess'e tüm bir özgürlük tanırız; üstelik, aşkında da bize yabancı bir nesneden başka bir şey görmeyiz. Başkasının özgürlüğü, ancak yabancı ya da aşılmış bir amaca yönelince, bizden ayrılmış gibi görünür. Bilgisizliğini gidermek için özgürlüğünden yararlanan bir kara cahil, karışık bir kuram öne süren bir fizikçinin gözünde bir hiçtir. Hastalıkla didişerek bitkin düşen bir hasta, kölelikle savaşarak yorgun düşen bir köle ne şiiri düşünür, ne gökbilimi, ne de uçakların gelişimini. Hiçbiri umurunda değildir. Ona, her şeyden önce, sağlık, esenlik, güvenlik ve dilediğini yapma özgürlüğü gerektir. Başkasının özgürlüğü —amaçlarım, sırası gelince, ona bir hareket noktası olabilirse— benim için bir önem kazanır: Böylece, başkası yaptığım aracı kullanarak varoluşunu sürdürmüş olur. Bilgin, ancak kendininkine eş bir bilgi düzeyine ulaşmış

[1] İngiliz yazarı Thomas Hardy (1840 - 1928)'nin *Tess of the d'Uberyilles* (1891) adlı romanının kişileri. (Ç.)

kimselerle konuşabilir; kuramını yeni çalışmaların temeli olarak öne sürebilir. Başkası, ancak benimle aynı noktada bulunuyorsa, yanımda yürüyebilir, aşkınlığımla birlikte yol alabilir.

Çağrılarımın boşlukta yitmemesi için, yanımda beni duyacak, anlayacak kimselerin bulunması gerekir. Ayrıca, onların eşim, yaşıtım olması da gerektir. Aşağıya inemem, geriye dönemem; çünkü aşkınlığımın yarattığı hareket durmaksızın ileriye götürür beni. Ne var ki, geleceğe doğru da tek başıma yürüyemem: Yoksa, boşu boşuna taban teptiğim ıssız bir çölde kaybolup giderim. Kaybolmamak için, insanlara öyle durumlar sağlamalıyım ki, aşkınlığımı geride bırakabilsinler ya da onunla birlikte gelebilsinler. Bunun için, bana yardım etmelerine ve aşma sırasında kendimi korumama elverişli bir özgürlükleri olmalıdır. Yoksullukla, hastalıkla, bilgisizlikle savaşarak özgürlüklerini tüketmemeleri için de sağlık, bilgi ve esenlikleri olmalıdır.

Görüldüğü gibi, kişioğlunun tutması gereken iki yol var önünde: O, hem içinde aşkınlığının donmuş bir yansısı bulunan nesneler kurar; hem de, özgürlüğünü yaratan ileriye doğru bir hareketle kendini aşar. Ve her adımda, insanları kendine çekmeye çalışır. Bu haliyle, bir birliğin komutanına benzer: Birliğine yol açan, arkada kalanları toplamak için durmadan geriye dönen ve sonra, alayı yürütmek üzere yeniden ileriye harekete geçen bir komutana... Elbette, herkes ardından gitmeye katlanmaz onun: Kimileri ya yerlerinden ayrılmazlar ya da başka

yollara yönelirler. Kimileri ise, ya onu durdurmaya ya da ardından gidenleri alıkoymaya uğraşırlar. Bu durumda komutan, kimseyi iyilikle götürmeye kandıramayınca, zora başvurur. Kendini korumak için zordan başka yol göremez önünde.

Bir kimse için ya da ona karşı hiçbir şey yapılamıyacağına göre, bir anlamda, zora başvurma kötülük olmaktan çıkar: Bir çocuğu doğurmak onu kurmak demek değildir; bir adamı öldürmek onu yok etmek demek değildir; başkasının oluşumuna, eylemliliğine dokunamayız. Öyleyken, bu oluşumu etkilemeyi seçerken, başkasını bir özgürlük saymaktan uzaklaşırız ve varlığımızın yayılma olanaklarına göre onu sınırlarız. Elbet, bu durumda, zorladığım kişi benim benzerim olamaz; ama onsuz da edemem: İnsanların eşim, benzerim olmalarına ihtiyacım vardır. Kaldı ki, zora başvurma, zorlanan kimseyi özgürlüğe çağırmaktan daha güçtür ve sanıldığından daha üzünçtür. Örneğin, bir çocuğa, bir hastaya karşı —üzüntü duymadan— zor kullanılır. Fakat, bütün insanlara karşı zor kullanırsam, dünyada yapayalnız kalır, yiter giderim. Bir küme insanı bir hayvan sürüsü haline sokarsam, o ölçüde insanlığın egemenliğini azaltmış olurum. Öte yandan, bir tek insanı ezersem, onun kişiliğinde bütün insanlığı ezmiş, nesneleştirmiş olurum. İnsanoğlu öyle acınmadan ezilebilen bir karınca olsaydı, bütün insanlar birlikte bir karınca yuvası meydana getirirlerdi. Bundan ötürü, zora başvurmayı serin-

kanlılıkla karşılayamayız. Hiçbir şeyin gideremiyeceği bir başarısızlık belirtisi olur bu. Kant' la Hegel'in evrensel ahlâkları iyimserlikle sonuçlanıyorsa, bunun sebebi, bireyciliği inkâr etmekle başarısızlığı da inkâr etmiş olmalarıdır. Oysa birey vardır, başarısızlık vardır. Yufka yürekli kişi, siyasal bir karar vermezden önce, uzun uzadıya düşünüyorsa, sorunların güçlüğünden değildir bu, onların çözülemez olmalarındandır. Bununla birlikte, kaçınmak da, yana çekilmek de olanaksızdır. İnsanoğlu oldum bittim hareket eder, etkiler dağıtır çünkü. Diyeceğim, zora tutsak olduğumuzdan, başarısızlığa da tutsağız. İnsan bölündüğü, kendisiyle çatıştığı için zora tutsağız; insanlar ayrışmış, birbiriyle çatışmış olduğu için zora tutsağız: Çocuğu zorla adam haline getirmemiz, yığınları zorla toplum haline getirmemiz de bundandır. Savaşmaktan vazgeçmek aşkmlıktan, varlaşmaktan vazgeçmek demektir. Öyledir ya, gene de, hiçbir başarı tekil bir başarısızlığın getirdiği aşağılanmayı, küçülmeyi silemez.

Ayrıca, başarının bir amaca sessizce ulaşmak olduğuna da inanmamalıyız. Amaçlarımız, yalnızca yeni birer çıkış, hareket noktasıdır. Başkasını da bu amaçlara götürdüğümüz zaman, ancak o zaman, bir iş yapmış oluruz. Amacımıza ulaştıktan sonra, başkası nereye gidecek acaba? «Elbet bir yere gidecektir, elbet gidecek bir yer bulur.» diyerek kendimi avutamam. Bilirim ki, ben olmasaydım da o, gene bir yerde bulunacaktı. Onun için, sürdürdüğü tasarının

benim tasarım olmasını isterim, ama bu tasarının yokolmadan nereye kadar uzanacağını kararlaştırmak ona düşer. Kant, Hegel'de yeniden ortaya çıkmadı mı? Hegel'ci dizgeye onunkinin inkarı diye bakılmadı mı? Bunu cevaplandırması için, felsefesinin ana gerçeğinin ne olduğunu bilmesi gerekirdi. Oysa, onun tasarısı her yönden sonsuza kadar uzanmıyordu. Elbette Kant yalnızca felsefeyi istemiş olsaydı, yazmak zorunluğunu duymazdı. Öyleyken, felsefe gene de varolurdu: Onun için Kant, kendisinin olan bir felsefe istiyordu; kendi felsefesinin geliştirdiği bir felsefe... Tekilliğimiz içinde zorunlu olmayı dileriz ve ancak tekil tasarılarla bu zorunluğa varabiliriz. Gelgelelim, öte yandan da, başkasının özgürlüğüne bağlıyız: Başkası unutabilir bizi, hor görebilir, amaçları için bizden yararlanabilir. Kafka'nın *Duruşma*'sında[2] belirttiği anlamlardan biri de budur: Hiçbir yargı, yolu sona erdirmez. Çünkü sonsuza doğru giden bir durum içinde yaşarız. Blanchot'nun *Aminadab*' daki sözleri de bu anlama gelir: Gerçi, kazanmaktır aslolan, ama kimse kazanmaz. Öyleyse, edimlerimizi tehlike ve kesinsizlik içinde yüklenelim; özgürlüğün özü buradadır. O, önceden adanan bir kurtuluş uğruna karar vermez; gelecek için pazarlığa girmez; peşin hiçbir andlaşma imzalamaz onunla. Özgürlüğün özü, gözet-

[2] Kafka, *Duruşma*, çeviren Sabahattin Eyüboğlu, 1960, Çan Yayınları; *Dâva*, çeviren Kâmuran Şipal, 1964, Ataç Kitabevi. (Ç.)

tiği amaçla tanımlanabilseydi, artık özgürlük diye bir şey olmazdı. Nitekim, amaç asla bir «son» değildir; her zaman sonsuza açık durur da ondan: Amaç, ancak özgürlük kendisini gözönünde tutarsa varolur. Böylece, biçimlenmemiş sonsuzun bağrında tekil varlığım belirlenir, tanımlanır. Beni burada ilgilendiren, amacıma ulaşmaktır; gerisi zaten bana bağlı değildir. Benden sonra, başkasının kuracağı şey, benim değil, kendisinin olacaktır. Ben, ancak bu geleceğin tehlikelerini göze alarak hareket edebilirim. Tehlikeler sonluluğumun tersidir ve ben, sonluluğumu yüklenerek özgürlüğümü kazanırım.

Kişioğlu böyle hareket edebilir, etmelidir: Çünkü o, ancak kendini aştıkça, yüceldikçe varolur. Üstelik, hareketlerini de tehlike içinde, başarısızlık içinde yapar. Onun için, tehlikeyi yüklenmesi gerekir: Belirsiz bir geleceğe doğru atılırken varlığını kesinlikle kuracaktır. Oysa, başarısızlık yüklenilemez.

SONDEYİŞ

SONUÇLAMA

«Ya sonra?» diye Cinéas sordu. «Sonra ne olacak? Ne sonuç çıkaracaksın bundan?»

Gerçi, edimlerimi zorunlu kılmak üzere özgürlüklerin bana yönelmesini isterim. Ama, düşünme, beni gerçekleştirmeyi amaçlayan bu edimi de aşamaz mı? Belki, insanlar beğenirler yapıtımı; ama onların beğenişi de sırası gelince nesnede donup kalmaz mı? Öyleyse, bu beğenilme de yapıtım kadar boşuna değil midir? Bundan, her şeyin boşuna olduğu sonucu çıkarılamaz mı?

Düşünme bana şunu gösterir: Her tasarı yeni bir soruna yer açar. İçimde hem kendimle, hem de tasarımla ilgili olumsuz bir güç taşırım. Bu güce dayanarak yoklukta beliririm; uydurma nesnellik kuruntusundan kurtulurum; dünyada kendiminkinden başka amaç ve açtığım yerden başka boş yer bulunmadığını öğrenirim. Ayrıca, şunu da öğrenirim: Öbür insanlar bağ-

lanmalarını beklediğim değerleri tutmazlar: Elbette, onları aşarsam, benim için bir şey yapamazlar artık. Nitekim, onlarca tanınmak, benimsenmek için benim onları tanımam gerekir önce. Özgürlüklerimiz bir kemerin taşları gibi —ama hiçbir büklümün desteklemediği bir kemerin taşları gibi— birbirine dayanır. İnsanlık, eksiksizliğini, bütünlüğünü düşünerek yarattığı bir boşlukta asılı durur.

Madem ki bir tersliktir bu boşluk, bir karşıtlıktır; madem ki düşünme kendiliğinden oluşan bir hareketten sonra görünebiliyor, öyleyse neden bir üstünlük tanıyalım ona? Neden, insanların tasarılarını hiçliğin sessizliğiyle, durgunluğuyla karşılaştırarak mahkum edelim? Evet, düşünme yöremdeki hiçliği, yokluğu ortaya çıkarır; ama onu içinde taşımaz, onun adına konuşmaya, insanlığın durumunu onun görüşüyle yargılamaya yetkili değildir; çünkü görüş olan yerde hiçlik bulunmaz. Kendi görüşümüzden başka bir görüş edinemeyişimiz bu yüzdendir.

Tek, hatta sonlu bir tasarı bile dünyaya atar beni, insanlara doğru fırlatır. Bir kimseyi mutlak bir aşkla seversem, onun oyu, beğenmesi bana yeter. Bir ülke, bir kent uğruna harekete geçersem, yurttaşlarıma, kentteşlerime güvenirim. Gelecek çağlarla aramda gerçek bağlar kurarsam, sesim yüzyılları aşar. Belki, aşkınlığım durur bir noktada, ama düşünme bu noktayı bile geçemez.

Ben ancak bugün varım ve ancak bugün,

tasarımın belirlediği bir geleceğe atılıyorum: Tasarım nerede durursa, geleceğim de orada duracaktır. Eğer, içinde bulunmadığım bu zamanın ötesinden kendimi gözlediğimi öne sürersem, yalan söylemiş olurum. Sonrasızlığa oranla bir dakika bir yüzyıla eşittir; tıpkı, sonsuzluğa oranla atomun bir bulutsuya eşit olması gibi... Gelgelelim ben, ne sonrasızlıkta dolaşıyorum, ne de sonsuzlukta uçuyorum: Varlığımla tanımlanan bir dünyada yaşıyorum. Kişi, ancak bir amaca doğru kendini aşar. Ama, amacımı apaçık önüme koyarsam, neye doğru aşacağım onu? Sevdiğim sürece, eşsiz aşkımı neye doğru aşabilirim? Gerçi, öbür insanlar benim için varlaşmaya başlayınca, bu aşkı da aşabilirim. Fakat, tasarımın benim için varlaştırdığı insanların tümünü hiçbir şeye doğru aşamam.

İnsan, bir tasarıyı ancak başka bir tasarıyı gerçekleştirerek aşabilir. Gelgelelim, bir aşkınlığın geride bırakılması demek, bir ilerlemenin elde edilmesi demek değildir. Çünkü tasarılar hem çeşit çeşittir, hem de ayrı ayrıdır. Aşan aşkınlık da sırası gelince aşılabilir. Hiçbir an sonrasızlıkla birleşemez, sonrasızlığa yetişemez. Coşku ve bunaltı da zaman içinde yeralır; onlar da tasarıdır: Her düşünce, her duygu bir tasarıdır. Bundan ötürü, insanın hayatı bir ilerleme gibi değil, bir çember gibi görünür. Kişioğlu «Neye yarar?» diye sorar ve görevine devam eder: Her tasarının boşuna göründüğü o kuşku ya da coşku anını bir çeşit huysuzluk ya da çocukça taşkınlık sayarız. Bu iki an arasındaki

seçmeyi kim yapacak, kararı kim verecek? An' lar, ancak zamanı gelince yargılayacak bir üçüncü an'la birlikte varolurlar. Onun için, bir ölünün son dileğine çok önem veririz. Öbür dileklere benzemeyen bir dilektir bu, öyle sıradan bir dilek değildir; çünkü ölen kişi onunla bütün hayatını yeniden yakalar. Sevdiği bir dostun yaşamını ölüme karşı sürdürmek isteyen kimse, onun son anını uzatmaya çabalar. Ne var ki, ölüye dışardan bakmak üzere, kendimi ondan ayırınca son an da öteki an'lar gibi bir an olur; işte o zaman ölü gerçekten ölür. Artık onun bütün istemlerini eşitçe aşabilirim.

Her aşkınlığı aşmakta özgürüz. Oldum olası bir «başka yer»e kaçmak elimizdedir. Ama, bu «başka yer» de insanlık durumumuzun içinde bir yerdir gene; ne etsek ondan kurtulamayız: Yargılamak amacıyla bu durumu dışardan gözlememizin bir yolu yoktur. Ondan, yalnızca söz açılabilir, o kadar. «İyi ve kötü» ancak onunla tanımlanır; korku, yararlık ve ilerleme gibi sözcükler ancak dünyada bir anlam kazanırlar, tasarının görüşler ve amaçlar doğurduğu bir dünya içinde anlama kavuşurlar. Tasarıyı yaratırlar, ama ona pek uyamazlar. Kişioğlu kendinden başka hiçbir şeyi tanıyamaz, insancıl olmayan hiçbir şeyi hayal edemez. Öyleyse, insan neyle karşılaştırılacak? Kim yargılayabilecek onu? Hem, ne adına yargılayacak? Ne adına konuşacak? Ne adına?

«DENEMELER»İN YANKILARI

DIŞ BASINDA

«*Pyrrhus ile Cineas/Denemeler* insan özgürlüğünün ahlâksal sonuçlarını başarıyla gözden geçiren bir kitaptır.» (Laffont Bombiani)

«*Pyrrhus ile Cineas/Denemeler* insanın çevresine ilgisiz kalamayacağını, insanın dünyada yalnız olmadığını öne sürer, onu bağlaşmaya, iletişime, eyleme çağırır.» (Genevieve Gennari)

«*Pyrrhus ile Cineas/Denemeler* eyleme yönelik bir felsefe ile isteme, seçmeye dayalı insancı bir ahlâk anlayışını açık ve çarpıcı bir deyişle sergiler, geliştirir.» (Pierre de Boisdeffre)

«*Denemeler* insan eyleminin amaç ve sınırlarını varoluşçu açıdan irdeleyen yazıları içeriyor. (Marcel Guirard)

İÇ BASINDA

Muzaffer Uyguner:

«*Pyrrhus ile Cineas*, varoluşçu felsefenin töresel yönünü işleyen bir kitap, Simone de Beauvoir insanı varlık olarak ve insanı toplum içinde ele alarak töresel görüşlerini ortaya koyuyor (...) Asım Bezirci'nin güzel ve berrak Türkçesi kitabı anlaşılır bir hale koymuştur.» (*Türk Dili*, Ekim 1964.)

Adnan Binyazar:

«Simone de Bauvoir bu kez *Denemeler* ile geliyor dilimize. Diyeceği şeyleri ayıklıyor; yalın, kısa tümcelerle, üzerinde düşünülmek üzere

önümüze koyuyor. (...) Ve sonsuz bir inançla özgürlüğü savunuyor Beauvoir. Bu kez, kadını anlatan, kadın haklarını savunan olarak değil, ama insanı ve onu insan yapan en önemli şeyi 'özgürlüğü' anlatan olarak görünüyor. Bir kitabı okuyup bir yana bırakmak istemeyenler için yararlıdır bu kitap. (...) Bir de Asım Bezirci'nin dilini vurgulamadan geçmemeli. Kitabın çeviri olduğunu düşündürtmeyecek kadar güzel bir dil bu.» *(Özgür İnsan,* Nisan 1976.)

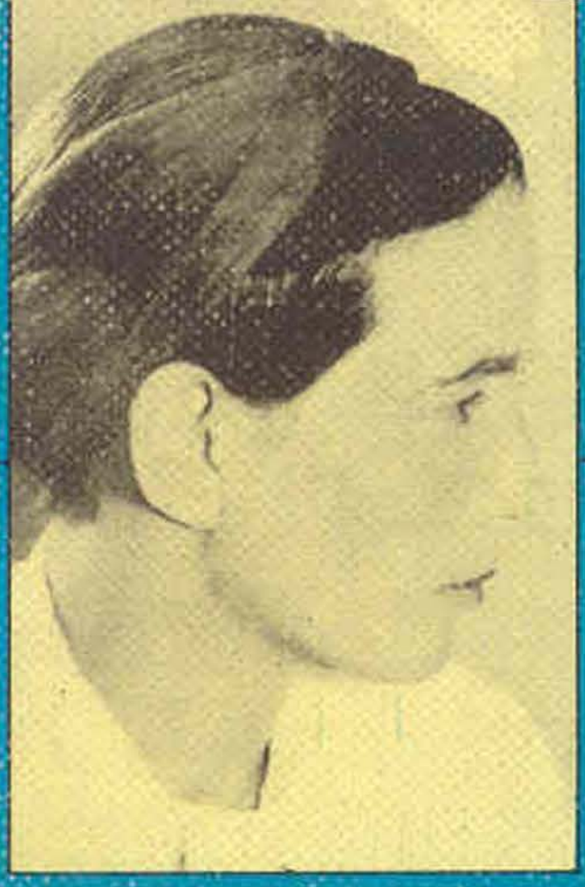
Sabih Şendil:

«Simone de Beauvoir bu deneme kitabında insanoğlunun durumunu, başkalarıyla ilişkilerini gözden geçirmekte, eyleminin sınırlarını araştırmakta, varoluşçu düşüncenin aydınlık bir örneğini vermektedir. Kitaptaki denemeler eleştirmen Asım Bezirci'nin duru Türkçesi, akıcı diliyle daha bir kıymet kazanmaktadır. Şu noktayı belirtmeyi bir görev bilirim ki kitapta zerre kadar çeviri kokusu yok. (...) Son yıllarda bu kadar güzel bir kitap okumadım. Asım Bezirci' nin çevirideki başarısı üzerinde uzun boylu durulmaya değer. Değerli eleştirmeciyi yürekten kutlar, kitabını salık veririm. Son yılların en güzel kitaplarından birisi bu...» *'Su,* Mart 1964)

PAYEL YAYINEVİ — Cağaloğlu Yokuşu
Evren Han Kat 3, No: 51
Cağaloğlu - İstanbul

P.K. 889 Sirkeci/İstanbul

Tel.: 528 44 09 — 511 82 33

simone de beauvoir

denemeler

"Pyrrhus ile Cinéas"

Çeviren: Asım Bezirci

Simone de Beauvoir
okurlarımızın çok yakından tanıdığı
ve sevdiği dünyaca ünlü bir yazar.
Kadın, Konuk Kız, Bir Genç Kızın Anıları
ve **Kadınlığımın Hikayesi**
kitaplarından sonra
şimdi de
yazarın çok tanınmış
bir başka eserini yayımlıyoruz.

Denemeler

Beauvoir in felsefe ile edebiyatı
başarıyla kaynaştıran ve övgüyle karşılanan
bir eseridir.
İçinde kişioğlunun durumu,
başkalarıyla olan ilişkileri,
eyleminin sınırları, varoluşunun koşulları ile
özgürlük, bağlanma, mutluluk, tanrı, ahlâk,
çevre, sonsuzluk, insanlık, v.b.
sorunlar ele alınmıştır.

ISBN 975-388-007-3

payel

80.000 TL.
KDV dahil